

Національний університет “Львівська політехніка”
Інститут гуманітарних і соціальних наук

На правах рукопису
УДК 94(477) “1939/1944”

Яким Степан Степанович

**Західні землі України в Другій світовій війні:
військово-історичний аспект (1939-1944рр.)**

20.02.22 – військова історія

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Науковий керівник —
доктор історичних наук
професор **Дещинський Л.Є.**

Ідентичність всіх примірників дисертації

ЗАСВІДЧУЮ:

*Вчений секретар спеціалізованої
вченої ради*

/В.Гусєв/

Львів - 2002

ЗМІСТ

Вступ.....	6
Розділ 1. Джерельна та історіографічна база дослідження	16
Розділ 2. Соціально-економічне та політичне становище Західної України напередодні та початку Другої світової війни	44
Розділ 3. Західні землі у військово-політичних планах Німеччини та СРСР	66
Розділ 4. Західноукраїнські землі під німецькою окупацією.....	100
Розділ 5 Національно-визвольна боротьба в період німецької окупації .	129
Висновки	174
Список використаних джерел і літератури	179
Додатки	215

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

Абвер	— Служба розвідки і контррозвідки Верховного командування вермахту
Вермахт	— Німецькі збройні сили
ВЗУН	— Великий Збір Українських Націоналістів
ВКП(б)	— Всесоюзна комуністична партія (більшовиків)
ВУО	— Волинське Українське Об'єднання
Гестапо	— тайна державна політична поліція Третього Райху
ГК УПА	— Головна Команда Української Повстанської Армії
ГПУ	— Головне політичне управління
ДАВО	— Державний архів Волинської області
ДАЛО	— Державний архів Львівської області
ДАРО	— Державний архів Рівненської області
Іс/АО	— Політична група при Головному командуванні 17-ої армії вермахту
КГБ	— Комитет государственной безопасности
КП(б)У	— Комуністична партія (більшовиків) України
КПЗУ	— Комуністична партія Західної України
КПРС	— Комуністична партія Радянського Союзу
КПУ	— Комуністична партія України
ЗУЗ	— Західноукраїнські землі
ЗУНР	— Західно-Українська Народна Республіка
КВС	— Кущовий відділ самооборони УНС
КЕ ОУН	— Крайова Екзекутивна Організація Українських Націоналістів
ЛКСМУ	— Ленінська комуністична спілка молоді України
МВД	— Міністерство внутрішніх дел
МГБ	— Міністерство государственной безопасности
МЗС Німеччини	— Міністерство закордонних справ Німеччини

НАН України	— Національна академія наук України
НВЗ ОУН	— Надзвичайний Великий Збір ОУН
НКВД	— Народный комиссариат внутренних дел
НКВС	— Народний комісаріат внутрішніх справ
НКГБ	— Народный комиссариат государственной безопасности
НКДБ	— Народний комісаріат державної безпеки
НТШ	— Наукове товариство ім. Т.Шевченка
ОУН	— Організація Українських Націоналістів
ОУН(б)	— Організація Українських Націоналістів (бандерівці)
ОУН(м)	— Організація Українських Націоналістів (мельниківці)
ПУН	— Провід Українських Націоналістів
РК КП(б)У	— Районний комітет Комуністичної партії (більшовиків) України
РСЧА	— Робітничо-Селянська Червона Армія
СД	— Служба безпеки і розвідки нацистської Німеччини, політична поліція
СРСР	— Союз Радянських Соціалістичних Республік
СС	— Штурмові військові відділи (охоронно-поліцейські або фрон- тові частини) Нацистської Німеччини
СССР	— Союз Советских Социалистических Республик
СУНм	— Союз Української Націоналістичної молоді
США	— Сполучені Штати Америки
ТАРС	— Телеграфне агенство Радянського Союзу
УВА	— Українська Визвольна Армія
УВО	— Українська Військова Організація
УДП	— Українське Державне Правління, яке було обрано 30 червня 1941р. у Львові
УГВР	— Українська Головна Визвольна Рада

УГКЦ	— Українська Греко-Католицька Церква
УКНП	— Українська католицька народна партія
УКС	— Український католицький союз
УНДО	— Українське національно-демократичне об'єднання
УНК	— Український Національний Комітет
УНО	— Українське Національне Об'єднання
УНР	— Українська Народна Республіка
УНС	— Українська Народна Самооборона в Галичині
УНРА	— Українська Народно-Револьюційна Армія
УОТ	— Українські освітні товариства
УПА	— Українська Повстанська Армія
УРСР	— Українська Радянська Соціалістична Республіка
УСП	— Українська селянська партія
УСРП	— Українська Соціалістична радикальна партія
УСДП	— Українська Соціал-демократична партія
УССД	— Українська Самостійна Соборна Держава
УЦК	— Український Центральний Комітет (у Кракові 1939-1944рр.)
ЦДАВОВ України	— Центральний державний архів вищих органів влади та управління України
ЦДАГО України	— Центральний державний архів громадських об'єднань України
ЦДІА України у Львові	— Центральний державний історичний архів у Львові

ВСТУП

Актуальність теми. У час, коли Україна здобула незалежність і стали доступнішими архівні документи, назріла потреба якомога об'єктивніше відтворити найтрагічніші сторінки української історії періоду Другої світової війни. І хоча вітчизняна історична наука за останнє десятиліття переосмислила події визвольних змагань першої половини ХХ століття, все ж існує необхідність дослідження ролі та місця України на геополітичній карті Європи у той драматичний період. Офіційна радянська історична наука, як відомо, трактувала прагнення українців державної незалежності як прояв “буржуазного націоналізму”, а борцям, котрі йшли на смерть заради самостійності і соборності, давали ярлик бандита, колаборанта, зрадника народу, поплічника німецького фашизму. Навіть був введений в широке застосування абсурдний термін “німецько-український буржуазний націоналізм”.

Актуальність дисертації полягає в комплексності дослідження та з'ясування українського чинника в політиці гітлерівського і сталінського тоталітарних режимів, у 1939-1944рр. і показу національно-визвольного руху в цьому важливому регіоні Центрально-Східної Європи.

Можна констатувати, що героїчні і водночас трагічні події на західноукраїнських землях часів Другої світової війни до сих пір сприймаються неоднозначно; погляд на них є складовою частиною етнополітичної орієнтації значної частини людей старшого покоління, особливо на сході держави, яких півстоліття планомірно обробляла антиукраїнська ідеологія. Сприймати історичну правду багатьом нелегко, з огляду на більшовицьку пропаганду, яка монополю подавала спрепаровану “історію” національно-визвольної боротьби на західноукраїнських землях у 40-і роки ХХст. Тому правдиве висвітлення військово-політичного протистояння того часу дасть змогу сучасним політикам і парламентарям використати досвід та уроки тих драматичних часів для

консолідації державотворчих сил в Україні у ХХст. Бо і в наш час не зайве пам'ятати дипломатам, вищим ешелонам державної влади, котрі розробляють стратегію сучасної міжнародної політики України, про особливе геополітичне становище нашої держави, яка своїм існуванням та політичною орієнтацією сприяє політичній рівновазі у Європі.

Актуальною є ця проблема і для молоді, яка сьогодні є в пошуках нових етнополітичних орієнтирів і громадянських ідеалів.

Ця складна та дуже важлива тема вже знайшла певне висвітлення як у вітчизняній, так і зарубіжній науковій літературі. Але у справі об'єктивного, не обтяженого політико-ідеологічними стереотипами дослідження проблеми, має бути зроблено ще чимало. Історична правда потрібна для формування насамперед наукової концепції новітньої історії України, зокрема літопису національно-визвольного руху, що розгорнувся в період Другої світової війни.

Необхідність розширення історичних і військово-політичних уяв щодо національно-визвольного руху та політичних сил, які вели політичну і збройну боротьбу на українських землях проти тоталітарних режимів, потреба ґрунтовно переосмислити геостратегічні аспекти цього трагічного періоду європейської історії стали основним мотивом даного дослідження.

Насамперед потребують неупереджених оцінок події осені 1939р. Сучасна історична наука робить перші спроби об'єктивно висвітлити військово-політичну хроніку цього драматичного періоду історії України, коли правителі двох "союзних режимів" Сталін і Гітлер розпочали загарбницьку війну проти Польщі, що володіла західноукраїнськими землями. Не бажанням визволити і захистити західних українців керувався генсек ЦК РКП(б), а прагненням інкорпорувати до більшовицької імперії нові прикарпатські території, що були багаті на нафту, газ, ліс, озокерит та інші корисні копалини.

Але з огляду на політичний аспект соборності українських земель включення Західної України, хоч і не всієї, до складу УРСР-СРСР було подією великої історичної ваги, оскільки вперше за багато століть українці з'єдналися в межах

однієї державної структури. І хоч Україна не стала суверенною державою, але цей історичний факт створив міжнародно-правовий прецедент існування в певних кордонах Соборної України, що стало правовою базою у подальшому розвитку ідеї Української Самостійної держави, яка сьогодні перетворилася в реальність.

Актуальним залишається питання про визнання ОУН і УПА воюючою стороною, що брала участь у бойових діях проти німецько-фашистських загарбників на окупованій території України. Вартує також наголосити: праворадикальний національно-визвольний рух на західних землях організаційно оформився у 20-30-х роках ХХ століття - в умовах колоніального режиму, який встановила Польська держава, загарбавши ці землі при допомозі Англії, Франції і США, а досягнув апогею в умовах німецької окупації у 1941-1944рр. У період “радянзації” краю в 1939-1941рр., незважаючи на масові репресії та депортації, український визвольний рух в регіоні готував у підпіллі базу і кадри для майбутньої боротьби за самостійну Українську державу. Він покладав великі надії на німецько-радянську війну, привид якої набирала все реальніших рис у 1938-1939рр.

Тому дисертант на конкретно-історичному матеріалі намагався довести: Українська Повстанська Армія вела справедливую кровопролитну війну з німецькими окупантами, брала під захист мирне населення від пограбувань та вивезення на роботи до Німеччини. Це була достатньо організована військово-політична сила в регіоні, яка відкрито виступила проти гітлерівського окупаційного режиму, використовуючи найрізноманітніші форми і засоби боротьби. Демократичний лозунг УПА і ОУН “Воля народам! Воля людині!” був зрозумілим і близьким тисячам європейців. Він став передумовою переростання УПА в багатонаціональну армію: під її прапорами поряд з українцями воювали з окупантами півтора десятка окремих військових відділів різних націй тодішнього СРСР. Важливим моментом історичної правди є те, що національно-визвольна війна УПА не була тільки на західноукраїнських землях. Відділи УПА і групи

ОУН діяли на Київщині, Донеччині, Черкащині, Луганщині, Полтавщині, в Криму і на Кубані. А найвищим ідеалом ОУН і УПА було відродження незалежної Української держави, до якої вони прагнули за допомогою збройної боротьби всього народу, опираючись на власні сили.

Тож є всі підстави констатувати, що ОУН з початком німецької окупації приступила до відновлення і розбудови Української держави, взявши на себе відповідальність за розвиток подій в Україні. З ініціативи ОУН бандерівської у Львові 30 червня 1941р. було проголошено відновлення Української держави, яке підтримали масові всенародні збори у селах і містах України, що були окуповані німцями. Однак гітлерівці відмовили українцям у праві власного державотворення, заарештували керівний склад ОУН, а її радикальну частину – бандерівців – оголосили найбільш небезпечними, яких необхідно “за всяку ціну знищити”.

Щоправда, ще 1940р. в результаті розколу ОУН перестала бути єдиною структурою. Від неї відійшла радикально налаштована велика частина молодих революціонерів на чолі з С.Бандерою, що стала претендувати на лідерство у визвольному русі, розраховуючи тільки на власні сили. Тому для того, аби уникнути методологічно-термінологічної плутанини і тавтології, дисертант застеріг за собою право надалі вживати неканонічні назви – “бандерівці” та “мельниківці”, як це було прийнято у пропагандистській літературі, або аббревіатури “ОУН(б)” чи “ОУН(м)”.

Від часу розколу ці два відлами ОУН на шкоду інтересам єдності українського народу у його боротьбі за державу не дійшли згоди і врзнобіч, часто взаємно поборюючи один одного, вели боротьбу за єдину ідею – ідею відновлення Самостійної Соборної Держави.

Незважаючи на розкол і міжусобиці, націоналісти уже влітку 1942р. розгорнули антинімецьку збройну боротьбу, яка восени вилилася у створення на Волині Української Повстанської Армії. Демократичні програмні засади УПА чітко вказували на антитоталітарну, антифашистську, антибільшовицьку і

державотворчу спрямованість нової військово-політичної формації. Документи українських націоналістів однозначно підтверджують: ОУН(б) і УПА рішуче виступали проти колаборації з гітлерівськими окупантами, а за співпрацю з німцями, як за державну зраду, навіть засуджували до смертної кари.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дана дисертаційна робота виконана в рамках наукової проблематики кафедри історії України, науки і техніки Інституту гуманітарних і соціальних наук Національного університету “Львівська політехніка”. Своїми конкретно-історичними архівними матеріалами вона доповнює “Історичний висновок про діяльність ОУН-УПА (попередній варіант)”, що 2000р. підготувала робоча група Урядової комісії з вивчення діяльності ОУН-УПА.

Об'єкт дослідження - національно-визвольний рух на західноукраїнських землях, що зародився в міжвоєнний період і досягнув найвищого розвитку в умовах німецького окупаційного режиму 1941-1944рр.

Предметом дослідження є діяльність українських політичних сил – політичних груп та організацій, збройних формувань, які діяли у західному регіоні напередодні та в роки Другої світової війни.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють кінець 30-х – середину 40-х років, тобто період передвоєнного колоніального панування Польської держави у Східній Галичині та Волині, зародження в тих умовах національних революційних сил, які в період Другої світової війни заявили світові, що український народ виборює своє право на Самостійну Соборну Державу.

Мета дослідження: розкрити тенденції розвитку і діяльності національно-визвольних сил, краю у політичній і військовій сферах у зазначених хронологічних межах і показати державотворчий характер військової і політичної діяльності ОУН і УПА, роль окремих державно-політичних сил і політичних лідерів, які зробили значний внесок у боротьбу українського народу за відродження державності й соборності України.

Завдання дослідження:

1. Дати історико-правову оцінку геополітичного становища західних земель України, які стали об'єктом агресії іноземних держав.
2. Охарактеризувати соціально-економічні та етнополітичні передумови виникнення та розвитку національно-визвольного руху, дати оцінку військово-політичним силам, що діяли в регіоні напередодні та в роки Другої світової війни.
3. Проаналізувати геостратегічні плани нацистської Німеччини та СРСР щодо Західної України напередодні та початку Другої світової війни.
4. Відтворити розвиток національно-визвольного руху на західних землях України у період гітлерівської окупації, насамперед формування УПА, переростання її у регулярну багатонаціональну народну армію, дослідити її тактику і стратегію боротьби.
5. Відтворити розмах більшовицького партизанського руху в регіоні, що діяв проти німецьких окупантів і вів воєнну та пропагандистську боротьбу з УПА.
6. Довести згубність розколів політичних сил і взаємопоборювань між ними, які стали причиною величезних втрат українців у боротьбі за незалежну українську державу, що не втратило актуальності в наш час.

Методологічна основа дослідження – принципи об'єктивності та історизму. При розв'язанні поставлених завдань були використані такі наукові методи дослідження, як аналіз, синтез, порівняння, а також описовий та системно-структурний методи систематизації та узагальнення.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає в наступному:

- у дисертаційній роботі комплексно і компаративно досліджено військово-політичну діяльність різних етнополітичних сил, що діяли на західноукраїнських землях в роки Другої світової війни;
- в науковий обіг вперше введено архівні документи, які уточнюють або доповнюють проблеми національно-визвольного руху в 1939-1944рр.;

- висвітлюється національно-патріотична місія УПА, УПА Т.Бульби-Боровця, ОУН(м) і ОУН(б) та окремих політиків, що були провідниками українських національних інтересів у період польської та німецької окупацій;
- виокремлено військово-історичні аспекти проблеми західного регіону, які залишилися поза увагою сучасної української та зарубіжної історіографії.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що основні положення дисертації, фактичний матеріал та висновки можуть використовуватися для вивчення історії національно-визвольного руху українського народу першої половини ХХ століття, при написанні узагальнюючих та спеціальних праць з новітньої історії України, розробці відповідних курсів лекційних та спецкурсів. Конкретно-історичний матеріал дисертації сприятиме конструктивній праці робочої групи при урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН – УПА, що створена 1997р. за дорученням Президента України Л.Кучми.

Особистий внесок здобувача: Автором було виявлено і проаналізовано неопубліковані архівні матеріали, значна частина яких вводиться до наукового обігу вперше. Аналіз документальної та історіографічної бази дав можливість розв'язати такі завдання:

- охарактеризовано соціально-економічні та політичні передумови виникнення та розвитку національно-визвольного руху та його політичні сили, що діяли на західноукраїнських землях напередодні та в роки Другої світової війни;
- проаналізовано геостратегічні плани нацистської Німеччини та СРСР, а також політику польського еміграційного уряду щодо західноукраїнських земель у 40-і роки ХХст.;
- показано, що Українська Повстанська Армія була регулярною багатонаціональною армією українського народу, яка діяла на державотворчих засадах, а в 1942-1944рр. вела приречену на поразку національно-визвольну війну проти німецько-фашистських окупантів і, по праву, повинна бути визнана антифашистським рухом у Центрально-Східній Європі, складовою європейського Руху Опору. УПА діяла як самооборона населення від сваволі

нацистів. За диверсії червоних партизанів частіше за все розплачувалося населення, а УПА вела боротьбу з нацистами на його захист. З'єднанням Червоної армії, що билися з гітлерівцями, вояки УПА не перешкождали; натомість протидіяли частинам НКВС і винищувальним батальйонам.

- висвітлено хроніку збройної боротьби українців проти німецької армії, польських військових формувань на польсько-українському пограниччі і доведено, що визвольний рух найактивніше розгорнувся на західноукраїнських землях в період німецької окупації;
- показано мережу більшовицького підпілля та партизанського руху в регіоні, що протистояли німецькій окупаційній адміністрації та в силу ідеологічних розбіжностей не зуміли порозумітися з УПА. Червоні партизани діяли у тилу вермахту у формі диверсій на комунікаціях, залізничних дорогах, об'єктах військового значення, а також у зборі інформації для Червоної армії. Партизанський рух набрав найбільшого розмаху в 1943р., був масовим, але не всенародним. Партизани внесли значний вклад у визволення регіону від фашистської окупації;
- доведено, що організаційно-політична несконсолідованість українського політикуму, особливо його зовнішньополітична різновекторність на початковому етапі війни, стали причиною поразки і величезних втрат українців у боротьбі за відновлення Української Самостійної Соборної Держави.

Апробація дослідження. Основні положення дисертації апробовано на засіданнях кафедри історії України, науки і техніки Інституту гуманітарних і соціальних наук Національного університету “Львівська політехніка”, а також на наукових конференціях: регіональній – “800-річчя Галицько-Волинської держави: історія і сучасність”, доповідь: “Військово-політична ситуація на західноукраїнських землях напередодні Другої Світової війни” (25 листопада 1999р.); всеукраїнській науково-теоретичній – “Державність України та її збройні сили: уроки історії та сучасність”, доповідь: “Участь українців Західної України в

збройних силах Польщі в боротьбі проти фашизму” (19 червня 2001р.); науково-практичній – “Міжнародні зв’язки України в умовах незалежності”, доповідь: “Польща і Західна Україна: погляд у минуле” (25 квітня 2002р.); науково-теоретичній – “На шляху до незалежності”, доповідь: “Україна і Польща: минуле і сучасне” (24 вересня 2002р.).

Публікації:

1. Яким С.С. До питання створення національних збройних формувань у діяльності українських політичних партій та організацій напередодні Другої світової війни // Вісник Державного університету “Львівська політехніка” “Держава та армія” № 344. – Львів: Вид-во ДУ “Львівська політехніка”, 1998. –С.133-137.
2. Яким С.С. Перші загони УПА на теренах Південної Волині // Вісник Державного університету “Львівська політехніка” “Держава та армія” № 344. – Львів: Вид-во ДУ “Львівська політехніка”, 1998. –С.128-133.
3. Яким С.С. Деякі аспекти військово-політичного становища України в роки Другої світової війни // Вісник Державного університету “Львівська політехніка” “Держава та армія” № 377. – Львів: Вид-во ДУ “Львівська політехніка”, 1999. –С.157-175.
4. Яким С.С. Передумови утворення Української Головної Визвольної Ради та її історичне значення // Вісник Державного університету “Львівська політехніка” “Держава та армія” № 377. – Львів: Вид-во ДУ “Львівська політехніка”, 1999. –С.175-183.
5. Яким С.С. Військово-політична ситуація на західноукраїнських землях напередодні Другої світової війни // Вісник Національного університету “Львівська політехніка” “Держава та армія” № 408. – Львів: Вид-во НУ “Львівська політехніка”, 2000. –С.93-98.
6. Яким С.С. Західна Україна в 1939 році: визволення, включення чи возз’єднання // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”

“Держава та армія” № 431. – Львів: Вид-во НУ “Львівська політехніка”, 2001.
–С.69-76.

7. Яким С. Західноукраїнські землі під фашистською окупацією // Вісник Національного університету “Львівська політехніка” “Держава та армія” № 451.
–Львів: Вид-во НУ “Львівська політехніка”, 2002. – С.51-57.

РОЗДІЛ 1

ДЖЕРЕЛЬНА ТА ІСТОРІОГРАФІЧНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

Тривалий час в історіографії Другої світової війни була, по суті, відсутня наукова концепція, замість якої використовувались ідеологічні догмати, що були сконструйовані апаратом КПРС. Внаслідок негативного впливу ідеологічного фактора не було створено наукового літопису і повноцінної бібліографії з проблематики Другої світової війни в УРСР. Лише тепер, в умовах демократизації суспільства, став можливим аналітично-критичний розбір військово-політичного протистояння на західних землях України у 40-і роки ХХст.

Мусимо констатувати, що історія цього регіону теж вивчена ще вкрай недостатньо. Досі не опубліковано комплексного спеціального дослідження з даної проблеми. Позатим у розпорядженні науковців є чимало архівних документів, з яких знято дію грифів “таємно” чи “цілком таємно”, опубліковано тематичні археографічні колекції, що об’єктивно відображають воєнно-політичні реалії регіону у середині ХХст.

В археографічному плані можна виділити документи національно-патріотичних сил (ОУН, УПА, УГВР) і супротивного табору, зокрема державно-патріотичного і військового керівництва УРСР-СРСР, німецького державно-військового проводу, польських військово-політичних формувань (Армії Крайової і Армії Людової), а також матеріали західної дипломатії. У першу чергу аналізувалися матеріали офіційних структур, а вже згодом мемуари і пресова публіцистика.

Найбільше документального матеріалу супротивних сторін виявлено у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (ЦДАВОВ України) і в Центральному державному архіві громадських організацій (ЦДАГО України).

У ЦДАВОВ України для дослідження даної проблеми є дуже актуальними фонди: “Крайовий провід ОУН на Західних Українських Землях” (1941-1947рр.), “Львівський обласний провід ОУН” (1943-1944рр.), “З’єднання західних груп УПА” (1942-1946рр.), “З’єднання північних груп УПА” (1942-1945рр.) [1], “Тернопільський і Перемишлянський воєнні округи УПА” [2], “З’єднання південних груп УПА” (1942-1945рр.) [3], в яких зберігаються: оригінали і копії постанов й резолюцій Великих Зборів, конференцій ОУН(б), відозви, комунікати, накази, декларації, меморандуми, господарські, організаційні та політичні звіти Краєвого проводу ОУН(б), інформації осередків ОУН(б), звіти про діяльність похідних груп ОУН, Біла книга ОУН (Про диверсію – бунт Яри – Бандери); Акт проголошення відновлення Української Держави у Львові від 30 червня 1941р., декларації, меморандуми, звернення та постанови Українського Державного Правління, його склад, чернетки протесту Українського Державного Правління проти включення німцями Галичини в склад Генерального Губернаторства, постанови і зведені відомості про проголошення Української Держави на зборах сіл Волинської, Житомирської, Київської, Кам’янець-Подільської, Станіславської, Львівської, Тернопільської областей; копії листів А.Мельника до Гітлера і Розенберга з протестом проти приєднання Західної України до Генерального Губернаторства; відозви ОУН і Головної Команди УПА до українців, росіян, поляків, чехів, до Червоної Армії, американських та англійських військ, військовополонених; оригінали журналів, листівок, статей, щоденників українських націоналістів.

Воєнно-політична діяльність УПА відображена в наказах і розпорядженнях Головної Команди, Крайових команд УПА-Північ, УПА-Захід, “Карпати”, “Говерла”, груп “Турів”, “Заграва”, “Тютюнника”, “Богуна”, “Бистрого”, “Холмська бригада”, бригади “Соборна Україна”, “Холодний Яр”, “Буг”, “З’єднання групи 444”, “Базар”, “Петлюра”, Тернопільського воєнного округу УПА, Перемишлянського воєнного округу, воєнного округу “Хортиця”, IV воєнного округу, а також в наказах командирів загонів “Січ”, “Полтавський”, ім.

Богдана Хмельницького, “Стародубський”, “Фастівський”, Остапа Дороша, “Прилуцький”. Також виявлено звіти сотенних командирів, різні хроніки бойових дій, звіти окружних відділів пропаганди, інформації про положення на місцях, та організаційні і розвідувальні звіти надрайонів, окремі інформаційні, військові та суспільно-політичні звіти.

Вказаний археографічний матеріал дає можливість виокремити основні напрямки політичної та військової діяльності ОУН(б) і ОУН(м), дослідити процес переоцінки відносин ОУН до німецьких окупантів, перехід від позиції безнадійного сподівання ОУН на німецьку підтримку у відновленні української держави до збройного резистанту з ними. Документи ЦДАВОВ України чітко відображають тактику УПА двофронтової, а іноді і багатофронтової боротьби УПА проти нацистів та їх союзників – угорців (на Закарпатті) і румунів (на Буковині), а також більшовиків і польської Армії Крайової, проливають світло на воєнну стратегію УПА, взаємини її формувань з загонами ОУН(м) і УПА-УНРА Т.Бульби-Боровця, про ставлення ОУН(б) і УПА до формування Дивізії СС “Галичина”.

У ЦДАГО України використано фонди: “ЦК КП України” [4], “Український штаб партизанського руху” [8], “Комітет державної безпеки при Раді Міністрів УРСР” [7], “Центральний комітет КПЗУ” [5] та ін., які дали можливість прослідкувати діяльність ОУН(б), ОУН(м), Головної Команди УПА в 1941-1944рр., а також ЦК КП(б)У, партійних і радянських органів, НКВС, НКДБ, Українського штабу партизанського руху, партизанських штабів з’єднань і загонів, німецьких спецслужб, командування частин вермахту. Використано нормативно-аналітичні та пропагандистські матеріали супротивних сторін про економічне і політичне становище в краї напередодні Другої світової війни, діяльність Комуністичної партії Західної України та її розгром, заходи Політбюро ЦК КП(б)У щодо встановленню тоталітарного режиму в регіоні у 1939-1941рр., по проведенню депортаційних акцій та репресій; довідки, спеціальні повідомлення та інформації органів НКВС-НКДБ про стан боротьби з

“українсько-німецькими націоналістичними бандами” та оунівським підпіллям в західних областях України. Особливо цінними є постанови II і III Великих зборів ОУН(б), II і III Конференцій ОУН(б), Української Головної Визвольної Ради; листування А.Мельника до Ріббентропа, Гітлера, Кейтеля, а також Української Національної Ради у Львові до Гітлера і у Києві до Е.Коха, меморандум ОУН до генерал-губернатора Франка з протестом про приєднання Галичини до Генерального Губернаторства; накази командира групи УПА Енея; матеріали I Конференції поневолених народів Сходу; розпорядження головнокомандувача УПА Кліма Савура з державотворчих питань, про діяльність Поліської Січі, а потім УПА і УНРА під командою Т.Бульби-Боровця; німецькі документи про окупаційний режим на західноукраїнських землях; інформаційні повідомлення німецьких каральних органів про діяльність ОУН і УПА, що були представлені на Міжнародний Військовий Трибунал у Нюрнберзі.

Діяльність ОУН і УПА та інших формацій українського руху опору широко відображалася в постановах Політбюро ЦК КП(б)У, у звітах Львівського та Тернопільського обкомів КП(б)У, Українського Штабу партизанського руху, довідках та інформаціях органів держбезпеки про боротьбу з українським “бандитизмом”, у звітах і радіограмах підпільних більшовицьких органів, партизанського командування про суспільно-політичне становище на окупованій території у 1942-1944рр. та відносини ОУН і УПА до нацистів і більшовицьких партизанів.

Чимало цінних документів виявлено у регіональних архівах, насамперед у фондах Центрального державного історичного архіву України у Львові (ЦДІА України у Львові), Державних архівів Львівської (ДАЛО), Волинської (ДАВО) та Рівненської (ДАРО) областей. Так, у фондах ЦДІА України у Львові опрацьовано фонд “Шептицький Андрій – Олександр, граф, митрополит Греко-католицької церкви” [14], у якому сфокусовано суспільно-політичні події у краї напередодні і в роки Другої світової війни. Тут зберігаються звернення А.Шептицького до духовенства і українського народу з приводу нападу Німеччини на Радянський

Союз, переписка з проводом ОУН з питань розбрату і необхідності примирення, рекомендації щодо формування персонального складу Українського Державного Правління і Ради сеньорів, а також його пастирські листи про переслідування польським урядом православних церков на Волині, Холмщині, Підляшші і Поліссі. Зафоновані відозви і звернення 115 видатних політичних діячів, діячів науки, освіти і культури від 14.06.1941р. про необхідність консолідації політичних сил для розгортання боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу, Звернення 37 західноукраїнських політичних емігрантів від 22.06.1941р. про створення Українського Національного Комітету на чолі з В.Горбовим.

У фонді “Народні Збори Західної України” [17] зберігаються оригінали та копії стенограм Українських Народних Зборів Західної України, виступи депутатів, доповіді, матеріали про організацію виборів та проведення Народних Зборів, декларації цього зібрання.

У Державному архіві Львівської області опрацьовано фонди “Львівський обком Компартії України” [20], “Дрогобицький обком КПУ” [21], “Дрогобицький міськком КПУ” [22], зокрема документи 1939-1944рр., які висвітлюють політику радянського тоталітарного режиму в регіоні. У фондах “Львівське воєводське управління” [23], “Губернаторство дистрикту “Галіція” у Львові Генерал Губернаторства 1941-1944” [25], “Львівська обласна рада депутатів трудящих та її виконавчий комітет 1939-1941, 1944” [24] використано Постанови Тимчасового Управління по Львівському воєводству за 1939-40рр., статистичні дані про економічне становище, культуру, охорону здоров’я, документи про переселення, окремі німецькі документи, в тому числі циркуляри уповноваженого державного комісара дистрикту “Галичина”. Конкретно-історичний матеріал почерпнуто у відділах рукописів та періодики Львівської наукової бібліотеки ім. В.Стефаника НАН України та Національної бібліотеки України ім. В.Вернадського.

У Державному архіві Рівненської області упорядковано фонд “Колекція документів ОУН-УПА” (1940-1946рр.) [19], в якому віднайдено Маніфест ОУН(б) 1940р., постанови II і III Надзвичайних Великих Зборів ОУН(б), II і III Конференцій ОУН(б), накази і розпорядження надрайонних і районних провідників ОУН, військових командирів УПА. Фонд “Рівненський обласний виконавчий комітет” містить статистичні дані про соціально-економічне становище краю, стан освіти, культури.

Документи з історії збройної боротьби на західноукраїнських землях опрацьовані також у фонді Державного архіву Волинської області “Волинський провід ОУН” в 1941-1944рр. [18], де зберігаються накази, організаційні звіти, інформації про діяльність ОУН-УПА на території Волині, листівки, заклики, статті, а також документи про українсько-польські відносини на Волинських землях в 1942-1943рр.

До наукового аналізу залучено також збірники (колекції) документів і матеріалів, що були опубліковані в Німеччині, США, Канаді, СРСР і ПНР, а також в сучасній Росії Польщі та Україні[29-98].

Офіційна історіографія УРСР-СРСР Другої світової війни тривалий час не знаходила гідного місця для належного показу народної трагедії, яка розігралася в цю епоху на західноукраїнських землях. Тому значна частина документів з вказаної проблеми була введена в науково-суспільний обіг в діаспорі. Насамперед відзначимо “Білу книгу ОУН: Бунт Яри-Бандери-Габрусевича” [29], збірники “Два етапи” [37] і “На руках Бандери українська кров” [78]. Відтак науковці отримали змогу користуватися першоджерелами. Однак вони опубліковані без дотримання правил археографії, що інколи понижує його правноінформаційну вартість.

Документи, що публікувалися в СРСР, односторонньо відображають події на західноукраїнських землях у роки Другої світової війни. Однак вони мають певну інформаційну цінність. Виділимо наступні збірники: “Переписка Председателя Совета Министров СССР с президентами США и премьер-

министрами Великобритании во время Великой Отечественной войны 1941-1945гг.” [83,84], “Совершенно секретно! Только для командования! Документы и материалы о стратегии фашистской Германии в войне против СССР” [89], “Нюрнбергский процесс над главными немецкими военными преступниками”. – Сборник материалов в 8 томах. –Т.3. [79], “СССР в борьбе за мир накануне второй мировой войны (сентябрь 1938-август 1939г.) Документы и материалы” [92], “Советский Союз на международных конференциях периода Великой Отечественной войны 1941-1945гг.” у трёх томах, т.ІІІ. Конференция представителей СССР, США и Великобритании в Душбартонксе 21 августа – 28 сентября 1944. Сборник документов [90], “Документы и материалы кануна Второй мировой войны 1937-1939”, у двух томах. Т.2. (Январь-август 1939) (опубліковані документи Міністерства закордонних справ Німеччини з 1937 по 1939рр.)[39], “Боротьба за возз’єднання Західної України з Українською РСР 1917-1939”. Збірник документів та матеріалів [31], “Боротьба трудящих Львівщини проти німецько-фашистських загарбників (1941-1944рр.)”, Збірник документів і матеріалів [33], “Історія Львова в документах і матеріалах” [44], “Львівщина у Великій Вітчизняній війні 1941-1945. Збірник документів” [76]. Зрозуміло, що названі збірки упорядковано з відомих причин тенденційно.

Збірники документів, видані в діаспорі, дають можливість об’єктивніше трактувати події. Насамперед відзначимо багатотомний збірник документів і матеріалів: Літопис Української Повстанської Армії. –Т.1. Волинь і Полісся: німецька окупація. –Кн.1.: Початок УПА: документи і матеріали [59]; Т.2. Волинь і Полісся: німецька окупація. –Кн.2. [60]; Т.2. Волинь і Полісся: німецька окупація. –Кн.3. [61]; Т.6.: УПА в світлі німецьких документів, 1942-1945. –Кн.1.: 1942 – липень 1944рр. [62]; Т.7.: УПА в світлі німецьких документів. –Кн.2.: серпень 1944 – 1945рр. [63]; Т.8.: Українська Головна Визвольна Рада: документи, офіційні публікації, матеріали. –Кн.1, 1944 – 1945 [64]; Т.21.: УПА в світлі німецьких документів, 1941-1943. –Кн.3.: червень 1941 – травень 1943рр. [69]. Нещодавно серію започатковано в Україні: Літопис УПА. Нова серія. Т.1.:

Видання Головного Командування УПА. [56]; Т.2.: Волинь і Полісся: УПА та запілля 1943-1944. Документи і матеріали. [57]; Т.3. [58].

В 1993р. Інститут українознавства НАН України, Львівське відділення інституту Української археографії НАН України започаткували видання збірки документів і матеріалів про події на західноукраїнських землях в роки 40-50-і рр.ХХст. “Літопис нескореної України”. Кн.1. [54], а Науково-дослідний центр історії національно-визвольних змагань України в 1997р. опублікував другу книгу цього видання [55]. Драму того часу доповнюють трьохтомник “Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр.” Т.І. 1939-1945рр. [38], а також збірник документів І.Біласа “Репресивно-каральна система в Україні 1917-1953”. Книга друга [30].

Німецькі документи з цієї проблеми упорядкував В.Косик у монографії: “Україна і Німеччина у Другій світовій війні” [50] і збірниках: “Розкол ОУН (1939-1940)” [45], “Україна в Другій світовій війні у документах” у чотирьох томах [46-49]. Французький історик українського походження вперше опублікував німецькі документи, які доводять: ОУН(б) виступила проти німецьких окупантів одразу після нападу Німеччини на СРСР, у відповідь на це нацисти розпорядилися арештувати і знищити членів ОУН(б) як ворогів гітлеризму і речників самостійності України. Власне ці документи фігурували на Нюрнберзькому процесі як доказ українців, що вони не були співучасниками нацистських злочинів проти людства. Широко використано чотирьохтомне зібрання “Україна в Другій світовій війні у документах”. Перший том містить архівні документи, що датуються 1941 роком і дають можливість дослідити військово-політичні аспекти подій на західноукраїнських землях напередодні і на початку німецько-радянської війни. У другому томі опубліковані німецькі документи 1941-1942рр., які відображають період розвитку національного руху опору і боротьбу нацистів проти “руху Бандери” і “руху Мельника”. Один з документів засвідчує, що Т.Бульба-Боровець створив у 1941р. “Поліську Січ” з відома німецької військової влади для боротьби проти залишків Червоної армії, і

яку у листопаді 1941р. вони розпустили. Німці стверджують, що радянські агенти теж працювали в гестапо з метою знищення українських націоналістів за допомогою німців, які вважали, що український націоналізм більш небезпечний для німецьких інтересів, ніж комунізм. Третій том містить документи, які висвітлюють потужне зростання українського національного руху на західноукраїнських землях у 1942-1943рр., провідною силою якого стала Українська Повстанська Армія – військовий інструмент ОУН(б) і дії німців по “придушенню українського національного повстання на Волині”. У четвертому томі опубліковані німецькі архівні документи 1944-1945рр., які відображають збройну боротьбу УПА проти гітлерівців. Стверджено, що Головна Команда УПА заборонила локальні домовленості з німцями, які використовували гостру нестачу боєприпасів, військового спорядження в УПА. Тому обіцянками і мізерними подачками нацисти намагалися схилити на свою сторону українських повстанців. У збірниках відображено також участь не тільки бандерівців, але і мельниківців, бульбівців у збройній боротьбі проти гітлерівців. Однак В.Косик переважно подає документи про діяльність бандерівців, що дещо знижує наукову вартість підбірки.

Актуальними і цінними для даної роботи є також археографічні колекції, що опублікував В.Сергійчук: “Правда про “золотий вересень” 1939-го.” [86], “Десять буремних літ. Західноукраїнські землі у 1944-1953рр. Нові документи і матеріали” [84], “ОУН-УПА в роки війни. Нові документи і матеріали” [85], “Трагедія українців Польщі” [87], в яких відзеркалено події, які передували “золотому вересню” 1939р. і його наслідки для долі західних українців. Документи з колишніх спецхранів комуністичного режиму стверджують, що тоталітарний режим на західноукраїнських землях був нав’язаний більшовицькою Москвою силою НКВС і Червоної армії; українські націоналісти воювали за відродження української держави на два головних fronti: проти гітлерівського та сталінського тоталітарного режимів. Документи розвінчують поширений міф про колабораціонізм оунівців, їхню нібито тісну співпрацю з

німецькими окупантами. Збірник “Трагедія українців Польщі” висвітлює події 1939р., коли Сталін, “поступившись” Гітлеру Надсянням, Холмщиною і Підляшшям, не захотів взяти під свій захист єдинокровних братів-українців, щоб ще загарбати Литву; замість обіцяного приєднання до УРСР українцям Закерзоння запропонували “добровільно” переселитися на схід від встановленого кордону між СРСР і Німеччиною, де їх чекали нові страшні випробування.

Матеріали збірника “Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали. Том 1. 1939-1953рр.” [51] показують культурні процеси на західноукраїнських землях за умов панування більшовицького тоталітарного режиму та німецької окупації.

Чимало цікавих військово-дипломатичних документів, опубліковано в 90-ті роки в Росії. Це збірники: “От пакта Молотова-Риббентропа до договора о базах” [81], “Оглашению не подлежит: СССР-Германия 1939-1941” Документы и материалы [80], “СССР-Германия 1939-1941”. Документы и материалы о советско-германских отношениях с сентября 1939г. по июнь 1941г. [91], “Лето 1941. Украина”: Документы и материалы. Хроника событий [52], у яких прослідковується процес взаємозближення двох тиранів – Гітлера і Сталіна, що привело в результаті до нападу на Польщу і розв’язання Другої світової війни.

Архівний матеріал доповнюють періодичні видання супротивних сторін: діаспорні, легальні та підпільні мельниківські і бандерівські, радянські та сучасні українські, що зберігаються у Львівській науковій бібліотеці ім. В.Стефаника НАН України, у Національній бібліотеці України ім. В.Вернадського, а також у фондах ЦДАВОВ України і ЦДІА України у Львові. Насамперед виокремимо часописи: “Діло” [112], “Волинь” [107], “Шлях перемоги” [134], “Голос України” [109], “Літературна Україна” [120], “Молода Галичина” [123], “За вільну Україну” [115], “Правда” [128], “Історія України” [117], “Високий замок” [104]; журнали: “Визвольний шлях” [107], “До зброї” [113], “Повстанець” [125], “Ідея і чин” [118], “За Українську державу” [116], “Дзвін” [111], “Незалежність” [124], “Державність” [110], “З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ” [114], “Літопис

Червоної Калини” [121], “Військо України” [105], “Воля і Батьківщина” [108], “Український історичний журнал” [133], “Політика і культура” [126], “Політика і час” [127], “Київ” [119].

Широко використано спогади учасників і очевидців тих подій. Варто відзначити мемуари: В.Мартинця “Українське підпілля від У.В.О. до О.У.Н.”[176], У.Самчука “На білому коні”. Спогади [191], і “На коні вороному Спогади”[192], М.Скорупського - Макса “Туди, де бій за волю”[193], Я.Гайваса “Переламовий рік”[149] та “Коли кінчалася епоха”[148], О.Бойдуника “На переломі”[138] і “Організація українських націоналістів і засади власних сил народу”[139], З.Книша “Перед походом на Схід. Спогади і матеріали до діяння Організації Українських Націоналістів у 1939-1941 роках”[162] та “Військо в цивільній одежі”[310], В.Вериги “Похідні групи ОУН з перспективи часу”[145], О.Ждановича “На партизанському фронті”[280], О.Шуляка (О.Штуля-Ждановича) “В ім’я правди. Дійсність про Українську Повстанську Армію”[200], Я.Шумелди “Похід ОУН на Схід”[201].

У першу чергу використано конкретно-історичний матеріал з історії ОУН, її військової і політичної діяльності на місцях. В.Мартинець описав історію утворення ОУН. У.Самчук навів багато фактів про діяльність Т.Бульби-Боровця, Олени Теліги, О.Ольжича, описав жахливу картину життя в період німецької окупації, діяльність мельниківців і бандерівців. Варто виділити мемуари М.Скорупського – Макса, який починав свою “військову кар’єру” легіонером у “Веркшуді”, а закінчив курінним УПА, пройшовши горнило приєднання мельниківських збройних відділів до УПА Кліма Савура-Охріма. З його мемуарів дізнаємося про збройні відділи Блакитного, Хрона ОУН(м), Крука ОУН(м), що діяли на Кременеччині, діяльність боївок ОУН(м) і ОУН(б) на Дубенщині, а також кровопролитні бої між повстанцями і загонами Армії Крайової на Волині. Я.Гайвас намагався висвітлити діяльність Центрального Керівництва ОУН(м) на українських землях під керівництвом О.Ольжича, організацію збройних сил мельниківців. О.Бойдуник показує державотворчу

діяльність Проводу ОУН(м), намагання мельниківців консолідувати визвольні змагання на західноукраїнських землях, проливає світло на відносини ПУНу з керівництвом Німеччини. У мемуарах З.Книша і О.Штуль-Ждановича багато місця відведено питанням конфронтації мельниківців і бандерівців. Щоправда, О.Штуль-Жданович найбільш повно висвітлив діяльність Т.Бульби-Боровця, його співпрацю з бойовими загонами ОУН(м), небажання бандерівців йти на співпрацю з ОУН(м) і бульбівцями. Він дав характеристику УПА, визнавши її як “загальнонаціональне добро”, у яке влилися всі елементи українського самостійницького націоналістичного руху. Проте автор шкодує, що “відкинення концепції ОУН(м) щодо розгортання партизанських дій привело до загибелі зайвих десятків, коли не сотні тисяч українського активу, який би знайшов краще “примінення” в політичному підпіллі” /280/1). В.Верига і Я.Шумелда розповіли про організацію та діяльність похідних груп ОУН(м), самопожертву їх учасників, жертви ОУН(м) в результаті німецьких репресій.

К.Радзевич у спогадах “Перша Київська похідна група ОУН” [190] описує події 1941-1942рр. у Києві, вибори мельниківцями Управи міста на чолі з О.Оглоблином і В.Багазієм. Використано також спогади Т.Бульби-Боровця “Армія без держави” [143]. І хоч автор вибудував концепцію українського руху опору на базі суб’єктивності й конфронтації суджень, ця праця за умови критичного аналізу має неабияку цінність, адже її писав визнаний авторитет визвольного руху, який стояв у джерел творення збройних сил воюючої України в умовах німецької окупації.

Не менш цінними для даного дослідження є спогади визначних діячів бандерівської ОУН: Л.Шанковського “Ініціативний Комітет для створення УГВР”[199], С.Бандери “Перспективи Української революції [207], Я.Стецька “30 червня 1941. Проголошення відновлення державности України”[196], М.Кальби “Ми присягали Україні. ДУН 1941-1943”[157], В.Кука “Ми здобули моральну перемогу”[172], С.Мудрика-Мечника “У вирі лихоліття”[179], його ж

“Служба безпеки революційної ОУН у боротьбі з НКВД-НКГБ-МГБ-КГБ”[180], Д.Куп’яка “Спогади нерозстріляного” [173], Л.Комар “Процес 59-ти” [165], Ю.Борця “УПА у вирі боротьби” [142], його ж “За Україну, за її волю” [141].

Праці С.Бандери, що опубліковані у вищеназваному збірнику, аналізують плани українського політикуму у 40-і роки і показують жертовну боротьбу українців за відновлення державності. Я.Стецько висвітлює події літа 1941 року, коли західні українці ще надіялися на гітлерівське визволення від більшовизму і відновлення української держави.

М.Кальба показує процес формування похідних груп, їх дії на території Галичини і Волині, а також участь дружинників ОУН у визвольних змаганнях УПА. Ця ж тема продовжується у спогадах В.Кука, який з весни 1941р. очолював Центральний штаб Похідних груп ОУН(б) і організовував їх діяльність на західноукраїнських землях і Сході. Його мемуари є цінними ще й тому, що він був заступником Р.Шухевича в період, що досліджується і згадує багато фактів і подій, учасником яких йому довелося бути. Використано також матеріали з його численних інтерв’ю.

Про діяльність ОУН(б) і УПА в період німецької окупації розповідають Д.Куп’як і С.Мудрик-Мечник, які були провідниками Служби безпеки ОУН-УПА. Вони висвітлюють діяльність спецслужб Німеччини, Польщі, СРСР, які інколи спільно діяли проти українських революційних сил, що боролися за самостійну Україну. Д.Куп’як подає багато фактичного матеріалу про події на Золочівщині і Львові у часи німецької окупації.

Л.Комар висвітлює радянізацію на західноукраїнських землях у 1940-41рр. Ці спогади важливі тим, що підтверджуються документами недавно розсекреченими архівами Львівського НКВС.

Спогади О.Назарука “Зі Львова до Варшави. Утеча перед совітами в пам’ятних днях 2-13 жовтня 1939 року”[183] описують події учасником і свідком яких йому доводилося бути у тогочасних політичних потрясіннях. Ю.Борець

доводить, що повстанська боротьба на українських землях була справедливою і необхідною в цей період.

Вартими уваги є мемуари радянських та німецьких військових і політичних діячів. П.Вершигора у спогадах “Люди з чистою совістю”[148], В.Войцехович “Фронт на Поліссі”[146], С.Ковпак “От Путивля до Карпат”[164], Д.Медведєв “Сильные духом”[178], М.Наумов “Западный рейд: Дневник партизанского командира”[184], Т.Новак “Поєдинок”[185] висвітлюють дії партизан у боротьбі з гітлерівськими окупантами, їх взаємовідносини з УПА.

У мемуарах радянських дипломатів І.Майского “Воспоминания советского дипломата 1925-1945гг.”[175] і В.Бережкова “Страницы дипломатической истории”[215] висвітлено основні засади радянської зовнішньої політики напередодні та в роки Другої світової війни, взаємовідносини СРСР із західними державами.

Використано мемуари воєначальників Червоної армії І.Баграм’яна “Так начиналась война”[136], І.Конєва “Записки командующего фронтом 1943-1945”[166] і Д. Лелюшенка “Москва – Сталинград – Берлин – Прага. Записки командира”[174]. І.Баграм’ян описав події початку німецької агресії і окупації західноукраїнських земель, жорстокі оборонні бої Червоної армії за Перемишль, Львів, Тернопіль, Станіславів, Новоград-Волинський, відступ військ Червоної Армії в результаті поразок на Схід. І.Конєв висвітлив наступальну Львівсько-Сандомирську операцію Червоної армії в 1944р., в результаті якої було завершено звільнення західноукраїнських земель від німецьких окупантів, Д.Лелюшенко описав дії Червоної Армії по звільненню Кам’янець-Подільського, Тернополя, Львова, Самбора, Дрогобича, Борислава, Перемишля.

Використано також спогади німецьких авторів: Генрі Пікера у книзі “Застольные разговоры Гитлера”[187]. Він у 1941-1942рр. в ставці головнокомандування стенографував розмови фюрера, в тому числі його висловлювання про долю України і її народу у планах східної кампанії Німеччини; Ф.Гальдер “От Бреста до Сталинграда: военный дневник. Ежедневные записи начальника генерального штаба сухопутных войск 1941-

1942гг.”[151] подає інформацію про події в регіоні на початку нацистської окупації.

Хвилюючими є думки, що викладені у “Щоденнику” О.Довженка [153], у ньому змальована трагедія возз’єднання Східної і Західної України./153/2).

Першою аналітичною історико-мемуарною працею, яка висвітлила історію національно-визвольної боротьби на західноукраїнських землях, стала книга М.Лебеда “УПА. Українська Повстанська Армія. Її генеза, ріст і дії у визвольній боротьбі українського народу за Українську Самостійну Соборну Державу”[340]. Вона написана в 1945 році по свіжих слідах подій, які пережив сам автор, і опублікував дуже багато оригінальних документів про боротьбу УПА проти німецьких окупантів і більшовицьких партизан. М.Лебедь простежив процес становлення і розвитку антинімецької боротьби на окупованих українських землях, роль УПА в цій боротьбі. Заслуговують на увагу його трактування стратегії УПА, як всенародної армії, що не ставила собі за мету власними силами розбити Німеччину, чи не допустити на українські землі “поворотного походу більшовизму”. УПА, за словами М.Лебеда, не брала в руки влади, не викликала повстання типу польського повстання у Варшаві. Вона лише стримувала стихію, не давала їй розвинутися в загальноукраїнське повстання і бачила можливості відбудови Української Самостійної Соборної Держави тільки після розвалу СРСР силами всіх народів, що входять у його склад, включно з російським народом. Однак М.Лебедь не втримався від критики мельниківців, звинувативши їх у колабораціонізмі щодо німців; дав тенденційну оцінку діяльності Т.Бульби-Боровця не як фактичного творця перших збройних загонів під назвою УПА “Поліська Січ”, а як “бундючного отамана”, що боровся для своєї слави. Складається враження, що окрім ОУН(б) жодна українська сила не протистояла німцям. На жаль, праця М.Лебеда чи не найбільше прислужилася для творення хибних концепцій українського національно-визвольного руху в 1941-1944рр.

/153/2) Друга записна книжка. 2 / VII [1942], стор.287.

В 1946 році вийшла в світ книга Г.Полікарпенка (П.Герасименка) “Організація Українських націоналістів під час Другої світової війни”[380], у якій закладено основні положення мельниківської концепції діяльності ОУН у Другій світовій війні.

В 1947 році О.Шуляк (О.Штуль-Жданович) опублікував працю “В ім’я правди”[200], яка носила здебільшого полемічний характер. Її спрямованість була визначена критикою М.Лебеда мельниківців за їх “прислужництво німцям” та відмову від участі в УПА. Учасник цих подій спростовує суб’єктивізм М.Лебеда і доводить: мельниківці теж провадили збройну боротьбу проти німців, намагалися консолідуватися з бандерівцями, як це вони робили з бульбівцями; бандерівці не хотіли ні з ким об’єднуватися, а намагалися самі “закачати історію”. Детально узагальнено діяльність УПА Т.Бульби-Боровця і висвітлено трагічні події літа 1943р. на Волині і Поліссі, коли бандерівці “об’єднували” збройні відділи мельниківців і УПА Т.Бульби-Боровця під єдине командування, проливаючи при тому братню кров.

Вище названі праці М.Лебеда, О.Шуляка (О.Штуль-Ждановича) і Г.Полікарпенка (П.Герасименка) поклали початок виробленню двох діаметрально протилежних концепцій розвитку українського національно-визвольного руху на західноукраїнських землях в роки німецької окупації. Пізніше одну з них репрезентували: З.Книш (Михайлюк Б.) у працях “Бойові дії ОУН на ЗУЗ у першому десятилітті її існування”[308], його ж “Ярослав Барановський. Жертва злоби і ненависти”[314], його ж “Військо у цивільній одежі”[310], його ж “На порозі невідомого”[311], його ж “В сутінках зради. Вбивство комісара Чехівського на тлі зради Романа Барановського”[309], його ж “Розбрат: Спогади й матеріали до розколу ОУН у 1940-1941 роках”[163], його ж “Так перо пише. Вибрані статті” [313], З.Городиський “Діяльність і значення Української Національної Ради у Києві в час Другої світової війни” [242], М.Капустянський “Військова підготовка ОУН”[300]. В цих працях характерним є перебільшення ролі й значимості ОУН(м) у національно-визвольному русі, ролі

Похідних груп в Україні. Перебільшено також історичне значення проголошення Української Національної Ради у Києві, багато місця відведено братовбивчій епопеї, від якої бандерівці відхрещуються, і трохи висвітлено епізодичні дії партизанських загонів “Хрона”, “Білого” та “Блакитного”. М.Капустянський чи не єдиний з них, що утримався від критики і описав історичний хід подій на західноукраїнських землях до 1941 року з позицій військового спеціаліста. Очевидно, що така ідилістична концепція примітивізує військово-політичну діяльність ОУН(м) і вимагає від дослідника постійної фільтрації конкретно історичного матеріалу.

Бандерівську концепцію діяльності визвольної боротьби на західноукраїнських землях розвинув П.Мірчук у працях “Українська Повстанська Армія 1942-1952”[77,359], його ж “Нарис історії Організації Українських Націоналістів”. Т.1. 1920-1939 [360], його ж “Революційний змаг за УССД (Хто такі “бандерівці”, “мельниківці”, “двійкарі”) у двох томах [361,362]. Він вважав, що не існує концепції діяльності ОУН(м), змальовуючи її у виключно чорних фарбах, звинувачував її у колабораціонізмі та прислужництві німцям, які нічим не займалися окрім зрадою і поборюванням бандерівців, участю у численних їх арештах і катуваннях у застінках гестапо. Проте цінність робіт П.Мірчука є велика, бо він опублікував велику кількість документів УПА.

В.Косик у своєму дослідженні “Україна і Німеччина у Другій світовій війні”[50], використовуючи документи німецьких архівів, довів, що і мельниківці брали участь в українському русі опору, але переважно висвітлив діяльність ОУН(б). Про мельниківців говорив побіжно, іноді користувався старими штампами П.Мірчука, стверджуючи, що мельниківці теж воювали, але воювали мало. Не обійшов увагою В.Косик і УПА Т.Бульби-Боровця, яка діяла незалежно від УПА Кліма Савура, але не була дуже чисельною. Цікавою для нашого дослідження є праця В.Косика “Бульба, Поліська Січ і початок УПА” [327], у якій вперше було дано характеристику діяльності Т.Бульби-Боровця. У праці “Втрати України під час Другої світової війни” [324]. В.Косик наводить

статистичні дані про те, що Україна дала впродовж війни 4,5 млн. вояків. Із них близько 1,3 млн. були демобілізовані в 1945-1948рр. й повернулися додому. Всього загинуло біля 7 млн. українців, в т.ч. 4,5 млн. цивільного населення і 2,5 млн. військових втрат /324/3).

У такому ж концептуальному стилі 1993р. була опублікована праця П.Содоля “Українська повстанча армія. 1943-1949. Довідник” [398], у якій поміщено документальний матеріал, на підставі якого висвітлено військові аспекти, зокрема внутрішньої організації визвольної боротьби в період фактичної активності УПА, від 1943 до 1949р. Водночас майже не торкався політичних аспектів боротьби і зовсім обійшов увагою характеристику збройних відділів ОУН(м) і УПА Т.Бульби-Боровця.

Не можна обійти увагою працю фундатора української військової історіографії Л.Шанковського “Українська Повстанча Армія”[427], в якій оцінено шкідливість розколу в ОУН. При цьому високо оцінено діяльність обох відламів ОУН, яка, незважаючи на розкол, виконала своє завдання: ідеї націоналістів сприйняли широкі українські маси за свої власні й підтримали її в боротьбі. Заслуговує на увагу об’єктивний підхід до висвітлення процесу творення УПА, її збройного чину у роки німецької окупації. Багато місця відведено діяльності збройних відділів ОУН(м) і УПА Т.Бульби-Боровця, а також польсько-українському протиборству. Заслуговує на увагу праця Я.Гайваса “Доба великого перелому”[231], у якій автор, використовуючи матеріали “Літопису УПА”, висвітлює концепцію ОУН(м) “малих партизанських загонів” і концепцію ОУН(б) перетворення малих партизанських загонів у велику організовану збройну силу з центральним військовим керівництвом. Стверджено, що Т.Бульба-Боровець реалізував концепцію малих рухливих, добре озброєних загонів. Багато уваги приділено розвитку УПА та переростання її у загальнонародну армію, а також утворенню УГВР.

Характеризуючи радянську історіографію Другої світової війни, слід зазначити, що публікації тієї доби загалом тенденційно висвітлювали історичні події, але в них опубліковано величезну кількість архівних документів, які на той час були доступні лише вибраним дослідникам. Тому дисертант після критичного аналізу їх також використав. Це насамперед стосується таких монографій: “Торжество історичної справедливості. Закономірність возз’єднання західноукраїнських земель в єдиній Українській радянській державі”, яку випустив колектив Інституту суспільних наук АН УРСР (Львів) під редакцією М.Олексюка [410], “Возз’єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною” [224], “Боротьба трудящих Львівщини проти німецько-фашистських загарбників (1941-1944рр.)” [33], “Боротьба трудящих західних областей УРСР проти фашистських загарбників у роки Великої Вітчизняної війни Радянського Союзу” [32], збірник статей та архівних документів “І наша частка в перемозі” [289].

Кардинальні зміни у розробці проблеми відбулися наприкінці ХХ– на початку ХХІст., коли Україна стала самостійною державою і вітчизняні історики почали активно переосмислювати трагічні події, що відбувалися в роки Другої світової війни в Україні, Польщі, СРСР і загалом Центрально-Східній Європі.

Помітними працями, в яких почали висвітлюватись з позиції сучасного бачення політичні і військові події на західноукраїнських землях, в тому числі український визвольний рух у роки Другої світової війни, стали дослідження Ю.Киричука “Історія Української Повстанської Армії” [304], його ж “Нарис з історії українського національно-визвольного руху 40-50-х років ХХ століття” [305], його ж “Тарас Бульба-Боровець: його друзі і вороги” [306], Л.Дещинського “Перші загони УПА на теренах південної Волині” [254], Л.Дещинського, К.Бондаренка, Ю.Киричука “Отаман” [256, 257]. Автори вищеназваних досліджень одні з перших поклали у підмурівок вітчизняної історіографії об’єктивне бачення українського визвольного руху, що однаково розходитья і з бандерівською, і з мельниківською концепціями. Ними вперше дано

неупереджену оцінку діяльності Т.Бульби-Боровця, його збройним формуванням “Поліська Січ” – УПА – УНРА.

Ю.Киричук у монографії “Нариси з історії українського національно-визвольного руху 40-50-х років ХХ століття”[305] продовжив поглиблене висвітлення теми збройної боротьби на західноукраїнських землях. Щоправда, у ній заакцентовано на боротьбі УПА з НКВС, що не є предметом даного дослідження.

Значний вклад в історіографію проблеми зробив І.Білас, який у своїх дослідженнях “Реалії і парадокси (ретроспективний суспільно-політичний аналіз долі України в другій світовій війні)” [216] і “Репресивно-каральна система в Україні 1917-1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. Кн. Перша” [217], що побудовані на спецфондівських джерелах, по-новому висвітлив сторінки українського Апокаліпсису. Його праці присвячені історико-правовому аналізу утворення та діяльності УПА, її боротьбі з окупантами.

Тему збройної боротьби з німецькими окупантами розвинув Б.Савчук у брошурі “Збройні сили України: етапи вічного походу”[389]. С.Галамай у праці “Боротьба за визволення України 1929-1989”[234] на великому фактичному матеріалі розкрив характер ідейно-політичної діяльності ОУН і довів, що починаючи з 30-х років ХХ століття, ідеологія українського націоналізму стала духовною зброєю визвольної боротьби, “синонімом українського визвольного руху” /234/4).

У книгах А.Трубайчука “Брудершафт двох диктаторів”[413], і “Друга світова війна”[414] дано характеристику першого етапу Другої світової війни 1939-1941 рр. як загарбницької несправедливої, яку розпочали тоталітарні агресивні режими Німеччини і СРСР на території Польщі, до складу якої входили західноукраїнські землі. Багато уваги автор приділив аналізу

/234/4) Розділ 13. Власнепідметність – бути собою. Досвід визвольної боротьби, стор.285.

взаємовідносин Німеччини і СРСР, які рвалися до світового панування через агресію, що стало причиною вибуху Другої світової війни.

Київські історики О.Рубльов і Ю.Черченко у монографії “Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції (20-50-ті роки ХХ ст.)”[387], вперше використавши документи Архіву Служби безпеки України, оприлюднили факти трагічної долі західноукраїнської інтелігенції, яку “подарував” сталінський тоталітарний режим.

Певний вклад в історіографію нашої проблеми зробив В.Дзьобак, своїми статтями “Тарас Боровець і “Поліська Січ”[259-260], “Час руїни минає, доба творення настає”[261], “Отаман Тарас Бульба-Боровець: Штрихи до політичного портрета”[258] котрий на підставі архівних матеріалів висвітлив деякі аспекти діяльності Т.Бульби-Боровця, його військового формування “Поліська Січ”. Він довів, що “Поліська Січ” була організована не перед світовою війною і не в 1940 році, як стверджував О.Штуль-Жданович (Шуляк), а після приходу в Україну німецьких загарбників, що, на думку дисертанта, є ближче до істини. Заслуговує на увагу його інформація, яку підтверджує Т.Бульба-Боровець, що завдяки політичній роботі штабу “Поліської Січі” – УПА (нач. штабу полковник Смородинський) було розроблено першу політичну концепцію “За що бореться УПА”, основні положення якої знайшли своє втілення у програмі III Надзвичайного Великого Збору ОУН(б) /426/5). Цінним у дослідженнях В.Дзьобака є висвітлення проблеми консолідації руху опору, до якої прагнув Т.Бульба-Боровець.

А.Чайковський у монографії “Невідома війна (Партизанський рух в Україні 1941-1944рр. мовою документів, очима історика)” [426] зробив спробу дослідити витоки українського націоналістичного руху та висвітлити цілі й тактику ОУН напередодні й під час Другої світової війни, а також ставлення її лідерів до німецьких окупантів і більшовицьких партизанів. Важливим є висновок автора

про те, що наприкінці 1942 - на початку 1943рр. український рух опору на цих землях розгорнувся в повну силу у відповідь на каральні акції гітлерівців і поширення “червоної партизанки”, але розвинувся він великою мірою спонтанно, спочатку на місцях, де “німота” винищувала села, що, на думку автора, яку ми вважаємо справедливою, породило чвари між лідерами ОУН(м), ОУН(б) і Т.Бульбою-Боровцем за керівне становище у національно-визвольному русі, які нерідко закінчувалися “ночами довгих ножів”. Цінною ця праця є ще тому, що на обширній джерельній базі показано боротьбу між більшовицькими партизанами і УПА, роль і місце більшовицького партизанського руху в розгромі німецьких загарбників на території Західної України.

У праці П.Іванишина “Олег Ольжич – герольд нескореного покоління” [291], осмислено еволюцію О.Ольжича-Кандиби не тільки як поета, але й провідника, лідера національно-визвольної боротьби 30-40-х років. Автор доводить, що О.Ольжич став жертвою провокації гестапо, яке не допускало щоб Провід ОУН(м), який він очолював на окупованих німцями українських землях, домовився з Р.Шухевичем про спільні дії проти німців. Адже такі переговори між ними дійсно відбувалися /291/6).

Історіографію проблеми національно-визвольної боротьби на західноукраїнських землях збагатив П.Дужий своїми працями “Степан Бандера – символ нації. Ескізний нарис про життя і діяльність провідника ОУН” у двох частинах [264,265] і “Роман Шухевич – політик, воїн, громадянин” [263]. Цінним у цих працях є те, що автор – учасник національно-визвольної боротьби, редактор і співредактор видань ОУН(б) і УПА – подає не тільки біографію видатних провідників ОУН(б), але й висвітлює події 30-40-х років, наводить маловідомі факти визвольної боротьби українського народу за відновлення самостійної української держави. Далі автор резюмує: антифашистський рух опору спонтанно виник на західноукраїнських землях, насамперед на Волині, ще в

1941 році у відповідь на німецькі каральні акції, грабіжницькі напади нацистів на українські села. Зважаючи на те, що частина тексту зазначених праць має мемуарний характер, то мусимо відмітити елементи певної тенденційності й суб'єктивізму, одностороннє висвітлення окремих подій того часу. Для автора не існувало інших політичних сил, котрі, так само як бандерівці, виборювали ідею відновлення української державності.

Не можна обійти увагою дослідження львів'янина С.Іващука “По той бік фронту (Антифашистська боротьба на території України, Білорусії та Польщі в роки Другої світової війни)” [292], у якому на фактичному матеріалі показано масштаби спільної боротьби проти фашизму, розгортання польських підпільно-партизанських формувань на окупованих німцями територіях, особливо на Волині і Рівненщині в 1943 році. Автор розглядає проблему спільної антифашистської боротьби, як одну з найважливіших у той час, на перешкоді якої було і сталінсько-беріївське командування, і центральний штаб партизанського руху і тенденції до розколу українського руху опору, які постійно брали верх.

Спробу сучасного концептуального бачення проблематики Другої світової війни зробив М.Коваль у монографії “Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939-1945рр.)” [321]. Автор намагається долучитися до формування повноцінної наукової концепції, адекватно відобразити й тлумачити центральні віхи історії Другої світової війни, в епіцентрі якої була і Україна, як військовий і геостратегічний фактор, як центральна ділянка європейського театру військових дій [321/7).

У книзі М.Литвина, О.Луцького і К.Науменка “1939. Західні землі України”[344], документально відтворено трагічний злам української історії 1939 року: пакт Молотова – Ріббентропа 23 серпня, договір про дружбу і кордони 28 вересня, похід “визволителів” 17-26 вересня, більшовицьку систему “виборів” до

/321/7) Розділ I. В орбіті другої світової війни, стор.111.

Народних Зборів Західної України, спротив західних українців сталінській тоталітарній системі.

На основі архівних документів, які ще недавно були таємними і зберігалися в архівах КГБ, у 2000р. була опублікована книга С.Ткаченка “Повстанческая армия (Тактика борьбы)”[409], у якій висвітлена організація українського повстанського партизанського руху в 40-50-ті роки; тактика бойових дій УПА, тактика дій німецьких окупантів, методи боротьби радянської, польської партизанки проти ОУН-УПА. Автор об’єктивно висвітлив широкомасштабну боротьбу НКВС, НКГБ, МВС, МГБ проти УПА і збройного підпілля, зазначаючи, що вони застосовували підступні та злочинні методи боротьби.

У монографії О.Панченка “Українська Головна Визвольна Рада”[375], зроблено спробу ґрунтовного політико-правового аналізу створення і діяльності УГВР, діяльності її Генерального Секретаріату під керівництвом Р.Шухевича. В книзі зроблено висновок: УГВР з’явилася як невідкладна закономірність в житті українського народу в час, коли німецькі нацисти і московські комуністи відмовляли йому у праві на існування Самостійної держави, коли на території України не було жодної самостійницької сили, яка б могла взяти на себе відповідальність за визвольну боротьбу.

У п’ятитомному виданні збірника “Україна-Польща: важкі питання” (Варшава 1999-2001), який підготували до друку Світовий союз воїнів Армії Крайової і Об’єднання українців у Польщі, розглянуто польсько-українське військове протистояння у роки Другої світової війни.

Окремі аспекти даного дослідження висвітлено в наукових збірниках Інституту історії України НАН України: “Сторінки воєнної історії”, “З архівів ВЧК-ГПУ-КГБ” та “Історія України: маловідомі імена, події, факти”.

Значний вклад у формування наукової концепції українського національно-визвольного руху зробив київський архівіст А.Кентій у дослідженнях “Нариси історії організації українських націоналістів в 1941-1942рр.”[300], “Отаман Тарас

Бульба”[301], “Українська Повстанська армія в 1944-1945рр.”[303], “Стратегія і тактика Українських націоналістів (осінь 1941 – літо 1944рр.) // Проблема ОУН-УПА. Попередня історична довідка”[302], у яких автор, використавши величезну джерельну базу, намагається об’єктивно висвітлити державотворчу діяльність ОУН і УПА як понадпартійної армії, еволюцію відносин ОУН з гітлерівцями від безнадійного сподівання відновити українську державу на очищених від більшовиків українських землях до повної конфронтації і резистану, а також тактику і стратегію двофронтової збройної боротьби УПА. Нових оцінок потребує українсько-польське протиборства, кривавий пік якого припав на весну 1943р. на Волині. Автор робить висновки про те, що ОУН і УПА своїми діями зривали нацистські плани економічного пограбування і поневолення українського народу на теренах, які контролювала УПА і гальмували дії Армії Крайової та розвиток радянського партизанського руху на Волині – Поліссі, стримували операції червоних партизанів в західному і південно-західному напрямках, створювали загрозу тилу Червоної армії в часі її просування на Захід.

Заслуговує на схвалення “Історичний висновок про діяльність ОУН-УПА (Попередній варіант)”[333], який підготувала робоча група Урядової комісії для підготовки історичного висновку про діяльність ОУН-УПА на чолі з С.Кульчицьким. Конкретний історичний матеріал дисертації підтверджує попередні висновки Урядової комісії з вивчення діяльності ОУН-УПА. У цьому авторитетному документі зазначено: українські націоналісти ніколи не були союзниками, чи колаборантами Німеччини, яку вони визнавали окупантом України. Не можна заперечити твердження про те, що УПА, як справді народна армія діяла як самооборона населення, а бойові дії червоних партизанів у тилу німців відбувалися передусім у формі диверсій, за які розплачувалося місцеве населення. Важливими висновками є те, що УПА була не тільки як військова, але й як державна структура і як військове формування була воюючою стороною у протистоянні об’єднаних націй з фашистською Німеччиною, що українські націоналісти вели війну за реальну незалежність України. Не зовсім

переконливими є положення про те, що керівники емігрантської ОУН прагнули панувати над своїм народом так само, як панували нацисти над німцями, що праворадикальна ідеологія не могла згуртувати українське суспільство, а боротьба з окупантом за самостійну Україну була громадянською братовбивчою війною.

На сам кінець необхідно відзначити нові дослідження В.Сергійчука “Якими ми були “колаборантами”, або майже за Шевченком: самі ж кажем – “ми – змогли ...”[397] та М.Лукінюка “Боротьба УПА з окупантами: поступ до правди”[347, 348], у яких автори дискутують над проблемою колаборантства і доводять право українського народу на самовизначення, на власну самостійну державу, яку виборювали націоналісти і політично, і власною збройною боротьбою в роки Другої світової війни, рішуче виступаючи проти колаборації з гітлерівськими окупантами.

Із сучасних російських публікацій необхідно відзначити наступні: В.Бережкова “Просчет Сталина” [214], Л.Безыменского “Особая папка “Барбаросса” [212], “Августовское предложение Гитлера Лондону” [211], Д.Волкогонова “Тріумф і трагедія: Політичний портрет Й.В.Сталіна: у 2 кн.” [225, 226]. В цих дослідженнях на підставі великої кількості історичних документів показано агресивну політику СРСР і Німеччини, що привело до Другої світової війни і долю західноукраїнських земель у планах Гітлера і Сталіна, жорстокий нацистський режим, який був встановлений німцями на окупованих землях України.

В роботі над даним дослідженням не можна оминати увагою праці таких зарубіжних авторів: Лиддел Гарт Б. “Вторая мировая война”[342], Фолькман Ганс-Эрих “Польша в политико-экономических расчётах “третьего рейха” в 1933-1939гг.” [422], Амман Рольф “Пакт между Гитлером и Сталиным. Оценка интерпретаций советской внешней политики, включая новые вопросы и новые исследования” [203], Юбершёр Герд Р. “Пакт с сатаной ради изгнания дьявола” [433], Мюллер Рольф-Дитер “Насильственное рекрутирование “восточных

рабочих” 1941-1944-го” [366], Стеттиниус Эдвард “Аргонавт”. На конференції в Криму” [403], Фляйшхауэр Ингеберг “Пакт. Гитлер, Сталин и инициатива германской дипломатии. 1938-1939” [421].

І хоч автори цих публікацій не скривали своїх симпатій до Москви, їх праці є цінними для даного дослідження тим, що в них на багатому фактичному матеріалі висвітлено передісторію підготовки і розв’язання Другої світової війни, у якій Україна була об’єктом агресії і терору. Позаяк слід назвати історико-статистичне дослідження “Историю военных потерь” [418], написану Б.Урланісом, у якій не сказано жодного слова про людські втрати України в Другій світовій війні – такого народу для наших сусідів мабуть не було [?!]. На відміну від цього автора Н.Алексеев у книзі “Злодеяния и возмездие: Преступления против человечества” [202], наводить статистичні дані людських і матеріальних втрат СРСР, в тому числі УРСР у Другій світовій війні. Проте і він багато злукавив щодо українців. Наприклад, описуючи про жертви концтабору Заксенгейм, він зазначає, що на кладовищі табору захоронено 646 росіян, 18 поляків, 1 кроат і 1 особу не встановленої національності [?], а в статистичних таблицях про кількість іноземних робітників, яких використовували в Німеччині в 1941-1944рр. автор називає Польщу, Францію, Чехословаччину, Голландію, Бельгію, Італію, але не Україну. Це в той час коли у всіх німецьких концтаборах загинуло 2 млн. українських в’язнів /351/8).

Сучасна польська історіографія значно об’єктивніше, ніж у період ПНР, трактує воєнно-політичну діяльність ОУН-УПА на польсько-українському пограниччі, закидаючи, щоправда, повстанцям терор над поляками Волині 1943р., а окремі автори, насамперед Г.Мотика, Р.Внук "Співпраця АК - ВІН і УПА"(Варшава 1997), намагаються прослідкувати діалог між командуванням УПА і АК[446, 447]. Польську історіографію цієї тематики узагальнив київський історик І.Льюшин у працях: “Протистояння УПА і АК (Армії Крайової) в роки

Другої світової війни на тлі діяльності польського підпілля в Західній Україні”[293], “Польське підпілля на території Західної України у роки Другої світової війни”[294], “Утворення та бойова діяльність 27 Волинської дивізії піхоти Армії Крайової”[295].

Отже, у дослідженні дискусійних проблем Другої світової війни, зокрема драматичних подій на західних землях, є певні досягнення, але потрібні нові зусилля істориків, щоб сформувавши повноцінну наукову концепцію цього періоду. Тому актуальним залишається узагальнення неоднозначних національно-політичних процесів тієї воєнної доби як в Україні у цілому, так і в її окремих регіонах.

РОЗДІЛ 2

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ ТА ПОЛІТИЧНЕ СТАНОВИЩЕ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ НАПЕРЕДОДНІ ТА ПОЧАТКУ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Напередодні Другої світової війни українські землі, що, були розчленовані Версальською системою, перебували у складі УРСР-СРСР, Польщі, Румунії, Чехословаччини, Угорщини.

Драматизм геополітичної ситуації полягав у тому, що багатомільйонний український народ був не суб'єктом, а об'єктом історії й не міг самостійно вирішити свою долю. Вона була в руках великих держав і залежала від їх інтересів та співвідношення геостратегічних сил, які вершили світову політику, не рахуючись з інтересами розшматованої України. Незважаючи на те, що народ пережив важкі часи поразки Української революції 1917-1921рр. (окупація України більшовиками, створення російської імперії під назвою СРСР, падіння ЗУНР, інкорпорація західноукраїнських земель Польщею, Румунією, Чехословаччиною), він був позбавлений великими державами Європи права мати свою державу, він ні на мить не припиняв боротьби за незалежність і соборність своєї національної держави. Особливо активним був визвольний рух у Західній Україні, яка перебувала під окупацією Польщі. За Ризьким договором, який було підписано 1921р. між радянською Росією і Польщею проти волі уряду Західно-Української Народної Республіки як плату за визнання Української Соціалістичної Радянської Республіки, більшовицька Росія віддала Польщі Східну Галичину (55 тис.кв.км.; 5,9 млн. осіб), Холмщину і Підляшшя (12,7 тис.кв.км.), Західну Волинь (35,8 кв.км., 2,4 млн. осіб) та Західне Полісся (27,8 тис.кв.км.; 1,1 млн. осіб) /121/9). В історичній науці цей край став називатися

Західною Україною. Її територія 132,2 тис.км.кв., 10,2 млн.осіб., з яких 6,5 млн. або 64% були українцями /93/10).

Після Ризького договору долю краю остаточно вирішила Рада послів Антанти, яка 15 березня 1923р. санкціонувала його анексію Польщею. Остання зобов'язувалася надати західним українцям автономію, але цього і недотрималася. Ліга націй ще в лютому 1921р. назвала Польщу фактичним мілітарним окупантом Галичини, Західної Волині та Східного Полісся, а їх сувереном – держави Антанти. Враховуючи це, екзильний уряд ЗУНР Є.Петрушевича у Відні організував тиск на зарубіжні парламенти та уряди, щоб привернути увагу світової громадськості до західноукраїнського питання /367/11). Крім того, Великобританія заохочувалася доступом до галицької нафти тощо. У травні 1921р. до США виїжджала західноукраїнська урядова делегація, метою якої було добитися визнання Галицької держави /123/12).

Однак інтереси країн Європи і США не співпадали з бажанням західних українців відродити ЗУНР, а згодом соборну державу. Багата на корисні копалини та інші природні ресурси, через зручність геополітичного положення в Європі, Західна Україна ніколи не випадала із їх експансіоністських планів. Англії був потрібен сильний санітарний кордон від більшовицької Росії, яким стала суверенна Друга Річ Посполита. Щоб одержати всебічну підтримку Заходу на анексію Західної України, польські правлячі кола всіляко поширювали версії ніби в ЗУНР при владі більшовики /410/13). Американський уряд теж не заперечував включення Східної Галичини до складу Польщі. Вимога анексії краю була чітко зафіксована в меморандумі Міжнародного комітету сприяння інтересам нафтових монополій у Галичині, який очолював американський монополіст Паркінсон: “Маючи на увазі чисто економічні інтереси,

/93/10) Розділ I. Територія й населення, стор.5.

/367/11) Розділ VII. Україна на міжнародному форумі, стор. 364.

/123/12) 1991, 15 листопада.

/410/13) Глава IV. Розділ II. Міжнародний імперіалізм – організатор загарбання західноукраїнських земель, стор.398.

Міжнародний комітет бажає, щоб нафтоносні землі були під адміністрацією стабільної держави. Знаючи місцеві умови, комітет вимагає, щоб Східна Галичина разом із Західною Галичиною були включені в нову польську державу” /443/14). Нафта стала одним з найголовніших мотивів політики західних держав щодо прикарпатського регіону. Для Польщі інтерес до дрогобицько-бориславської нафти був найважливішим стимулом до окупації цих земель. Ще до відродження самостійної польської держави Польський національний комітет у Парижі ставив питання про включення Східної Галичини та Волині до складу Польщі. У меморандумі, направленому комітетом Вудро Вільсону, зазначено: “Так довго, як довго українська нація буде залишатися в ембріонному стані, як довго рівень інтелектуального розвитку буде низьким, щоб створити сучасний прогресивний уряд на чолі з русинами, так довго Східна Галичина повинна залишатися невід’ємною частиною польської держави” /204/15).

Нова польська влада запровадила в регіоні фактично колоніальний режим. Термін “Західна Україна” було замінено на “Малопольська Вєходня”, а потім Польща “Б”, на відміну від корінної Польщі “А”. Край поділили на п’ять воєводств: Львівське, Станіславське, Тернопільське, Волинське і Поліське, які разом становили 35% території і 30% населення Польщі. 26 вересня 1922р. польський сейм прийняв закон про воєводську автономію, згідно з яким у Львівському, Станіславському і Тернопільському воєводствах створено воєводські сеймики та їх виконавчі комітети. Їх рішення, як правило, санкціонувалися президентом Польщі. Стаття 21 цього закону забороняла державним органам провадити на території вказаних воєводств політику денаціоналізації, а стаття 24 обіцяла навіть заснувати український університет. Проте закон про воєводську автономію ніколи не втілили у життя. На посади воєвод і старост у повітах призначалися тільки особи польської національності. Всупереч цьому закону 31 липня 1924р. польська адміністрація видала закон про заборону української мови в усіх

/443/14) стор.143.

/204/15) стор.69.

державних і муніципальних установах, в тому числі й сільських /273/16). Соціально-економічне і політичне становища краю на початку польської окупації відображало тяжкі наслідки воєнних дій 1914-1920рр., коли було знищено 223 тисячі селянських господарств, 123 тисячі хат, згоріло 367 шкіл, 240 церков. Тільки в польських концтаборах і в'язницях у 1914-1920рр., було ув'язнено близько 70 тисяч західних українців, з чимало яких загинули /267/17).

Офіційна Варшава вважала що Західна Україна (“Східна Малопольща”), – це споконвічні польські землі, які належать їй на підставі історичної традиції 1349-1772рр. Бельведер фактично реалізував в життя політику денаціоналізації і полонізації українського населення. Міністр польського уряду С.Грабський прямо заявляв, що “немає ніякого українського народу, український народ – це вигадка комуністів”, а газета “Слово польське” стверджувала, ніби в українців “відсутня будь-яка юридична і взагалі розумова культура, необхідна для того, щоб управляти власною державою” /219/18). Асиміляція українців здійснювалася у всіх галузях суспільно-культурного життя. 1931р. з цією метою було проведено перепис населення Польщі, щоб довести польський етнічний характер населення краю. Статистичні органи фальсифікували дані про національний склад населення: значну частину українців, білорусів і євреїв записали під графою “польська мова”. Якщо відкинути фальсифікації та штучні ділення народу (на “тутешні”, та ін. то на українській етнічній території в Польщі в 1931р. проживало: українців – 5 587,4 тис. (62,6%), поляків – 2 231,0 тис. (25,0%), євреїв – 919,1 тис. (10%), інших національностей – 188,3 тис. (2,1%) /266/19).

Уся система політичних і економічних заходів польської держави щодо українців краю переслідувала одну мету – цілковиту полонізацію населення. Польська влада не приховувала своїх шовіністичних намірів і цинічно проголошувала, що остаточна асиміляція “східних кресів” становить її історичну

/273/16) Стаття: Мовна політика, стор.1625.

/267/17) Глава VI. Розділ 10. Україна між двома світовими війнами, стор.556.

/219/18) Розділ 13. Західноукраїнські землі в 20-30-х роках, стор.371.

місію. Невизнання української нації стало офіційним догматом офіційної Варшави. Про політику нещадної насильницької асиміляції західних українців свідчать тези Міністерства військових справ Польщі “Про національне питання в Галичині і Волині”, які складені в 1938р.: “Слов’янські меншості мають підлягати цілеспрямованому асиміляційному впливу...з метою їх найтіснішого пов’язання з Річчю Посполитою” /16/20). Державною мовою регіону визнавалася тільки польська. Політика Польщі щодо західних українців в міжвоєнному періоді була спрямована на їх дискримінацію, винародування з широким застосуванням політичних репресій чи пацифікацій /443/21).

Згідно з законом про шкільну реформу, який прийняв сейм з 1 липня 1924р. на пропозицію уряду В.Грабського, основним типом школи в Західній Україні було визнано “утраквістичний”. Це двомовні школи, в яких основні предмети викладалися польською мовою. Якщо в 1925р. там налічувалося 2870 українських народних шкіл, в 1928р. – 753, то до вересня 1939р. залишилося тільки 139 народних шкіл з українською мовою навчання. В 1923р. “утраквістичних” було 89, в 1927-28н.р. їх стало 2056, а в 1937-38н.р. – 3005 /268/22). В 1937-1938н.р. в Польщі з 28 700 народних шкіл тільки 420 (1,4%) були з українською мовою навчання, з 769 загальноосвітніх гімназій – 24 (3,4%), з 691 ліцею – 21 (3,0%) були українськими /332/23). В 1939р. на території Західної України існували 5 875 народних шкіл, в тому числі I ступеня – 4489, II – 725, III – 661. За мовами навчання: українських – 139, польських – 2731, утраквістичних – 3005 /26/24). Внаслідок такої політики чимало краян було неписьменних. У Львівському, Станіславському та Тернопільському воєводствах

/266/19) Глава III. Розділ 6. Національні відносини, стор.164-165.

/16/20) оп.1, спр.45, арк.7.

/443/21) Cześć 2. Rozdział XV. Inne kierunki polityki narodowościowej na okupowanych ziemiach polskich, str.464.

/268/22) Глава XIV. Розділ 2. Освіта і шкільництво, стор.945.

/332/23) Розділ I. Окупація західноукраїнських земель та їх соціально-політичне становище у складі іноземних держав, стор.10-11.

за офіційною польською статистикою із загальної кількості населення цих воєводств бмлн. 188 тис. 93 особи в 1939 році нараховувалося 1 млн.364 тис.746 осіб неписьменних. А на всій Західній Україні було 2млн. неписьменних /26/25). За переписом населення краю в 1931р. повністю неписьменні становили серед поляків 1,6, євреїв – 1,2, а серед українців – 9,3% /103/26).

В 1938-1939 навчальному році існувало лише 15 українських приватних закладів середньої освіти. На Волині, Холмщині, Поліссі українських середніх закладів освіти не було взагалі. Перед війною на Західній Волині залишилося 8 українських і 520 “утраквістичних” початкових шкіл при 1459 польських школах /269/27). Польські власті не тільки не дозволили, а навіть ліквідували діяльність підпільного Українського університету у Львові /272/28). До речі, у вищих навчальних закладах Польщі українці становили 1,8%. В тому числі у Краківському університеті - 4,5%, а у Львівському - 5%, у Львівській академії ветеринарії - 6,9%, а Львівській політехніці з 2 354 студентів – 100 українців /224/29).

Одним із засобів національного утиску було переслідування учительства: українські вчителі без будь-яких причин виганялися зі шкіл, позбавлялися права викладання. На їхнє місце приймалися вчителі-поляки, які не знали української мови, не мали спеціальної освіти. В 1939 році в Західній Україні було безробітних 2300 учителів-українців /26/30).

У складному становищі тут було і релігійне питання. На Волині та Холмщині поляки планомірно нищили православні храми, а мирян штовхали на перехід до католицизму. Кількість римо-католицьких парафій зросла із 82

/26/24) оп.2, спр.78, арк.26.

/26/25) оп.2, спр.78, арк. 27-28.

/103/26) Zeszyt № 58, str.18-19.

/269/27) Стаття: Волинь, стор.308.

/272/28) Стаття: Львівський (таємний) Український Університет, стор.1422-1423.

/224/29) Розділ IV. Боротьба трудящих Західної України, Буковини і Закарпаття проти соціального і національного гніту за возз'єднання з Радянською Україною, стор.134.

26/30) оп.2, спр.78, арк.28.

(1923р.) до 133 (1937р.). Одного лише 1938 року на Холмщині 149 православних храмів перетворено на римо-католицькі костели /111/31).

Колоніальна політика Польщі в Західній Україні проявилася також в польській демографічній та економічній експансії, в результаті якої до 1939р. число поляків у Галичині зросло з 19,9% до 25,0%, а українців зменшилося з 66,8% до 64,4%, євреїв з 12,3% до 9,8%. В Західній Волині число поляків збільшилося до 15,2%, українців зменшилося до 65% /269/32). З цією метою польський режим формував на західноукраїнських землях багатотисячну армію польських селян-колоністів, осадників, спроможних нести сторожову прикордонну службу і водночас виконувати функції каральних загонів щодо українського селянства. За період польської окупації (1919-1939рр.) в західноукраїнських селах поселено близько 200 тис. поляків-колоністів. Незважаючи на те, що Галичина була одним із найбільш перенаселених сільськогосподарських регіонів Європи, колоністи отримували великі наділи найкращих земель і щедрі фінансові субсидії. Близько 800 тис. га поміщицької землі, яка була розparcelьована в Галичині та Західній Волині, одержали польські колоністи в 1929-1938рр. /410/33). Це в той час, коли в Західній Україні був земельний голод та перенаселення села. В результаті українці були змушені сотнями емігрувати за кордон в пошуках роботи і хліба. За даними польської статистики в 1925-1935рр. емігрувало 448 тис. 300 осіб з числа працездатного сільського населення краю /20/34).

Як свідчить польська статистика, Західна Україна була відсталою аграрною внутрішньою колонією Польщі: близько 80% її населення складали селяни (у Польщі – близько 50%). Сільське господарство було слабо розвинутим, агрокультура була на дуже низькому рівні. В 1928-1937 роках на західно-

/111/31) 1991, № 1-2, стор.82.

/269/32) Стаття: Волинь, стор.309; Стаття: Галичина, стор.348.

/410/33) Глава IV. Розділ 3. Соціальний і національно-політичний гніт. Економічне становище трудящих, стор.421.

/20/34) оп.1, спр.2, арк.87.

українських землях середньорічна врожайність пшениці становила 10 ц з 1 га (в усій Польщі – 11,8ц), жита – відповідно 10,3 ц і 11,2 ц, ячменю – 10,9 ц і 12,1 ц, вівса 10,2 ц і 11,5 ц, картоплі – 105,8 ц і 117,0 ц, цукрових буряків – 185,2 ц і 213,0 ц. Тваринництво також було в занепаді. У Східній Галичині в 1938р. поголів'я великої рогатої худоби залишалося на рівні 1910р. /100/35).

Причиною такого стану в західноукраїнському селі було перенаселення, земельний голод, земельна роздрібненість, вузькосмужжя і слаборозвинута агрокультура. Щодо густоти населення – 60 осіб на 1км² – Східна Галичина і 34 особи на 1км² – Західна Волинь поступалися місцем тільки перед такими країнами як Бельгія, Нідерланди, Німеччина і Швейцарія /269/36). У Львівському воєводстві перенаселення було на 70%, а у Станіславському – на 80% вище, ніж у центрі Польщі. Якщо врахувати, що в умовах Західної України селянське господарство повинно було мати для прожиткового мінімуму 8 га землі, то при наявності 2млн. дрібних і середніх селянських господарств для ліквідації земельного голоду потрібно було 16 млн. га землі, а її було лише 4,75 млн.га. /5/37). На території Східної Галичини 45,1% селянських господарств мали менше 2 га землі, це господарства сільської бідноти, яка, щоб прожити, змушена вдаватися до побічних заробітків. Навіть господарства з кількістю землі від 2 – 5 га (33,8%) не могли забезпечити селянській сім'ї нормальний прожиток /100/38). 80% селян були малоземельними або батраками /20/39).

Безробіття, недоїдання і голод були постійним явищем у житті сільської бідноти. Через відсутність належної медичної допомоги у селах масово поширювалися епідемії хвороби, зростала смертність. В 1939р. у Львівському

/100/35) str.73-75.

/269/36) Розділ III. Підрозділ 6. Стаття: Національні відносини в різних частинах України, стор.167,170.

/5/37) оп.6-1, спр.491, арк.50-51.

/100/38) str.63.

/20/39) оп.1, спр.2, арк.87.

воєводстві 76% оглянутих селян хворіли на туберкульоз /220/40). Майже зовсім були позбавлені лікарської допомоги селяни Західної України. На початку 30-х років на Волині було лише 85, а в Станіславському воєводстві 67 лікарів /100/41).

Двадцятирічна окупація західноукраїнських земель стала періодом найбільшого застою промисловості, яка становила лише 7% у частці слаборозвиненої промисловості Польщі. Уряд підтримував промисловий розвиток Центральної Польщі і стримував розвиток промисловості Західної України. цей регіон, що становив 25% території, і 24% населення Польщі, мав лише 18% (до загальної кількості) промислових підприємств – переважно дрібних, на яких було зайнято 7,8% всіх робітників Польщі /5/42). Найбільше поширення мали тільки ті галузі, які виробляли сировину і давали великі прибутки. Внаслідок такої політики природні ресурси краю були об'єктом хижацького винищення. Зі Східної Галичини щороку вивозилося за кордон 6-8 тис. тонн деревини, а деревообробна промисловість була слаборозвинена і технічно не обладнана /5/43).

Хижацька експлуатація нафтових багатств спричинила кризи нафтової промисловості. Більша половина прикарпатської нафти вивозилася до Польщі як сировина /101/44). Видобуток нафти з 1млн. тон щорічно спадав аж до 300 тисяч напередодні Другої світової війни. Крім нафти з прикарпатських надр колонізатори черпали озокерит і сіль. Найбільші шахти з видобутку озокериту були в Бориславі, які за роки польської окупації прийшли в занепад /270/45).

Польська влада гальмувала розвиток хімічної, мінеральної промисловості. Металургії не було зовсім. З підприємств металообробної промисловості були

/220/40) Розділ 4. Розвиток селянського руху на Західній Україні напередодні возз'єднання з Радянською Україною (1934-1939 рр.), стор.164.

/100/41) str.295.

/5/42) оп.6-1, спр.491, арк.125-127.

/5/43) оп.6-1, спр.99, арк.19.

/101/44) Cześć 1, str.59.

/270/45) Стаття: Дрогобицько-Бориславський промисловий район, стор.596.

лише заводи сільськогосподарських знарядь і машин /5/46). Колонізаторська політика польського уряду проявлялася в тому, що робітники-українці одержували значно меншу заробітну плату, ніж робітники-поляки /101/47).

Через малорозвинуту промисловість Західної України більшість робітників була батраками, ремісниками та працівниками лісової галузі. Найбільше число такої категорії робітників зареєстровано у Львівському воєводстві – 35 тис. 890 осіб, у Станіславському воєводстві – 17 тис. 651 робітників, на Волині – 6 тис. 615, на Поліссі – 4 тис. 606 і у Тернопільському воєводстві - 1 тис. 959. /5/48).

У найтяжчому становищі була молодь, яка через брак коштів і обмеження вступу на навчання не могла здобути освіти. Найбільшою бідною для молоді було безробіття як на селі, так і в місті. Проти українських робітників влада застосовувала політику екстремізації: на вільні місця приймали на роботу в першу чергу поляків /23/49). Українська молодь першою звільнялася з роботи і поповнювала армію безробітних. Абсолютно безправним було становище молодих людей на виробництві, вони були ще учнями, або термінаторами (навчалися у “терміні”). При дуже мізерній оплаті праці і 12-14 годинному робочому дні заробітна плата молодих робітників дорівнювала 25% заробітної плати дорослих /28/50).

Ще в гіршому становищі перебували сільськогосподарські робітники-батраки і безземельні селяни, які становили не менше 1-1,2 млн. осіб, тобто 20% населення Західної України. Вони працювали у майстернях “дідичів” за вкрай низьку плату, рівень якої досягав 40% заробітної плати сільськогосподарських робітників Польщі /102/51).

/5/46) оп.6-1, спр.491, арк.171-172.

/101/47) Cześć 1, str.121.

/5/48) оп.6-1, спр.491, арк.195.

/23/49) оп.3, спр.168, арк.13.

/28/50) оп.1, спр.240, арк.101.

/102/51) Zeszyt 4, str.236.

Незважаючи на колоніальний режим, західні українці зуміли розвинути економічне, соціальне, політичне і культурне життя: створювали банки, кооперативи, культурно-просвітні товариства, товариства взаємодопомоги тощо. Найважливішими українськими банками були “Центробанк”, “Промбанк”, “Земельний банк”, “Гіпотечний банк”. Значного розвитку досягнув український кооперативний рух – “Центросоюз”, “Маслосоюз”, товариство селян-хліборобів “Сільський господар”, “Ревізійний союз українських кооператорів” /372/52).

Важко переоцінити роль масового культурно-просвітницького товариства “Просвіта” в духовному житті західних українців. Вона об’єднувала галичан і волинян, лемків і поліщуків, селян і міщан, заможних і бідних. Просвітяни відкривали народні бібліотеки, читальні, театри. В діяльності “Просвіти” найбільшу участь брали сільські священники та вчителі /27/53). 1936р. товариство “Просвіта” налічувало 275324 членів, 3071 бібліотеку і читальню, 190 пересувних бібліотек, 377 театральних груп, 2043 аматорські групи, 1086 хорів, 1084 оркестри, 122 жіночих гуртки та ін. /50/54).

Нема сумніву в тому, що завдяки церкві, школі, “Просвіті”, попри найхитріші підступи польських окупантів залишилися галичани, волиняни, поліщуки українцями. Незважаючи на жорстокий окупаційний режим, в регіоні діяли українські театри, українською мовою і за українським обрядом правилася служба Божа в усіх греко-католицьких і православних храмах/111/55).

За різними даними на Західній Україні протягом 1921-1939рр. виходило від 87 до 150 друкованих періодичних видань. Останній редактор часопису “Діло” І.Кедрин-Рудницький в інтерв’ю Львівській газеті “За вільну Україну” повідомив, що у Львові до 1939 року виходило 139 газет /115/56).

/372/52) Розділ III. Захист СРСР перед небезпекою іноземної інтервенції в період економічної кризи (1929-1933 рр.), стор.137.

/27/53) оп.1, спр.1680, арк.13-19.

/50/54) Розділ I. Україна до 1939 року. Підрозділ Західна Україна, стор.35.

/111/55) 1991, № 12, стор.85.

/115/56) 1990, 1 липня.

Велику роль в соціально-політичному житті Західної України відіграло Наукове товариство ім. Т.Шевченка, яке мало друкарню, бібліотеку та музей і видавало знамениті “Записки Наукового товариства ім. Т.Шевченка” та “Історичний вісник”. Одночасно успішно діяло над підвищенням культурного рівня життя українського населення товариство “Рідна школа”. Серед його здобутків – заснування 15 фахових шкіл, 33 народні школи, 23 середні загальноосвітні школи, в т.ч. 12 гімназій, 11 ліцеїв, технічних шкіл /275/57), а також Товариство українських жінок (у 1936 році налічувало 50 тисяч членів), Товариство вчителів, Товариство адвокатів, Товариство лікарів та численні товариства взаємодопомоги, соціальної допомоги, спортивні товариства /50/58).

Польська держава всіляко придушувала національно-визвольний рух, здійснювала “пацифікацію”, переслідувала все українське напередодні Другої світової війни. В Західній Україні існував потужний громадсько-політичний рух, який виборював у протистоянні з окупаційною владою права для українського народу.

Треба визнати, що західні українці мали правову базу для захисту своїх національно-культурних, політичних і економічних прав, що було закладено у сьомій статті Ризького мирного договору і у 110-му параграфі Польської конституції 1935 року. Згідно з цими нормативно-правовими документами західні українці мали “право” на вільний розвиток мови, релігійних обрядів, засновувати і утримувати на власні кошти добродійні, громадські і релігійні інституції, школи та інші виховні організації, розвивати свою культуру /5/59). І хоч Польська держава ігнорувала ці положення, західні українці розвивали українську політичну думку, плекали національну свідомість, що привело до появи нових політичних сил.

/275/57) 1998, стор.2519.

/50/58) Розділ І. Україна до 1939 року, стор.35.

/5/59) оп.2, спр.13, арк.4-5.

Наймасовішою політичною силою наприкінці 20-х - на початку 30-х років стало Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО), яке виникло в 1925р. в результаті злиття Української Народної Трудової Партії (біля джерел її були М.Грушевський, К.Левицький, В.Охримович, І.Франко) /273/60), Української Партії Національної роботи та Української Парламентської Репрезентації (до неї входили послы і сенатори від Волині, Полісся, Холмщини, Підляшшя). УНДО підтримувало національно-демократичну орієнтацію: Галичина з Лемківщиною, Волинь з Поліссям і Холмщина з Підляшшям мають відмінний український характер, це історична і сучасна неподільна власність українського народу ... і УНДО буде боротися за політичне, економічне і культурне розкріпачення українського народу /95/61).

В передвоєнному періоді в Західній Україні діяло ще ряд лівоцентриських українських партій, які були невеликими, слабкими і мали незначний вплив на суспільно-політичне життя краю. Українська католицька народна партія (УКНП) на чолі з С.Томашівським, О.Назаруком та Г.Хомишиним, яка боролася за автономію Західної України у складі Речі Посполитої і організовувала акції протесту проти "пацифікації". Український католицький союз (УКС), створений у 1931р. з ініціативи митрополита А. Шептицького не визнавав легітимність анексії Польщею Західної України й легальними методами відстоював право українців на самовизначення. Угодовську позицію зайняла Українська селянська партія (УСП), Волинське Українське Об'єднання (ВУО) та ін. /418/62).

Вказані партії проповідували ненасильницькі методи боротьби і становили в тих умовах легальну опозицію до окупаційного режиму. Крім українських партій, на західноукраїнських землях діяли ще польські, єврейські, москвофільські партії.

/273/60) Стаття: Національно-Демократична партія, стор.1742.

/95/61) УНДО. Напередодні Другої світової війни, стор.392-394.

/419/62) стор.9-10.

Наприкінці 20-х роках в суспільно-політичному житті краю поширилися прорадянські погляди. Західним українцям імпонувала політика українізації у Радянській Україні. З метою підтримати ці тенденції більшовики призначали консулами СРСР у Львові наддніпрянців, які всіляко пропагували “досягнення” УРСР, стимулювали еміграцію західноукраїнських студентів, інтелігенції. Навіть екзильний уряд Є.Петрушевича зайняв відверто прорадянські позиції, те ж саме зробила частина керівництва УНДО. І хоч ці тенденції, через відомості про страхіття колективізації, голоду і репресій тривали недовго, вони дали початок кільком політичним організаціям Західної України: Комуністичній партії Західної України (КПЗУ), яка перебувала у підпіллі і її легальному прикритті – робітничо-селянському соціалістичному об’єднанню (Сельробу). Загальна чисельність членів Сельроба у найкращі для них часи не перевищувала 20 тис. осіб (розпущене польською владою 26 вересня 1932р. /425/63). КПЗУ вважалася автономною частиною Комуністичної партії Польщі. За своїм складом це була “інтернаціональна” політична організація, у найсприятливіші роки КПЗУ налічувала понад 3 тис. осіб /379/64).

Свою діяльність західноукраїнські комуністи розпочали з боротьби проти ЗУНР. Ними було спровоковано збройний виступ проти законної влади 14-15 квітня 1919р. у Дрогобичі, що став підступним ударом у спину української держави, яка тоді з останніх сил боронила українські землі від польських окупантів /235/65). КПЗУ ніколи не була впливовою партією, яка б могла зіграти вирішальну роль у суспільно-політичному житті краю. Її боротьба за возз’єднання з УРСР закінчилася трагічно: більшість націонал-комуністів фізично знищено сталінським режимом, а саму партію в 1938 році Комінтерн розпустив разом з Комуністичною партією Польщі.

/425/63) Розділ I. Виникнення “Сель-Робу”, стор.22.

/379/64) 1991, № 1-2, стор.90.

/235/65) Розділ IV. КПЗУ в період тимчасової стабілізації капіталізму до фашистського перевороту в Польщі (1924 – квітень 1926рр.), стор.171.

У 20-ті роки західноукраїнська молодь, особливо колишні вояки української національної армії, студентство створили ряд нелегальних національних організацій. 1920р. група західноукраїнських старшин підпільно заснувала у Празі Українську військову організацію (УВО), що прагнула продовжити збройну національно-визвольну боротьбу проти польської окупації. Очолив її полковник Є.Коновалець, колишній командир корпусу Січових Стрільців армії УНР. Ця організація стає на правому фланзі національно-визвольної боротьби західних українців.

УВО організаційно співпрацювала з урядом ЗУНР і узгоджувала свою діяльність з проводами легальних українських партій /106/66). Згодом через угодовську політику окремих партій та перехід уряду ЗУНР Є.Петрушевича на радянофільську платформу, УВО повністю від них відмежувалась. УВО рішуче відкидала орієнтацію як на Польщу, так і на більшовиків вважаючи зрадниками визвольних змагань тих українців, “які пропагують орієнтацію на того чи іншого окупанта України і намагаються витворити серед української суспільності прихильні до Москви або до Польщі настрої” /360/67). Її мережа поширилася на значній території України і за кордоном. 1922р., УВО налічувала 2 тис. членів /404/68).

У відповідь на терор УВО здійснювала заходи активного і пасивного опору: бойкоти політики польської влади, терористичні акти, підпали поміщицьких дворів, бомбові атентати на поліцейські установи, замах на польських урядовців, пошкодження залізничних шляхів і телеграфних сполучень

/106/66) 1991, № 8, стор.906.

/360/67) І частина: Передвісники ОУН. Українська Військова Організація, стор.24.

/404/68) Частина п'ята. Розділ 22. Західна Україна між війнами, стор.384.

/360/69). За літо і осінь 1922р. УВО провела біля 2300 підпалів фільварків, скірт збіжжя, господарських будинків /204/70).

В результаті злиття з УВО Легії Українських Націоналістів, Групи Української Національної Молоді та Союзу Української Націоналістичної Молоді на Першому Великому Зборі (Конгресі) Українських Націоналістів у Відні 3 лютого 1929р. було ухвалено створити Організацію Українських Націоналістів, затверджено Програму і Статут (Устрій), обрано Провід /298/71). Наріжним каменем її Програми стало відновлення незалежної, соборної, національної, демократичної Української Держави /95/72). Як і УВО, ОУН була підпільною організацією. Вона дотримувалася військових засад керівництва, конспіративних методів суворої дисципліни і проводила кампанію політичного терору проти польської окупаційної державної системи та її представників /204/73).

У лютому 1929р. сформовано “Крайову Екзекутиву ОУН на західно-українських землях”, до складу якої входили 10 Округ, повіти, райони, підрайони, “п`ятірки” і “трійки”/310/74). Організаційним ядром новоствореної ОУН став Союз Української Націоналістичної молоді. Центром, де сходилися всі організаційні дії СУНм, був Академічний Дім у Львові./263/75). Спочатку в ОУН відчувався поділ на дві структури: Українська Військова Організація і Союз Української Націоналістичної молоді. Остаточо проблема злиття їх в умовах суворого підпілля була вирішена Крайовими Провідниками Ю.Головінським і

/360/69) І частина. Передвісники ОУН. Революційна діяльність ОУВО, стор.26-33.

/204/70) II Глава. Доба організованого націоналізму. Розділ I.. УВО і її діяльність, стор.38.

/298/71) стор.117.

/95/72) Створення Організації Українських Націоналістів, стор.327-335.

/204/73) ГлаваIV. Новий етап боротьби, стор.84-85.

/310/74) Розділ 2. Головні напрямки діяльності ОУН, стор.81.

/263/75) Розділ. Роман Шухевич. Політичний портрет, стор.55.

С.Бандерою та організаційно оформлена на так званій “Віденській Конференції” в Празі влітку 1932р. /138/76).

Отже, основні програмні та статутні документи І Великого Збору Українських Націоналістів і перші кроки діяльності засвідчують, що в 1929р. на політичній арені з’явилася якісно нова політична сила, ідеологія якої ґрунтувалася на засадах українського націоналізму, а її структура і система управління, незважаючи на жорстокі умови конспірації та авторитарний стиль керівництва проводом, будувалися на принципах демократичного централізму /423/77).

Найбільшим успіхом ОУН була її здатність організувати широку підтримку української молоді. Вона залучила на свій бік студентів університетів, гімназистів. Під її контролем діяло ряд студентських, молодіжних, освітніх та інших громадських організацій, в тому числі – Пласт /264/78). Широко використовувано бойові акції. Крім сотень актів саботажу та десятків випадків “експропріації” державних фондів, члени ОУН організували понад 60 замахів та вбивств, в тому числі Т.Голувка (1931р.) – посла сейму, Є.Чехівського (1932р.) – комісара польської поліції у Львові, чиновника Генерального консульства СРСР у Львові О.Майлова (1933р.). П.Перацького (1934р.) – міністра внутрішніх справ Польщі тощо /308/79). Теракти ОУН засудила ієрархія Греко-католицької церкви і ліберальна частина галицького політикуму.

Водночас розгорнуто масову політико-революційну і пропагандистську роботу. Важливого значення надано налагодженні “пресових органів” – часописів: “Сурма”, “Розбудова Нації”, “Літературно – Науковий Вісник”, “Український голос”, “Час”, “Юнак”, “Наш Клич”, “Голос Нації”, “Студентський шлях”, “Український націоналіст”, “Бюлетень Крайової

/138/76) стор.26-27.

/423/77) Розділ дев’ятий. Україна між двома світовими війнами, стор.209.

/264/78) “Веде нас в бій борців полеглих справа ...”, стор.38.

/308/79) стор.98-99.

Екзекутиви ОУН на західноукраїнських землях” тощо. В різні роки ОУН друкувала і поширювала 51 періодичне видання не тільки на західноукраїнських землях, а й за кордоном /352/80).

В 30-ті роки ОУН пройшла складний процес внутрішньо – політичного і організаційного розвитку. Великою втратою для неї була загибель 23 травня 1938р. від рук більшовицького агента голови Проводу Є.Коновальця. Спадкоємцем вождя ОУН став Андрій Мельник, полковник Армії УНР, Крайовий Комендант УВО. Але при його керівництві, як стверджує С.Бандера, склалися напружені стосунки і розходження між Крайовим Проводом й активом ОУН та ПУН-ом, що призвело до розколу ОУН /207/81). Як не парадоксально виглядає, але відлік подій, що призвели до розколу ОУН бере свій початок від II Великого (Римського) Збору ОУН, який відбувся 27 серпня 1939р., за чотири дні до початку Другої світової війни. Великий збір обрав Голову Проводу і прийняв “Устрій ОУН” та “Відозву Президії II ВЗУН”. Як описує ці події П.Мірчук, молоді члени ОУН від ЗУЗ Д.Мирон і О.Тюшка запротестували проти обрання членом Проводу Я.Барановського, заявили це А.Мельнику, але він відповів: “Вождь так сказав і так буде” /360/82).

А.Мельник, на відміну від Є.Коновальця, який не йшов на жодну співпрацю з Європейськими державами, підтримуючи з ними добрі контакти, зробив ставку на німецько-гітлерівську карту для досягнення найважливішої мети українського визвольного руху – створення Української Західної Держави в результаті війни Німеччини з Польщею /135/83). Протест молодих, узагальнив новий “Устрій ОУН”, який перетворив її в “елітарну” організацію з типово вождівською системою, чого при Є.Коновальцеві не було. Згідно з “Устроєм”, голова ПУНу ставав не тільки провідником ОУН, а й “вождем” української нації,

/352/80) стор.245.

/207/81) Мої життєписні дані, стор.10.

/360/82) VIII частина: Перед вибухом другої світової війни. Римський “II Великий Збір Українських Націоналістів”, стор.574-581.

/135/83) стор.155-156.

який має в ОУН необмежену владу, а його Провід мав тільки дорадчий голос /360/84).

10 лютого 1940р. сталася переломна подія: нарада Провідного активу ОУН в Кракові утворила Революційний Провід ОУН під головуванням С.Бандери та передала йому тимчасове керування Організацією. Стався розкол на “бандерівців” і “мельниківців” на підставі діаметрально протилежних концепцій: революційної концепції С.Бандери і концепції поміркованої А.Мельника, а також на основі персонально – організаційних розходжень /1/85). На погляд дисертанта, до розколу спричинилися і зусилля ворогів України, яким вдалося успішно реалізувати принцип колонізатора: “divide et impera” (“поділяй і володарюй”). Ця думка може мати право на існування, якщо згадати слова генерального консула міністерства закордонних справ Чехії, які він висловив у 1931р. на зустрічі в Женеві секретареві Є.Коновальця Олексі Бойківу: “Дивно, що ви, українці, не розумієте європейської політики. Бачите, політична рівновага Європи і так вельми хитка. Якщо йшло б про появу якоїсь маленької держави, на це можна погодитися. Але відновлення великої держави – України – нищить і цю хитку рівновагу, бо в який бік не повернулася б Україна, рівновага буде знищена ...” /140/86). До слова, це було трактування англійської політичної концепції про рівновагу сил в Європі.

II Великий Збір ОУН у Кракові у квітні 1941р. затвердив акт 10 лютого 1940р., обрав Новий Провід ОУН, “ствердив неправомірність Римського Великого Збору і неправосильність покликання А.Мельника на Голову ПУН-у /207/87). Голову ПУН А.Мельника та його прихильників було виключено з ОУН,

/360/84) VIII частина: Перед вибухом другої світової війни. Римський “II Великий Збір Українських Націоналістів”, стор.582.

/1/85) оп.2, спр.26, арк.3-15.

/140/86) Частина перша. За Україну, за її волю, стор.126.

/207/87) У десяту річницю створення Революційного Проводу ОУН, стор.171.

всі постанови ПУН в період від 23 травня 1938р. та 10 лютого 1940р. проголошувалися протизаконними” /361/88).

Значний вплив на соціум мала Українська греко-католицька церква (УГКЦ), яка стала стержнем національно-культурного життя західних українців. Напередодні Другої світової війни Греко-католицька церква налічувала 4 млн. віруючих у близько 3 тис. парафій /290/89). Вона мала мережу молодіжних організацій, жіночих товариств. В 1928р. заснувала єдиний український вищий навчальний заклад у Польщі – Теологічну Академію у Львові, (ректор Й.Сліпий). Пізніше нею було засновано ще три нових семінарії. В культурній ділянці треба відзначити заснування А.Шептицьким Національного музею у Львові (тепер Музей українського мистецтва). Ним же засновано Земельний Банк Гіпотетичний, який мав завдання допомагати селянам фінансово, а також Народну лічницю – єдину українську лікарню у Львові /111/90).

На відміну від Греко-католицької церкви, яка мала підтримку Риму, православна церква не мала жодної протекції. Вона нараховувала 250 парафій /290/91). Найбільше православних громад було на Волині, Поліссі та Холмщині, які об'єднували близько 2 млн. віруючих, а на всій території Польщі в 1931р. налічувалося близько 2,5 млн. православних українців. Православній церкві нав'язали польську мову. Незадовго до війни, 1938р. на Холмщині було знищено 115 православних церков /111/92). З цього приводу А.Шептицький написав у своєму Посланні: “Потрясаючі події останніх місяців на Холмщині змушують мене прилюдно стати в обороні переслідуваних наших братів, нез'єднаних православних християн Волині, Холмщини, Підляшшя і Полісся... Коло сто церков розібрано і знищено. Багато зачинено. Деякі спалено рукою незнаних

/361/88) Постанови в справі диверсії полк. А.Мельника, стор.149-151.

/290/89) стор.81.

/111/90) 1990, № 10, стор.106-107.

/290/91) стор.82.

/111/92) 1991, № 1, стор.94.

злочинців... Людей змушували, іноді насильством, приймати католицьку віру в латинському обряді...” /14/93).

Таким чином, по завершенні Першої світової війни, коли реальна спроба українського народу створити власну державу зазнала краху, територія України була розшматована і роз'єднана сусідніми державами. На східних і центральних теренах України встановився інспірований і контрольований Москвою більшовицький режим, що зберігав деякі зовнішні атрибути державності під назвою УРСР, тоді як Західні землі опинилися в складі Польщі, Чехословаччини, Румунії. Долю Західної України вирішило геополітичне становище в Європі: поява малої чи великої української держави впливало на політичну рівновагу в Європі, про яку дуже дбали Англія, Франція, США, які намагалися створити із цього регіону “санітарний” кордон, який би відмежовував Західну Європу від більшовицької імперії. Не останню роль у цьому питанні відіграли природні багатства Прикарпаття на які претендував західноєвропейський і американський капітали.

Використавши сприятливу міжнародну ситуацію, Польща анексувала західноукраїнські землі, проігнорувавши право корінного народу на самовизначення. Окупаційні власті проводили широку кампанію переслідування українців, здійснювали його етнополітичну і економічну дискримінацію. Як основний засіб колонізації “східних кресів” поляки використовували денаціоналізацію українського населення, активно впроваджуючи методи “латинізації” української церкви, проводили політику геноциду проти українців. Окупаційний режим Польщі проводив жорстокі репресії щодо українського населення. Масові арешти, запроторювання в тюрми і концентраційний табір Береза Картузька, “пацифікації” та денаціоналізація – це далеко не повний перелік репресивних форм окупаційної політики в регіоні.

Однак репресії та активна шовіністична політика окупантів не змогли спинити прагнення українців до національного і соціального визволення, до

збереження і розвитку української культури та просвітництва, до відродження національної держави. Завдяки зусиллям національно-патріотичних сил в краї діяли українські національні культурно-освітні, наукові і мистецькі товариства, громадські музеї та театри, пресові органи.

Таким чином, по завершенні Першої світової війни долю Західної України, як і всієї України, вирішило її геополітичне становище, оскільки поява малої чи великої української держави вплинула б на політичну рівновагу в Європі, чого не хотіли допустити західні держави. Внаслідок цього регіон став об'єктом агресії сусідніх держав: Польщі, Румунії, Чехословаччини і СРСР.

Національно-визвольний рух у Західній Україні організаційно-політично сформувався в умовах колоніального режиму, який встановила Польща в 20-30-і роки ХХст. Провідними репрезентантами праворадикальних сил були ОУН(б) і ОУН(м), які появилися в результаті розколу ОУН. Кожна з них взаємопоборюючи одна одну, намагалася закріпити за собою виключне право очолити національно-визвольну боротьбу народу за відновлення Української самостійної держави.

РОЗДІЛ 3

ЗАХІДНІ ЗЕМЛІ У ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНИХ ПЛАНАХ НІМЕЧЧИНИ ТА СРСР

Друга світова війна, що стала найбільшою трагедією людства, втягнула у зловісний вир нищення й руїни десятки країн і народів. На жаль, в епіцентрі цієї світової катастрофи була Україна. А першими жертвами кривавих боїв стали західні українці. Після передачі Карпатської України Угорщині, яке відбулося 1939р. під егідою Німеччини і на угоду сталінському керівництву, чітко визначилася позиція Гітлера щодо подальшої долі заходу України, коли він приступив до здійснення “плану Вайс” – операції захоплення Польщі. З цією метою Гітлер пішов на різке загострення відносин з Варшавою, яка прагнула використати союз з Німеччиною для завоювання України. У розмові з міністром закордонних справ Німеччини Й. фон Ріббентропом 26 січня 1939р. міністр закордонних справ Польщі П.Бек не приховував, що Польща претендує на Радянську Україну й на вихід до Чорного моря /39/94).

Тож доля Західної України вирішувалася сусідніми державами-хижаками без участі її народу. В дипломатичній грі Німеччини 1939 року появився новий елемент. Щоб уникнути війни на два фронти, Гітлер паралельно з постійними пропозиціями, які він ініціював Англії, пішов на зближення з СРСР, прагнучи одержати від нього гарантії нейтралітету у розпалюванні Другої світової війни /122/95). Ці наміри Гітлер висловив у промові 11 серпня 1939р.: “Усе, що розпочинаю, скеровано проти Росії. Якщо Захід такий тупий і сліпий, що не може цього осягнути, я буду змушений порозумітися з росіянами. Відтак я вдарю по Заходу і після його поразки об’єднаними силами поверну проти Радянського

/39/94) Документ № 4. Запись бесіди Міністра иностранных дел Германии Й.Риббентропа с министром иностранных дел Польши Ю.Беком, стр.16-17.
/122/95) 1989, № 8, стр.45-46.

Союзу. Мені потрібна Україна ... Щоб ми не голодували, як під час останньої війни”/433/96).

Документи засвідчують, що не тільки А.Гітлер йшов на союз із СРСР, але і Й.Сталін хотів зближення з фашистською Німеччиною. Ще в червні 1934р. Сталін обговорював на Політбюро ВКП(б) можливість укладання союзу з Гітлером /373/97). А коли поступила пропозиція Гітлера про налагодження економічних і політичних відносин з метою поділу сфер впливу в Європі, Сталін і його оточення пішли на союз з фашистською Німеччиною.

Ставши на шлях агресії, А.Гітлер вирішив здійснити для цього політично-пропагандистську підготовку. З цією метою нацистські спецслужби почали готувати у спеціальних таборах поблизу Відня, Брно, Прауншвейга, Ганновера, у Східній Пруссії групи українських активістів для підготовки галичан і волинян до масового виступу проти польських властей, щоб “обґрунтувати” воєнну кампанію проти Польщі і поставити таким чином західні держави перед доконаним фактом /111/98). Напередодні війни з Польщею відомство Геббельса розгорнуло широкомасштабну пропагандистську кампанію захисту національних меншин у Польщі, зокрема західних українців, від асиміляторської і колонізаторської політики польських властей, яка помітно посилилася в 1939р. /115/99). При цьому гітлерівці спиралися на свої стосунки з ОУН.

Влітку 1939р. ОУН на чолі з полковником А.Мельником вірила, що німецький уряд щиро підтримає створення після падіння Польщі самостійної Західноукраїнської держави. А.Мельник навіть доручив членам ПУН-у під головуванням М.Сціборського опрацювати Конституцію “Української Західної Держави” і підтримав пропозицію КЕ ОУН та львівської “Молодої Громади”, що

/433/96) Раздел. Германо-Советский договор о ненападении и военные намерения Гитлера в отношении Советского Союза “Шок от гитлеровско-сталинского пакта”, стр.448-449.

/373/97) стор.11.

/111/98) 1990, № 7, стор.89.

/115/99) 2000, 14 квітня.

об'єднувала колишніх старшин Української галицької армії, про підготовку протипольського повстання до початку німецько-польської війни /360/100). Однак ПУН не тільки не одержав офіційного повідомлення від Берліна про підтримку західних українців у справі творення Української Західної Держави після розгрому Польщі, що її планувала ОУН, але навіть не отримав відповіді на запитання щодо домовленості Німеччини з СРСР на більшовицьку окупацію Західної України. Не давши А.Мельникові не тільки офіційних гарантій, але навіть жодних обіцянок, німецьке керівництво продовжувало використовувати ОУН у своїх експансіоністських планах. Як свідчать матеріали Нюрнберзького процесу, керівник німецької контррозвідки адмірал В.Канаріс мав завдання від міністерства закордонних справ підготувати за допомогою ОУН антипольські і антиєврейські погроми у Західній Україні /79/101). З огляду на це ПУН відмовився організувати антипольське повстання і зобов'язав членів ОУН здійснювати, на випадок німецько-польської війни, оборонні дії для захисту українського населення перед польськими погромами. Подальші події показали, що це були політичні ігри Берліна, спрямовані на те, щоб прискорити процес зближення з Москвою щоб ділити Європу.

Щоб переконати Й.Сталіна у відсутності в Німеччині антирадянських агресивних намірів, Гітлер заборонив у німецькій пресі публікувати антирадянські статті, в тому числі і матеріали про українське питання, а також тогочасні карти України з приводу подій у Закарпатті /111/102). А його відмова від планів створення “Великої України” була прямим кроком до зближення Берліна з Москвою. На думку Кремля, відмова Німеччини від плану створення “Великої України” наносила потужний удар по англійських надіях спонукати

/360/100) VIII частина: Перед вибухом другої світової війни. Напередодні другої світової війни, стор.584.

79/101) стор.160.

/111/102) 1990, № 7, стор.90.

Гітлера зіштовхнути Німеччину з СРСР /421/103). Генсек у свою чергу теж проявляв активність щодо зближення з Німеччиною, вважаючи несприятливим міжнародне становище для конфлікту з фашистською Німеччиною. Адже Мюнхенська угода 1938р. поставила Сталіна у стан зовнішньополітичної ізоляції. Отже, в зовнішню політику СРСР треба було вносити корективи. Виступ Сталіна на XVIII з'їзді ВКП(б) у березні 1939 року засвідчив, що у зовнішній політиці СРСР в той період відбувся крутий поворот. Щоправда, на XVII з'їзді ВКП(б) Генсек стверджував, що “перемога революції ніколи не приходить сама. Її потрібно підготувати і завоювати” /97/104). На XVIII з'їзді ВКП(б) він уже говорив про “мирну політику” у радянській зовнішньополітичній діяльності. Сталін з сарказмом говорив про західних політиків, які після мюнхенського зговору надіялись, що Гітлер розпочне наступ на СРСР, а він відкрито повернув проти Заходу /98/105).

Нашу думку підтверджують слова Молотова, які він виголосив під час підписання пакту між СРСР і Німеччиною про ненапад 24 серпня 1939 року про те, що виступ Сталіна на XVIII з'їзді партії 10 березня 1938р. “який повністю змінив політичні відносини, правильно зрозуміли в Німеччині” /80/106). А Ріббентроп заявив, що цей виступ “містив фразу, яка, хоч і Німеччина в ній не згадувалась, була сприйнята Гітлером так, що пан Сталін хотів натякнути, що радянський уряд вважає можливим і бажаним досягнути кращих відносин і з Німеччиною”, на що Сталін відповів: “Це якраз входило в наші наміри” /421/107).

/421/103) Раздел II. Начало политических переговоров 1 февраля – 10 мая 1939 года. Германия отказывается от Закарпатской Украины, стр.93.

/97/104) Отчетный доклад ЦК ВКП(б), стр.12.

/98/105) Отчетный доклад ЦК ВКП(б), стр.13.

/80/106) Документ № 34. Запись беседы Риббентропа со Сталиным и Молотовым, стр.77.

/421/107) Раздел IV. Рождение пакта Гитлера-Сталина 21-23 августа 1939 года. Подписание, стр.313.

Офіційні документи доводять, що радянські політики виступили весною 1939р. ініціаторами радянсько-німецького зближення і наполегливо цього доби- валися. В меморандумі статс-секретаря МЗС Німеччини Вайцзекера від 7 квітня 1939р. викладено зміст його розмови з радянським послом у Берліні Мерекало- вим, який сказав, що Радянська Росія не використала проти Німеччини існуючих між нею і західними державами суперечностей і не має наміру їх використовувати; у Росії немає причин, які можуть завадити нормальним взаємовідносинам між СРСР і Німеччиною. А пізніше тимчасовий повноважний представник СРСР в Німеччині Г.Астахов наголошував при зустрічах німецьким політикам, що змі- щення Літвінова з поста Міністра закордонних справ СРСР 3 травня 1939р. озна- чає поворот в радянській зовнішній політиці і в англо-радянських переговорах Англія не досягне бажаних для неї результатів /80/108). Випадок з Літвіновим, на відміну від доповіді Сталіна на XVIII з'їзді ВКП(б), викликав позитивну реакцію у Гітлера і його команди, був “добрим сигналом” до поліпшення відносин з Німеччиною /226/109). У травні 1939р. А.Гітлер, котрий до цього часу чинив активні дії, щоб перешкодити переговорам СРСР з західними країнами, висловив думку про ініціювання переговорів із Кремлем з метою підписання угоди про ненапад /203/110).

У червні німецький уряд отримав інформацію про те, що Сталін готовий не підписувати угод із західними державами про підтримку в разі війни за умови, що Німеччина підпише з СРСР угоду про ненапад /50/111). Подібно, що ідея укладання пакту про ненапад у той час визріла і в Москві, і в Берліні. Плануючи напад на Польщу, Гітлер був зацікавлений в тому, щоб усунути загрозу з боку СРСР.

/80/108) Предисловие. Ю.Фельштинский, стр.11.

/226/109) Розділ I. Біля дверей війни. Політичні маневри, стор.12-13.

/203/110) Раздел III, стр.84.

/50/111) Розділ II. Перед вторгненням у СРСР. Вторгнення у Польщу і українське питання, стор.71.

У зв'язку з наближенням дня нападу на Польщу Німеччина інтенсифікувала дипломатичні контакти з СРСР з метою визначення позиції Москви під час майбутньої війни. З питань подальшої долі західноукраїнських земель 26 липня 1939р. представник МЗС Німеччини Ю.Шнурре заявив повіреному у справах СРСР в Німеччині Г.Астахову, що Німецька держава відмовляється від будь-яких посягань на Україну і цим самим дав зрозуміти: в разі розгрому Польщі Німеччина не буде окупувати Західну Україну /122/112).

В липні – серпні 1939 р. калейдоскоп політичних подій у Європі набирал все більших обертів по шляху до світової війни. Основними дійовими особами цієї драми стали два диктатори – Гітлер і Сталін, які рвалися до світового панування шляхом перерозподілу Європи. Двох найкрупніших тиранів ХХ століття певним чином тягнуло один до одного, тільки кожного з різних причин. Гітлеру стояв на перешкоді Сталін, котрий претендував на роль розпорядника світу, на яку жадібно претендував і сам Гітлер /297/113). Дуже вдало описав цей історичний момент посол СРСР в Англії І.Майський: “Небезпека другої світової війни насувалася все ближче: в березні – квітні вона тільки намічалася, а в травні – червні почала діставати більш конкретні обриси, в липні її грізне дихання почало отруювати всю атмосферу Європи, а в середині серпня уже ніхто більше не сумнівався, що через декілька днів заговорять гармати і почнуть падати бомби з літаків” /175/114).

В середині серпня 1939р. настала вирішальна стадія у взаємовідносинах Німеччини і СРСР: Гітлер був готовий піти на суттєві територіальні поступки на користь Москві, щоб заставити Сталіна зайняти нейтральну позицію на випадок німецько-польської війни; відмовився від Прибалтики, Бессарабії, Західної України, лише б СРСР не втручався у конфлікт з Польщею /122/115). 15 серпня

/122/112) 1989, № 5, стр.133.

/297/113) Сталин и Гитлер, стр.389.

/175/114) Часть пятая. Тройственные переговоры 1939 г. о пакте взаимопомощи. Дилема Советского правительства, стр.429.

/122/115) 1989, № 5, стр.137.

1939р. посол Німеччини Шуленбург ознайомив Молотова з основними засадами взаємовідносин Німеччини і СРСР, які підписав міністр закордонних справ Ріббентроп /80/116). Нацистський міністр запрошувався на візит до Кремля. Радянський уряд найбільше цікавило питання готовності німецького уряду заключити з СРСР пакт про ненапад.

15-16 серпня 1939р. відбувалися зустрічі між нацистським послом і Молотовим, під час яких розглядалися конкретні пункти майбутніх угод. 18 серпня 1939р. посол Шуленбург телеграмою інформував МЗС Німеччини: уряд СРСР, ознайомившись з основними положеннями німецького проекту договору, пропонує, що першим кроком до поліпшення відносин між “СРСР і Німеччиною може бути укладення торгової і кредитної угоди,.. а другим кроком, який буде зроблено відразу після першого, може бути укладено пакт про ненапад, або підтверджено договір про нейтралітет від 1926 року” /80/117).

Наступного дня в Берліні підписали торгово-кредитну угоду між СРСР і Німеччиною, про що повідомила газета “Правда” 21 серпня 1939р. Це повідомлення ТАРС, на думку Фляйшхауера, і було адресовано представникам Англії і Франції – учасникам військових переговорів, які практично у той момент зайшли в тупик /421/118). 19 серпня Молотов вручив Шуленбургу радянський проект пакту про ненапад, у якому було передбачено п'ять статей і постскриптом, де говорилося про “спеціальний протокол”, що оголошувався “складовою частиною пакту” і без якого договір не вступав у силу /80/119). Коли посол Шуленбург в ніч з 20 на 21 серпня передав цей проект договору до Берліну, там зрозуміли, що Сталін прийняв рішення про укладення договору з Німеччиною, давши згоду на

/80/116) Документ № 14. Телеграма. Риббентроп – послу Шуленбургу, стр.36-39.

/80/117) Документ № 19. Телеграма. Шуленбург – в МИД Германии, стр.47-49.

/421/118) Раздел IV. Рождение пакта Гитлера-Сталина 21-23 августа. Телеграма Гитлера – Сталину, стр.267.

/80/119) Документ № 21. Проект договора о ненападении, стр.55-56.

приїзд 26-27 серпня 1939р. у Москву для переговорів і підписання пакту про ненапад /122/120).

Гітлер заквапився, його не влаштовував приїзд Ріббентропа до Москви 26-27 серпня. Війська вже були готові до агресії проти Польщі. До 1 вересня, згідно плану “Вайс”, залишалися лічені дні. Гітлер не витримав і сам надіслав Сталіну послання такого змісту: “Я щиро вітаю підписання нової німецько-радянської торговельної угоди як першого кроку до перебудови німецько-радянських відносин. Я згідний з переданим вашим міністром закордонних справ Молотовим проектом пакту про ненапад... Додатковий протокол, бажаний для Радянського уряду, може бути погоджений у найкоротший термін. Стосунки між Німеччиною і Польщею стали нестерпними... У будь-який день може вибухнути криза... Тому я ще раз пропоную Вам прийняти мого міністра закордонних справ у вівторок, 22 серпня, а найпізніше – у середу, 23 серпня... Рейхсміністр має всеохоплюючі повноваження для оформлення і підписання пакту про ненапад, так як і протоколу” /81/121). Із опублікованих документів видно, що Гітлер навіть сам був готовий відправитись до Москви, якщо б місія Ріббентропа ні до чого не привела /215/122).

Сталін вирішив діяти у своєму стилі: його спокушали привабливі пропозиції Гітлера, виникла можливість залишитися збоку від військового конфлікту, що розгортався в Європі, і в той же час загарбати Західну Україну, Західну Білорусію, Прибалтику. 21 серпня 1939р., коли К.Ворошилов зачитував на переговорах радянської, англійської і французької військових місій радянську заяву про призупинення переговорів на невизначений час, Сталін формулював свою відповідь на послання Гітлера: “Рейхсканцлеру Німеччини пану А.Гітлеру. Дякую за листа. Сподіваюся, що німецько-радянська угода про ненапад стане

/122/120) 1989, № 8, стр.17.

/81/121) Документ № 51. Телеграма міністра иностранных дел Германии германскому послу в Москве. Телеграма Гитлера – Сталину, стр.95-96.

/215/122) Миссия в Берлин. Переговоры на Вильгельмштрассе, стр.15.

поворотом до серйозного поліпшення політичних відносин між нашими країнами. Народи наших країн потребують мирних відносин між собою. Згода німецького уряду на укладення пакту про ненапад створює базу для ліквідації політичної напруги і встановлення миру та співробітництва між нашими державами. Радянський уряд доручив мені сповістити Вас, що він згоден на приїзд у Москву п.Ріббентропа 23 серпня.” /81/123). Гітлер вважав себе переможцем і втішався, що його план “Drang nach Osten” виконується з успіхом.

Під час переговорів Західна Україна стала розмінною монетою в геополітичних і військових планах диктаторів. Переговори Ріббентропа в Кремлі мали настільки успішний для гітлерівського емісара поворот, що він просто не був до цього готовий. Йому довелося зразу ж, як тільки радянською стороною були пред`явлені карти, попросити перерву для консультацій з Гітлером, який негайно дав добро на задоволення всіх вимог Сталіна (див. Додаток А). “Обіцяйте їм усе, що завгодно”, – сказав він Ріббентропу. На черзі була Польща і нейтралітет Росії, а все інше потім /415/124).

У ніч з 23 на 24 серпня після кількогодинних переговорів, які велися в рамках двох зустрічей у Кремлі, Молотов і Ріббентроп у присутності Сталіна підписали договір про ненапад між СРСР і Німеччиною терміном на 10 років (див. Додаток Б). Радянські засоби масової інформації 24 серпня 1939р. опублікували текст цього договору, який включав сім статей. Додатковий протокол про розмежування сфер обопільних інтересів у Східній Європі, в тому числі у Західній Україні, який був підписаний разом з договором, було збережено у суворій таємниці. У цьому протоколі є, зокрема, положення, що стосується західноукраїнських земель. У пункті 2 говорилося: “У разі територіально-політичного перевлаштування областей, які входять до складу Польської держави, межа сфер інтересів Німеччини і СРСР буде приблизно

/81/123) Документ № 52. Письмо Й.В.Сталина А.Гитлеру, стр.96.

/415/124) Розділ II. В геополітичних планах Третього рейху, стор.32.

проходити по лінії рік Нареву, Вісли і Сяну” /80/125). Це означало, що не вся Західна Україна, згідно протоколу, мала відійти до СРСР. Отож, пакт Молотова і Ріббентропа та таємний протокол про розмежування сфер інтересів Німеччини і СРСР не визначили подальшу долю всієї Західної України, а лише внесли істотні зміни в міжнародний характер українського питання.

Демаркаційна лінія, що була визначена п.2 таємного протоколу по ріках Нарев, Вісла і Сян, не розв’язувала питання захисту українського населення Західної України від німецької окупації і не передбачала об’єднання всіх етнічних українських земель, бо за її межами на німецькій стороні залишилися Холмщина, Лемківщина, Надсяння і Підляшшя. Крім того ця лінія “відкраювала” до СРСР частину етнічних польських земель. Тому можна констатувати, що таємний протокол, як додаток до пакту Молотова-Ріббентропа, передбачав, по суті, четвертий поділ Польщі. Новий поділ не співпадав із лінією Керзона, що проходила далі на Схід і не враховувала західного кордону Російської імперії. Вона не мала ні політичного, ні історичного обґрунтування, а була продиктована виключно військовими міркуваннями. Сталін дбав не стільки про захист українців, скільки про військово-політичні й стратегічні інтереси СРСР. За словами відомих істориків Д.Волкогонова і В.Бережкова (тодішнього перекладача Й.Сталіна і В.Молотова), пакт Молотова-Ріббентропа, таємний протокол, які розмежували сфери територіальних інтересів СРСР і Німеччини, визначили межу Німецької експансії на Схід, “не допускали” фашистської окупації всієї Західної України /226; 122/126). Оцінюючи цей аспект пакту, Розенберг 25 серпня 1939р. написав: “Якщо ми до того ж змушені будемо віддати польську Україну Радянському Союзові, то це з нашого боку другий

/80/125) Документ № 33. Секретный дополнительный протокол, стр.71. Повний текст протоколу і карту див. Додаток В.
/226; 122/126) Розділ І. Біля дверей війни. Драматичний поворот, стор.37; 1989, № 8, стор.19.

після Карпатської України удар по одній із найсильніших антимосковських сил” /111/127).

Після укладання з СРСР, за словами самого Гітлера, “шлюбу з розрахунком”, він міг разом із Сталіним розпочинати військову кампанію проти Польщі, а фактично розпочинати світову війну /433/128). Характеризуючи цей історичний момент, Л.Троцький 22 вересня 1939р. писав: “Що стосується сьгоднішнього пакту, то він заключений при наявності Радянської Армії в декілька мільйонів; безпосереднє завдання його – полегшити Гітлеру розгром Польщі; нарешті, інтервенція Червоної Армії під виглядом “визволення” 8 мільйонів українців і білорусів веде до національного закабалення 23 мільйонів поляків... Окупацією Західної України Кремль намагається дати населенню патріотичне задоволення за ненависний союз з Гітлером...” /412/129). Троцький зловтішався в Мексиці: “Сталін і Гітлер простягли один одному руки. Маски скинуті. Сталінізм і фашизм в альянсі” /226/130).

Оглядаючи цей період, історики часто запитують: чи можна було зупинити, запобігти агресії Німеччини і СРСР в Польщу і Західну Україну. На підставі свідчень історичних фактів, спогадів окремих державних діячів того періоду напрошується відповідь, що така можливість була. Напередодні Другої світової війни Німеччина відставала по технічній оснащеності армії від держав, які були у її агресивних планах і могли успішно приборкати фашистського агресора /134/131). Про це свідчить доповідна записка статс-секретаря міністерства закордонних справ Німеччини Бюлова від 16 серпня 1934р.: “Внаслідок нашої ізоляції і нашої сьгоднішньої слабості в економічній і інвалютній галузі наші противники навіть без ризику,.. не мобілізуючи жодної

/111/127) 1990, № 7, стор.92.

/433/128) Восточная концепция Гитлера и его “пакт с сатаной ради изгнания дьявола”, стр.459.

/412/129) Иосиф Сталин. Опыт характеристики, стр.410-411.

/226/130) Розділ I. Біля дверей війни. Драматичний поворот, стор.30.

/134/131) 2000, № 3, 5 квітня.

людини і не зробивши жодного вистрілу, можуть поставити нас в дуже складне становище, встановивши приховану і відкриту фінансову і економічну блокаду проти нас” /350/132).

Однак в той час ніхто з Європейських держав і в тому числі СРСР не тільки не думав про те, щоб використати слабкість “третього рейху” для запобігання небезпеки майбутньої нацистської агресії, а навпаки сприяли економічному розвитку Німеччини та нарощували її військові арсенали. Найбільшим кроком, що сприяв агресивності Гітлера була Мюнхенська угода 30 вересня 1938р., коли Англія, Франція, Німеччина та Італія подарували Чехословаччину Гітлеру. В результаті окупації Чехословаччини Німеччина збільшила свої арсенали на 1582 літаки, 501 зенітну гармату, 2175 гармат, 785 мінометів, 43876 кулеметів, 469 танків, понад 1 млн. гвинтівок, 1 млрд. патронів, 3 млн. снарядів тощо /284/133).

Логічним поясненням впертого небажання Бельведеру зв'язати себе союзом з Кремлем, від якого можна було отримати ефективну допомогу, була недовіра польських урядових кіл до СРСР і надія змовитися з нацизмом, щоб повернутися до розробки спільних планів походу на Наддніпрянщину /213/134). Позиція Кремля була продиктована Сталіним завоювати світове панування або шляхом світової революції, або потуранням планам Гітлера. Оскільки перший шлях провалився, Сталін обрав другий. Підписавши пакт про ненапад, він дав зелену дорогу війні. Чи міг Гітлер розпочати агресію проти Польщі, якщо б Сталін не підписав пакту про ненапад? Очевидно, що ні. Якщо б він і розв'язав військовий конфлікт, то події могли б розвиватися не в сприятливих для Німеччини умовах, що неминуче привело б до утворення проти Німеччини коаліції СРСР, Англії, Франції, Польщі і США, як це сталося після 22 червня 1941р.

В цей час Сталін такої коаліції не хотів. Він мріяв про світову революцію.

/350/132) Советский план сохранения мира и его противники, стр.27.

/284/133) Глава четвёртая. Наростание угрозы мировой войны. Раздел. Последствия мюнхенской политики, стр.123.

/213/134) Генералисимус. Одержимый идеей оттянуть войну, стр.257.

Про це свідчить його доповідь на засіданні Політбюро ЦК ВКП(б) 19 серпня 1939р., у якій він зазначив: заключати договір СРСР про взаємодопомогу з Францією і Великою Британією не можна, бо тоді Німеччина відмовиться від Польщі і війна буде попереджена; якщо СРСР заключить пакт з Німеччиною про ненапад, то остання нападе на Польщу і втручання Франції і Англії в цю війну буде неминучим, тоді в СРСР буде широке поле діяльності для розвитку світової революції /131/135).

Отже, радянське керівництво було безпосередньо причетним до розв'язання Другої світової війни. Договір про ненапад між Німеччиною і Радянським Союзом та таємний додатковий протокол дають вичерпну відповідь на питання: коли мала початися Друга світова війна? У статті 7 Договору читаємо: “Даний договір підлягає ратифікації в можливо короткий строк...” /80/136). Таким чином, дату початку Другої світової війни визначила ВКП(б): на 31 серпня 1939р. була призначена позачергова IV сесія Верховної Ради СРСР першого скликання, яка ратифікувала цей договір /80/137). Наступного дня почалася Друга світова війна.

Згідно з розробленим ще у квітні 1939р. планом “Вайс” 1 вересня 1939р. 62 дивізії вермахту (1,6 млн. осіб, 2800 танків і 2 тисячі літаків), обрушили могутній удар на східного сусіда. Польська армія в цей момент нараховувала 1 млн. солдатів і офіцерів (39 дивізій, 16 бригад) і мала на озброєнні 407 літаків, 870 танків і танкеток /286/138).

За підрахунками автора третину польської армії складала національні меншини, в тому числі українці, які служили строкову військову службу або

/131/135) 2001, № 5, травень, стор.71.

/80/136) Договір о ненападении между Германией и Советским Союзом, стр.69-70. Див. Додаток Б.

/80/137) О ратификации договора о ненападении между Советским Союзом и Германией, стр.86.

/286/138) Глава первая. Нападение фашистской Германии на Польшу. Раздел 2. Военные действия в Польше, стр.16-20.

були мобілізовані як резервісти із Західної України, і нараховували понад 210 тис. осіб, в тому числі 150 тис. українців-резервістів, призваних в польську армію з початком Другої світової війни (див. Додаток Ж).

Розпочавши війну проти Польщі, Берлін неодноразово звертався до Москви з пропозицією про одночасний збройний виступ Червоної армії і вермахту згідно з пактом. 3 вересня 1939р. у телеграмі послу Німеччини Шуленбургу Ріббентроп писав: “Ми безумовно надіємось остаточно розгромити польську армію протягом декількох тижнів. Відтак ми втримаємо під військовою окупацією райони, які, як було встановлено у Москві, входять до німецької сфери інтересів... Будь-ласка, обговоріть з Молотовим негайно, чи не вважає Радянський Союз бажаним, щоб російська армія виступила у слушний момент проти польських сил в російській сфері інтересів і, зі свого боку, окупувала цю територію...” /80/139).

Проминуло майже два тижні військових дій, німецько-польський фронт наблизився до Вісли і Нареву, а СРСР ще не втручався у хід воєнних дій. Сталін намагався якомога більше відтягнути дату інтервенції на Західну Україну, щоб не розділяти відповідальність за розв’язання агресії проти Польщі і Другої світової війни. Якщо Гітлер відкрито напав на Польщу, то Сталін намагався окупувати визначену йому таємним протоколом частину Польщі, в тому числі західноукраїнські землі шляхом так званого “визволення єдинокровних братів-українців”. Сталін “вичікував” до 17 вересня, щоб заявити ніби польська держава та її уряд фактично перестали існувати. Потрібно було, зі слів Молотова, які він виголосив 17 вересня по радіо, взяти під свій захист життя і майно “єдинокровних українців”, які проживали на території Польщі і залишилися беззахисними /128/140).

Під час зустрічі 16 вересня з Шуленбургом Молотов висловив позицію Кремля що: “...досі Радянський Союз не цікавився становищем своїх меншостей

/80/139) Документ № 38. Телеграма. Рибентроп – послу Шуленбургу, стр.89.
/128/140) 1939, 18 сентября.

у Польщі, а теперішнє втручання він мусить якось назовні обґрунтувати” /111/141). І Москва знайшла форму анексії під назвою “добровільне возз’єднання”, хоч у текстах пакту і таємних протоколів немає жодного натяку про “возз’єднання”, навпаки, фігурували виключно анексійні терміни, як “сфера впливу”, “інтереси сторін”, “територіально-політичні перетворення” тощо.

Гітлер і Ріббентроп були невдоволені змістом цього пропагандистського виступу. У розмові з Шуленбургом Ріббентроп сказав: “А де ж радянський уряд був раніше, чому не подавав руку допомоги братам майже двадцять років?” Гітлерівці були розчаровані тим, що СРСР не оголосив Польщі війну, а лише в ноті заявив, що “перебуваючи до цього часу нейтральним, радянський уряд не може більше нейтрально ставитися до останніх подій у Польщі” /128/142).

Цікавим є такий історичний факт: рішення Сталіна розпочати інтервенцію проти Польщі під назвою “визвольного походу” прискорили активні дії у плануванні фашистів щодо Західної України. З цією ж метою у телеграмі Ріббентропа послу у Москві Шуленбургу 15 вересня 1939р. зазначено про необхідність розпочати агресію проти Польщі Червоною армією. “У випадку, якщо не відбудеться радянська інтервенція, може виникнути політичний вакуум в областях, які лежать на схід від німецької зони впливу. Оскільки ми не плануємо проводити там будь-яку політичну чи адміністративну діяльність, крім військових операцій, то без інтервенції Радянського Союзу можуть скластися умови для виникнення там нових держав” /38/143).

Прозорий натяк, який використав Гітлер для шантажу свого союзника, адресувався Сталіну і стосувався, звичайно, Західної України. Але до цього не дійшло. 17 вересня 1939р. о 5.40 ранку війська новоствореного Українського фронту під командуванням С.Тимошенка розгорнули бойові дії проти польської

/111/141) 1990, № 7, стор.93.

/128/142) 1939, 18 сентября.

/38/143) Документ № 8. Телеграма Міністра закордонних справ Німеччини послу в Москві з приводу визначення Радянським Союзом мотивів військових дій проти Польщі і Приєднання Західної України, стор.48.

армії, яка була деморалізована катастрофою на західному фронті. Вторгнення Червоної Армії у Західну Україну відбувалося при слабкому опорі польських прикордонних військ. Польське державне і військове керівництво не чекало військової агресії з боку СРСР. Всі військові сили були сконцентровані на кордоні з Німеччиною. Могутні сили Українського фронту у складі 28 стрілецьких і 7 кінних дивізій, 10 танкових і 2 моторизованих бригад – близько 800 тис. бійців і командирів скерували удар на прикордонні польські війська генерала В.Орліка – Руцкермана, полки “Сарни”, “Остріг”, “Дубно”, “Здолбунів”, “Чортків”, Корпуси Охорони Пограниччя та батальйони Народної Оборони – “Волинь” і “Тернопіль” – близько 300 тис. бійців і офіцерів. Незважаючи на переважаючі сили Українського фронту, польські війська вели відчайдушні оборонні бої в районі Теробовлі, Волочиська, Коломиї, Кременця, Бродів, Чорткова, Бучача, Збаража, Здолбунова, Дубно, Тернополя /344/144).

В результаті бойових дій тільки 12-ої армії І. Тюленєва 19-20 вересня було полонено близько 41 тис. польських солдатів, а всього частинами Українського фронту було взято у полон разом близько 1,5 млн. польських солдатів і офіцерів, з яких 15 тис. старшин розстріляли в Катині на Смоленщині, на Харківщині, Луганщині, де їх збирали до концентраційних або спеціальних концтаборів і фізично знищували. Усіх їх поляки не дорахувалися, коли почали формувати першу Польську армію на чолі з генералом Андерсом /413/145). Втрати Червоної армії на території Західної України становили 739 убитими та 1862 тис. пораненими /117/146).

Червона армія йшла в Західну Україну назустріч військам німецького вермахту до демаркаційної лінії, що була визначена таємним протоколом, підписаним Ріббентропом і Молотовим. Наприкінці вересня німецькі війська, які

/344/144) “Золотий вересень”. Директива № 16634, стор.50-51.

/413/145) Глава IV. Дружба, скріплена кров’ю. Розділ 2. На фронті дипломатичному, стор.253.

/117/146) 1939, 1 листопада.

просунулись далеко за обумовлену лінію Володимир-Волинський - Яворів, Сокаль- Львів - Самбір - Дрогобич - Стрий, вимушені були відійти за демаркаційну лінію. Про таємну злочинну змову Гітлера і Сталіна з метою анексії території Польщі, в тому числі Західної України, свідчить лист німецького військового аташе у Москві генерала Кьострінга у Генеральний штаб Червоної армії: “Прошу передати Начальнику Генерального штабу РСЧА Шапошникову, що сьогодні 24.09.39 р. о 18-ій годині м.Дрогобич після переговорів переданий частинами Робітничо-Селянської Червоної Армії без будь-яких ускладнень. Одночасно вони домовилися, що м.Самбір буде переданий 26.09 вранці. Ще раз повторюю – ніяких труднощів під час переговорів не виявилось. Дуже радий, що вся справа пішла добре... Ми тут вчинили, як сказано в протоколі ...” /226/147).

Про справжній союз двох тиранів-агресорів свідчать такі історичні факти: 9 вересня 1939р. Молотов особисто вітав телеграмою нацистський уряд з приводу вступу німецьких військ у Варшаву /80/148). На прохання штабу німецьких військово-повітряних сил Москва надала через Мінську радіостанцію 1 вересня 1939 р. радіомаяк для німецьких літаків, які летіли бомбити Варшаву, бо німці радіомаяків на сході не мали /417/149). Сталін передав Гітлеру на розправу кілька груп німецьких і австрійських антифашистів, всупереч їх волі, які були репресовані в 30-ті роки і були під слідством чи в ув’язненні /226/150). Після підписання 28 вересня 1939 року договору про дружбу і кордони, Сталін в телеграмі своєму союзнику Гітлеру сказав: “Дружба народів Німеччини і

/226/147) Розділ I. Біля дверей війни. Таємна дипломатія, стор.110.

/80/148) Документ № 42. Телеграма. Посол Шуленбург – в МИД Германии, стр.93.

/417/149) Україна у Другій світовій війні: зерна істини у павутинні фальсифікацій (“Круглий стіл” істориків). Як почалася війна, стор.161.

/226/150) Розділ I. Біля дверей війни. Таємна дипломатія, стор.110.

Радянського Союзу, скріплена кров'ю, має усі основи бути тривалою і міцною” /122/151).

21 вересня 1939р. Ворошилов і Шапошніков разом з генералом Кьострінгом і полковниками Ашенбреннером і Крепсом підписали німецько-радянський протокол, у якому визначався порядок взаємодій німецьких військ і військ Червоної Армії під час бойових операцій по розгрому польських військових угруповань. Польська армія вимушена була вести бої на два фронти проти спільних операцій військ Червоної армії і вермахту.

Сталін високо оцінив мужність і учасників “визвольного походу”: 16145 осіб нагородили медалями і орденами, 39-ти військовослужбовцям присвоїли звання Героя Радянського Союзу /217/152).

Отже, “визвольний похід” Червоної Армії потрібно кваліфікувати як агресію проти сусідньої Польщі, як наступальну операцію Москви разом з Берліном, щоб остаточно розгромити Польську державу і загарбати її території, що, по суті, означало вступ СРСР у Другу світову війну. Своєю директивою № 16634 нарком оборони СРСР К.Ворошилов визначив: “До кінця 16 вересня таємно зосередити військо і бути готовим до рішучого наступу з метою блискавичним ударом розгромити військо противника... Рішучий наступ з переходом державного кордону розпочати на світанку 17 вересня”. А директива А-0084 С. Тимошенка наказувала: “17 вересня завдати могутнього і блискавичного удару по польському війську, швидко і рішуче наступати на фронті Володимир-Волинський-Львів-Дрогобич” /344/153). Отож всі накази зовсім не передбачали визвольного походу, а бойові дії з метою розгрому і поділу Польщі.

/122/151) 1989, № 8, стор.20.

/217/152) Розділ другий. Поглинення Західної України та експансія репресивно-каральної системи (1939-1941). Створення каральних органів на анексованій території, стор.113.

/344/153) “Золотий вересень”. Директива № 16634, стор.47-48.

Таким чином, можна зробити висновок: війна, яку розв'язали Гітлер і Сталін проти Польщі, була загарбницькою, несправедливою. В цій війні нацистська Німеччина і СРСР, рвучись до світового панування, намагалися захопити територію сусідньої Польщі і включити її до складу своїх імперій. Радянський Союз фактично розглядався західними державами як союзник Німеччини у спільній агресії проти Польщі, але оголосити війну СРСР вони не наважились. Однак західні держави відкрито виступили проти агресивної політики ВКП(б) і її вождя Сталіна тільки після того, коли ним була розв'язана війна проти Фінляндії. 14 грудня 1939р. Радянський Союз був виключений із Ліги Націй як агресор /424/154).

Коли Червона армія зайняла рубіж згідно визначеної таємним протоколом демаркаційної лінії, виникла необхідність в корекції лінії кордону між СРСР і Німеччиною. З цією метою 27 вересня 1939 р. для переговорів до Москви прибув Ріббентроп. У ході переговорів Молотова з Ріббентропом у Москві 28 вересня 1939р. за участю Сталіна було ним особисто підписано німецько-радянський Договір про дружбу і кордон між СРСР і Німеччиною. Згідно цього договору та таємних протоколів, кордон пройшов по так званій “лінії Керзона”. До Німеччини відійшли етнічні українські землі: Холмщина, Підляшшя, Посяння і Лемківщина /111/155). Отже, сталінського “захисту” не дочекалися більше півмільйона західних українців.

При підписанні Договору про дружбу і кордон Ріббентроп порушив питання про приналежність прикарпатських родовищ: Сталін погодився розплатитися за передачу СРСР Борислава і Дрогобича поставками пального до Німеччини в розмірі його річного виробництва у цьому районі /133/156).

/424/154) Розділ IV. Міжнародні відносини та зовнішня політика в період другої світової війни. Глава 15. Міжнародні відносини на початку другої світової війни (вересень 1939 – травень 1941 рр.), стор.159.

/111/155) 1990, № 7, стор.94. Див. Додаток Д.

/133/156) 1991, № 19, стор.37.

Для ратифікації нового договору в Москві було скликано сесію Верховної Ради СРСР, на якій 31 жовтня Молотов зробив доповідь, окремі положення якої дають підстави називати Москву агресором і одним із розпалювачів Другої світової війни. Як наприклад: “Керівні кола Польщі багато хвалились “міцністю” своєї держави і “могутністю” своєї армії. Однак виявилось достатньо короткого удару по Польщі з боку спочатку німецької армії, а потім – Червоної армії, щоб нічого не залишилося від цього потворного дітища Версальського договору, яке існувало за рахунок пригноблення польських національностей /34/157).

З перших днів походу “визволителів” Військова Рада Українського фронту вимушена була вживати заходів щодо ліквідації “зловживань” з боку бійців і командирів Червоної Армії, які чинили свавілля на західноукраїнських землях. Свідченням масового беззаконня червоноармійців є доповідна записка військового прокурора Українського фронту Носова, надіслана у Москву Головному військовому прокурору РСЧА про безчинства визволителів у Тернополі, самосуд над 20-ма польськими службовцями у Золочеві /87/158). Брутальна поведінка на Львівщині червоноармійців 6-ї армії Ф.Голікова змусила прокурора армії Нечипоренка звернутися з особистим листом до Сталіна і Ворошилова, у якому він інформував про свавілля і злочини, насильства і пограбування “визволителями” місцевого населення. Нарком Ворошилов вимушений був зупинити це свавілля наказом №0059, у якому Командарму Ф.Голікову і члену Військрази Захаричову оголосили догану, а військовий трибунал засудив 73 бійців і командирів, 10 з них – до розстрілу /344/159).

Чи можна було вимагати якоїсь законності, якщо перший секретар КП(б)У М.Хрущов сам був основним ідеологом терору і беззаконня під час “визвольного походу”. Уже у перші дні вступу Червоної Армії в Західну Україну він вимагав

34/157) Доклад В.М.Молотова, стр.8.

/87/158) стор.10.

/344/159) “Золотий вересень”. Визволителі чи окупанти, стор.83-84.

від оперативних працівників особового відділу Українського фронту якомога більше розстрілювати /87/160).

Нарком внутрішніх справ УРСР Серов 22 вересня прибув разом з членом Військової ради Українського фронту Хрущовим до Львова, де вони очолили виконання таємної директиви по “очищенню” території Західної України від “українських буржуазних націоналістів”. Для цього вони навіть залучали частини Червоної Армії.

Доля Західної України вирішувалась у Москві 1 жовтня 1939 р. на засіданні Політбюро ЦК ВКП(б), де було прийнято рішення, щоб якось оправдати свою агресію і скликати Народні Збори Західної України, які повинні вирішити чи буде там влада “радянською чи буржуазною”. Кремль прийняв рішення анексувати захоплені території. Приєднання регіону мало набрати форму “добровільного волевиявлення” народу.

Для організації такого “волевиявлення” було задіяно політичні відділи Червоної Армії і всесильне НКВС. Підтвердженням цього є таємна директива Берії 15 вересня 1939 р. про створення оперативних груп під виглядом навчальних зборів військ НКВС, у якій вказувалося, що з просуванням військ та зайняттям тих чи інших місць будуть створюватися тимчасові управління (тимчасові органи влади), до складу яких увійдуть керівники опергруп НКВС. Цією директивою визначалися конкретні завдання з першочергового захоплення відділень зв'язку, банків, казначейств, сховищ державних та громадських цінностей, друкарень, редакцій газет, архівів, складів паперу, продовольства, пального, а також передбачалися масові арешти. Працівники НКВС повинні були разом з армією організувати підготовку до виборів у Народні Збори /120/161).

Московське керівництво у спішному порядку оформляло новий державно-політичний і адміністративно-територіальний статус Західної України. За вказів-

/87/160) стор.8.

/120/161) 1999, 23 вересня

кою ЦК ВКП(б) у містах створювалися політичні органи, тимчасові управління, до складу яких входив армійський політпрацівник, НКВС та два відповідно підібрані мешканці міста. Крім тимчасових управлінь у містах під командуванням фахівців із Сходу створювалися озброєні робітничі гвардії для встановлення революційного порядку. Під керівництвом органів НКВС у селах створювалися селянські комітети з числа незаможних і середняків. Для встановлення радянської влади ЦК КП(б)У направив у Західну Україну 1000 партійних працівників, ЦК комсомолу – 500 активістів, політичне управління Українського фронту – 80 осіб /217/162).

Тільки у підготовці виборів до Народних Зборів Західної України взяло участь 10 тис. спеціально підготовлених агітаторів зі Східної України. Крім них 7 тис. 350 більшовицьких активістів було відправлено для роботи у виборчих комісіях /17/163). Згідно рішення ЦК ВКП(б) було організувано роботу по підготовці та проведенню виборів до Українських Народних Зборів, визначено час і місце проведення Зборів, норму представництва – 1 депутат від 5 тис. громадян.

Ініціативу щодо скликання Народних Зборів Західної України було доручено Тимчасовому управлінню м. Львова /17/164). Військова рада Українського фронту видала постанову про день виборів до Народних Зборів Західної України – 22 жовтня, день їх скликання – 26 жовтня 1939 р., а також утворила Комітет по організації виборів: “Голова М.Мацько, заступник голови – В.Малюха, секретар комітету – П.Лукін. Члени комітету: М.Гречуха, О.Корнійчук, М.Груленко, Л.Грищук, В.Бегма, Ф.Єременко, В.Білан,

/217/162) Розділ другий. Поглинення Західної України та експансія репресивно-каральної системи (1939-1941). Створення репресивно-каральних органів на анексованій території, стор.117.

/17/163) оп.1, спр.7, арк.18.

/17/164) оп.1, спр.10, арк.57-60.

С.Горбатенко, А.Кармазін, Й.Завадько, І.Сорока, М.Панчишин, В.Барвінський” /108/165).

Військова рада Українського фронту затвердила також “Положення про вибори до Українських Народних Зборів Західної України”, яке виконувало роль закону про вибори, що задекларував основні положення загального, рівного і прямого виборчого права при таємному голосуванні для жителів Західної України, які постійно або тимчасово мешкали на її теренах, в тому числі і тим, хто був відряджений ЦК КП(б)У в Західну Україну для встановлення радянської влади, будучи на той час громадянином СРСР /87/166).

Згідно вказівки ЦК ВКП(б), всі кандидати у депутати Зборів були відібрані заздалегідь. Висунення кандидатів та їх реєстрація проводилась за 4 дні. До бюлетеня вносились тільки одне прізвище. Право висунення кандидатів мали тільки селянські комітети, тимчасові управління, збори робітників по підприємствах, збори робітничої гвардії, збори інтелігенції /17/167). Тому не випадково, що серед зареєстрованих кандидатів у депутати налічувалося 98 членів ВКП(б) (тобто громадян СРСР), 81 член КПЗУ, 51 представник інших партій, решта 1265 осіб – безпартійні. Серед 1484 обраних депутатів 5,2% мали вищу освіту, 20,6% - середню, 72,6% - початкову і 1,6% - неписьменні /17/168).

Вирішальна роль у організації виборів за більшовицьким сценарієм належала Червоній Армії. Начальник Політуправління Мехліс 2 жовтня 1939 р. своєю директивою зобов’язував комісарів і політоргани фронту взяти активну участь у підготовці та проведенні виборів до Народних Зборів Західної України і забезпечити обрання надійних людей /17/169). За кожною військовою частиною було закріплено окремі виборчі округи. Наприклад, командування 6-ї армії, яка дислокувалася у Львівській і Тернопільській областях, направило 510

/108/165) 1997, стор.74.

/87/166) стор.16.

/17/167) оп.1, спр.8, арк.18-23.

/17/168).оп.1, спр.8, арк.23-33.

/17/169) оп.1, спр.8, арк.81.

військовослужбовців для роботи в складі окружних і дільничних комісій і 3120 – для агітації. 12 армія, яка дислокувалася в Станіславській області, направила з цією метою 3606 військовослужбовців. Тільки в Стрию було задіяно в підготовці до виборів 2 тис. військовослужбовців /22/170). В опублікованому звіті про вибори зазначалося, що у підготовці виборів до Народних Зборів Західної України взяло участь понад 10 тис. приїжджих більшовицьких агітаторів, а в роботі виборчих комісій – 7 тис. 350 /17/171).

В ході передвиборної кампанії майже щодня організовувалися мітинги та збори населення, на яких промовці висловлювалися за возз'єднання Західної України з УРСР. Організатори свідомо використовували почуття західних українців, які жили ідеєю соборності України для забезпечення потрібних результатів виборів.

Більшовики готували однакостайність виборів, які відбулися 22 жовтня 1939р. на 5858 виборчих дільницях і 1495 виборчих округах. Згідно повідомлення Комітету по організації виборів у Народні Збори в голосуванні взяли участь 4433997 (90,93%) від загальної кількості виборців 4766275 осіб. Найбільшої активності більшовики досягли у Станіславській області – 96,13%. Найменше виборців брало участь у голосуванні у Тернопільській області – 88,03%. 11 депутатів у Народні Збори Західної України не було обрано – 8 у Луцькій області і 3 – у Львівській області /20/172).

Варто відмітити, що голосування засвідчило неоднозначність ставлення західних українців до ситуації, яка склалася в регіоні восени 1939р. 331278 виборців не взяло участі у голосуванні, 325918 виборців закреслили прізвища кандидатів, 75925 бюлетенів було “перетворено” в недійсні. Були випадки, коли

/22/170) оп.1, спр.3, арк.6.

/17/171) оп.1, спр.7, арк.18.

/20/172) оп.1, спр.4, арк.29.

цілі села не брали участі у виборах. Наприклад, у с.Дроздівка Львівської області Городоцького повіту проголосувало тільки два виборці /17/173).

Після виборів делегатів Народних Зборів більшовики ретельно почали формувати процедуру встановлення на західноукраїнських землях сталінського тоталітарного режиму під офіційною назвою “радянська влада”. Вони чітко відпрацювали хід самих Народних Зборів, підготували виступи визначених наперед депутатів /17/174). Для цієї роботи ЦК КП(б)У створив спеціальну групу з 19 осіб, яка постійно працювала у Львові і редакційну колегію Українських Народних Зборів з числа відповідальних більшовицьких функціонерів та письменників і журналістів, до якої увійшли Лисенко, Батлан, Павленко, Троскунов, Железнов, Мевзнер /4/175).

У відповідності з ретельно розробленим сценарієм 26-28 жовтня 1939 р. у Львові відбулися Народні Збори Західної України, які одногосно прийняли завчасно розроблені Декларації про встановлення Радянської влади в Західній Україні, про прийняття Західної України до складу СРСР і включення її до складу УРСР, про націоналізацію банків та великої промисловості, про конфіскацію поміщицьких, монастирських земель /17/176).

1 листопада 1939 р. возз'єднавчий процес завершила Верховна Рада СРСР, яка на позачерговій п'ятій сесії прийняла закон “Про включення Західної України до складу СРСР з возз'єднанням її з Українською РСР” (див. Додаток Е). Це підтвердила третя сесія Верховної Ради УРСР 14 листопада 1939 р.

Таким чином, виникає питання: для чого Верховна Рада УРСР два тижні вирішувала “включення” Західної України до УРСР? Відповідь можна знайти, ознайомившись з наказом НКВС СРСР № 001359 від 6 листопада 1939 р. У відповідності з Законом Верховної Ради СРСР 1 листопада 1939 р. про включення

/17/173) оп.1, спр.7, арк.31-33.

/17/174) там само, спр.1, арк.1-294; спр.3, арк.1-174.

/4/175) оп.6, спр.513, арк.162.

/17/176) оп.1, спр.5, арк.47.

Західної України до складу СРСР з возз'єднанням її з Українською РСР, народний комісар внутрішніх справ СРСР Л.Берія наказував утворити органи територіальної міліції в Західній Україні у складі обласних управлінь: Львівського, Тернопільського, Станіславського, Луцького та повітових апаратів і відділів залізничної міліції Львівської та Ковельської залізниць /217/177). Про розмах діяльності НКВС у регіоні свідчить протокол № 13 від 9-12 квітня 1940р. засідання Львівського обкому КПУ про забезпечення квартирами у Львові визволителів. Для працівників обкому партії виділялось 15 квартир, для працівників міському партії – 15, для обкому ЛКСМУ – 10, для робітників – 75, а для працівників НКВС – 450 /108/178). Отже, господарем в Західній Україні від 6 листопада до 9 грудня (до утворення обкомів і облвиконкомів) був фактично Народний Комісаріат внутрішніх справ СРСР на чолі з Л.Берією.

На подання Президії Верховної Ради УРСР 4 грудня 1939 р. Указом Президії Верховної Ради СРСР на території Західної України утворили шість областей – Волинську, Дрогобицьку, Львівську, Рівненську, Станіславську і Тернопільську. Після цього за радянським зразком тимчасові органи влади були замінені виконками обласних, районних і сільських рад депутатів трудящих. При чому виконками створювалися без самих Рад, оскільки вибори до місцевих Рад відбулись в регіоні лише в грудні 1940 р. /4/179).

Ще 27 листопада 1939 р. Політбюро ЦК КП(б)У затвердило бюро обкомів КП(б)У і без виборів до місцевих Рад призначило бюро облвиконкомів, до складу яких увійшли в абсолютній більшості посланці із східних областей /4/180). Більшовики не довіряли керівних посад навіть тим галицьким і волинським комуністам, котрі пройшли горнило польських концтаборів і свято

/217/177) Розділ другий. Поглинення Західної України та експансія репресивно-каральної системи (1939-1941). Створення репресивно-каральних органів на анексованій території, стор.118-119.

/108/178) 1997, № 2, стор.76.

/4/179) оп.6, спр.594, арк.45.

/4/180) оп.6, спр.513, арк.232-240.

вірили у світле майбутнє соціалізму, що прийшло зі сходу на штиках Червоної Армії /4/181).

Після юридичного “оформлення волевиявлення” західних українців возз’єднатися з СРСР на анексованих територіях швидко установлювався більшовицько-енкаведистський режим. Створювалися всі умови для безроздільної диктатури більшовицької партії. З цією метою Політбюро ЦК ВКП(б) 1 жовтня 1939р. прийняло спеціальну постанову “Про створення комуністичних організацій на Західній Україні і Західній Білорусії”, якою було зобов’язано ЦК КП(б)У здійснити заходи щодо створення в регіоні первинних більшовицьких організацій і їх керівних органів, підібрати для роботи в них тисячі комуністів з числа партійних функціонерів зі східних областей України. На виконання цієї постанови в Західну Україну було направлено близько 5 тис. комуністів і комсомольців /288/182).

9 грудня 1939 р. був утворений Львівський обком КП(б)У, а вже 10 грудня, в області з’явилися 71 первинна парторганізація, що об’єднала 1434 членів і кандидатів у члени ВКП(б). З них 363 були партійними функціонерами, 272 – на радянській, 29 – на господарській роботі і 631 – енкаведист. Через чотири місяці у квітні 1940р. на Львівщині вже діяло 295 первинних більшовицьких організацій, які об’єднували 3776 членів і кандидатів у члени ВКП(б) /20/183). Якщо в квітні 1940р. більшовицькі організації в західних областях налічували понад 16 тис. комуністів, то в середині 1941р. тут уже діяло понад 3 тис. первинних більшовицьких організацій, які об’єднували 37 тис. членів і канди-

/4/181) оп.1, спр.7304, арк.13-14.

/288/182) Глава четвертая. Расширение братской семьи советских народов. Новые коммунистические организации в составе ВКП(б). 1.Воссоединение Западной Белоруссии и Западной Украины с Советской Белоруссией и Советской Украиной. Волеизъявление народа, стр.86.

/20/183) оп.1, спр.1, арк.1-3; спр.4, арк.30.

датів у члени ВКП(б) /288/184).

Анексія вимагала від режиму негайного розширення репресивно-карального механізму, на якому утримувалася вся більшовицька система. З цією метою ЦК КП(б)У 1 грудня 1939 р. прийняв постанову про затвердження питань, пов'язаних з встановленням радянської влади в Західній Україні, у якій було визначено порядок формування тут системи органів радянської юстиції, судочинства, прокуратури, НКВС /4/185).

Постановою Політбюро ЦК КП(б)У про відбір і направлення працівників в апарат НКВС і західні області УРСР від 20 грудня 1939 р. зобов'язувалися обкоми КП(б)У 13 східних областей до 25.01.1940 р. відібрати з числа комуністів і комсомольців 700 осіб і скерувати їх в розпорядження обласних управлінь НКВС Західної України для розширення карально-репресивного механізму з метою встановлення радянської влади, а насправді захисту насадженої більшовицької державності та тотального контролю /4/186). Для комплектування нових органів НКВС скеровано функціонерів переважно із східних областей України, а також з різних регіонів більшовицької імперії, які мали великий досвід діяльності в репресивних органах. Наприклад, начальник Шапкінського райвідділу НКВС Тамбовської області Грішін очолив спочатку 2 відділення УНКВС Тернопільської області, а пізніше Борщівський райвідділ НКВС тієї ж області /4/187). У Стрийському районному відділі НКВС керівні посади займали Власов з Пензенської області, Казанкін з Архангельської області /4/188). Таких прикладів можна навести по всіх обласних і районних органах НКВС.

/288/184) Глава четвертая. Расширение братской семьи советских народов. Новые коммунистические организации в составе ВКП(б). 1.Воссоединение Западной Белоруссии и Западной Украины с Советской Белоруссией и Советской Украиной. Волеизъявление народа, стр.86.

/4/185) оп.6, спр.567, арк.106, 107, 108, 111, 113, 114, 116, 117, 118; спр.594, арк.85, 86.

/4/186) там само, спр.574, арк.46.

/4/187) там само, спр.617, арк.185.

/4/188) там само, спр.574, арк.119, 123.

Нема сумніву в тому, що переважна більшість вихідців із східної України та з російських регіонів не знали місцевих і національних особливостей Західної України. Вони лише сміло виконували завдання більшовицького режиму будувати радянську владу на цих теренах. Серед прибулих “уповноважених” переважали малокомпетентні працівники з початковою і неповною середньою освітою. Зате ці люди пройшли сувору школу більшовицького виховання, навчилися беззаперечно підкорятися партійній дисципліні. Показово, що у квітні 1940р. на Львівщині кожний другий більшовик мав лише початкову освіту. Наприклад, серед 199 делегатів першої Дрогобицької обласної партконференції лише 12 осіб мали вищу освіту /21/189). Складається враження, що партійні органи східної України скеровували в регіон кадри, які ,мабуть, себе там скомпрометували і від яких прагнули звільнитися.

Цю думку підтверджують факти масового пияцтва, аморальної поведінки, зловживання службовим становищем, уседозволеність “уповноважених”. У травні-червні 1940р. бюро Львівського обкому КП(б)У виключило з партії за систематичне рукоприкладство першого секретаря Підкамінського РК КП(б)У Жеребцова, оголосило догану з занесенням в особову справу першому секретареві Кам`янку-Струмилівського РК КП(б)У Сергееву за систематичне пияцтво, зняло з посади першого секретаря Магерівського РК КП(б)У Анісімова за розпусту, зняло з посади секретаря Немирівського РК КП(б)У Бабича за побиття селян, покарано в партійному порядку секретаря Яворівського РК КП(б)У Житнікова за примушування до співжиття працівниць райкому, оперуповноважених Ляшківського Райвідділу НКВС Омельченка і Кравченка за звалтування /108/190). Подібні факти мали місце і в інших районах, що підтверджують архівні документи /4 ;20/191).

/21/189) оп.1, спр.4, арк.30-31.

/108/190) 1997, № 2, стор.77.

/4; 20/191) оп.6, спр.624, арк.5-6, спр.627, арк.203, спр.628. арк.31-33; оп.1, спр.4, арк.36-44.

Заслуговує на увагу, наприклад, підбір штату Перемишльського міського відділу НКВС Дрогобицької області, що відображений у доповідній записці його начальника сержанта міліції Павлюченка, яку він написав 23 вересня 1940р. начальнику управління НКВС по Дрогобицькій області капітанові міліції Антипову. Із 213 осіб штату фактично працювало 124 особи. 89 одиниць штату недоукомплектовано. З часу утворення відділу було прийнято на роботу 401 особу. З них звільнено за службовою невідповідністю – 23 особи, за старістю – 28 осіб, за компрометуючими матеріалами – 140 осіб. З інших причин – 83 особи. Притягнуто до кримінальної відповідальності 4 особи. Всього було звільнено 288 осіб /217/192).

Але попри всі ці складнощі слід зазначити, що віковичне прагнення населення Західної України до возз'єднання з усім українським народом в вересні-листопаді 1939р. стало реальністю. Якщо відкинути те, що Україна не стала суверенною демократичною державою, а була у складі тоталітарної імперії, українські державотворці повинні “завдячувати” Сталіну, що він своїми планами ескалації світової революції, в тому числі включенням Західної України, а потім і Північної Буковини до СРСР, створив міжнародно-правовий прецедент існування в певних кордонах Соборної України, що стало правовою базою у подальшому розвитку ідеї Української Суверенної держави, яка сьогодні уже визнана світовим співтовариством, в тому числі її захланними сусідами.

Спочатку західні українці сприйняли заходи визволителів схвально. Національна інтелігенція вітала розширення мережі українських шкіл, вузів, закладів охорони здоров'я, українізацію вищої освіти, ліквідацію безробіття, введення безплатного медичного обслуговування і освіти, а також інших соціальних заходів, зокрема безплатних дитячих садків і ясел, шкіл і курсів для ліквідації неписьменності і малописьменності серед дорослих. Було збільшено у 4 рази

/217/192) Розділ другий. Поглинення Західної України та експансія репресивно-каральної системи (1939-1941). Роль НКВС-НКДБ у депортаціях населення, стор.131.

питому вагу студентів української національності у вузах. Сенсацією було повсюдне запровадження української мови, а також українського репертуару в театрах й різке збільшення кількості українських шкіл з одночасним скороченням польських. Вся преса і видавництво були переведені на українську мову. Власті здійснювали так звану культурну революцію у Західній Україні /20/193).

На здивування західних українців більшовики залишили непорушними церковні організації, тільки православному церкву було підпорядковано московському патріархові як “автономну” /267/194).

Схвальні настрої більшості західних українців не зникли навіть тоді, коли влада оголосила про корінну ломку заснованих на приватній власності економічних структур. Річ у тім, що спершу перетворення в економіці мало торкалися інтересів українського населення краю, бо промисловість і торгівля знаходилися, в основному, в руках польських власників. Подібна ситуація була і в селах. Польських поміщиків і багатих селян позбавляли землі, реманенту, худоби. Найбіднішим українським селянам влада безкоштовно передала понад 1 млн. га землі /20/195).

Але частина західноукраїнської інтелігенції була обізнана з сталінською системою побудови соціалізму, яка в 30-ті роки практично винищила всю західноукраїнську еміграцію в УРСР, навіть колишніх членів Галревкому, які в 1920р. здійснювали першу невдалу спробу насадження більшовицького режиму в Галичині. Тому понад 20 тисяч представників західноукраїнської інтелігенції – керівників та активістів політичних партій, діячів громадських організацій, функціонерів західноукраїнської кооперації, науковців та ін. – з наближенням до Львова визволителів виїхали за демаркаційну лінію до окупованої німцями Польщі

/20/193) оп.1, спр.13, арк.1-181; спр.14, арк.1-92.

/267/194) Розділ 11. Україна під час другої світової війни. Західна Україна під першою Советською окупацією, стор.580.

/20/195) оп.1, спр.2, арк.27-28.

/387/196). Вони не повірили в Радянську Україну, її заклики і обіцянки про волю і землю та щасливе життя.

Повірів у неї Голова народних зборів академік Кирило Студинський і тисячі робітників, селян, безпартійних, колишніх членів КПЗУ, їх симпатиків, просвітян, кооператорів, студентів, усі, кому снилася “Велика Україна” над Дніпром і це їм дорого коштувало /111/197).

Минуло небагато часу і західні українці на власній шкірі почали відчувати доброту і щирість “батька народів”. “Возз’єднання” принесло на західноукраїнські землі небачені досі жорстокі випробування. Сталінсько-більшовицький експеримент побудови соціалізму був перенесений на землі Західної України. Визволителі розпочали свою діяльність з ліквідації всіх ознак громадянського суспільства.

Сталінський режим не допускав діяльності жодної політичної сили за винятком більшовицької партії. В результаті широких репресивних акцій по “ліквідації фашистських антирадянських організацій” всі українські, польські та єврейські політичні партії, що існували в Західній Україні, змушені були оголосити про свій саморозпуск. Припинили свою діяльність усі культурно-освітні, кооперативні, фінансово-економічні товариства, всі видавництва і преса /267/198).

Отож, підсумовуючи сказане, можна констатувати, що в результаті включення західноукраїнських земель до СРСР, було створено для українців, які віками виборювали ідею Соборної України, історичний прецедент існування у відносно етнічних кордонах української державної структури під назвою УРСР, що в майбутньому стало правовою базою народження і ствердження Української незалежної держави. Це позитивний аспект даної історичної події.

/387/196) Розділ V. Політика нової влади щодо західноукраїнської інтелігенції після возз’єднання (вересень 1939 р. – червень 1941 р.), стор.188.

/111/197) 1990, № 7, стор.70.

/267/198) Розділ 11. Україна під час другої світової війни. Західна Україна під першою Советською окупацією, стор.579-580.

Мабуть, доречними будуть тут слова з Меморандуму ОУН(б), за підписом Вол.Стахівіа і С.Бандери, адресованого Гітлеру 23 червня 1941 р.: “Якщо навіть сьогоднішнє державне утворення України, яке під назвою Української Советської Соціалістичної Республіки є складовою частиною Советського Союзу, являється фікцією, все ж таки ця фікція є великим кроком вперед у порівнянні з передвоєнним часом, коли в тодішній царській Росії навіть слова Україна, українець, український були забороненими” /46/199).

Західні українці, зустрічаючи Червону армію хлібом-сіллю, мали надію, що вона принесе їм визволення з-під польського гніту, відродження української держави, справедливості, високу культуру та повагу до людини, до її звичаїв, а вийшло все навпаки. Безпосередній свідок цих подій письменник і режисер О.Довженко записав у своєму щоденнику, що долю народу було вирішено без нього самого. Сталінське примусове “возз’єднання 1939 року є цілковитим звинувачувальним актом, є чимось, чого історія не повинна нам простити, чимось, за що людство повинно нас презирати” /153/200). В 1939 р., здійснивши агресію проти Польщі, нацистська Німеччина і СРСР поділили Західну Україну між собою. Гітлерівці включили Холмщину, Підляшшя, Посяння і Лемківщину до Генерального Губернаторства. Геноцидом, масовими репресіями, дискримінаційним ставленням до українців, їх пограбуванням, нацисти планували встановити на теренах краю новий європейський порядок.

Імперські плани Сталіна, що шляхом ескалації світової революції рвався до світового панування, були першопричиною “включення” Західної України до складу СРСР з метою визначити межу німецької експансії на Схід, не допустити фашистської окупації всієї Західної України і заволодіти багатими природними ресурсами краю. На окупованих СРСР теренах планувався поширитися

/46/199) Документ № 4. Меморандум Організації Українських Націоналістів (ОУН) під проводом Степана Бандери, стор.63.

/153/200) Щоденник 2/VII 1942, стор.287.

сталінсько-більшовицький експеримент побудови соціалізму, що мало на меті продовження етноциду української нації.

З огляду на політичний аспект соборності українських земель, слід зазначити, що віковічне прагнення населення Західної України до возз'єднання з усім українським народом в вересні-листопаді 1939р. стало реальністю. Якщо відкинути те, що Україна не стала суверенною демократичною державою, а була у складі тоталітарної імперії, українські державотворці повинні “завдячувати” Сталіну, що він своїми планами ескалації світової революції, в тому числі включенням Західної України, а потім і Північної Буковини до СРСР, створив міжнародно-правовий прецедент існування в певних кордонах Соборної України, що стало правовою базою у подальшому розвитку ідеї Української Суверенної держави, яка сьогодні уже визнана світовим співтовариством. Багатостраждальна західноукраїнська земля стала об'єктом колонізаторської політики тоталітарних режимів Берліна і Москви.

РОЗДІЛ 4

ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ ПІД НІМЕЦЬКОЮ ОКУПАЦІЄЮ

Західні українці, які заселяли землі на захід від Сяну – Бугу, на території Лемківщини, Посяння, Холмщини і Підляшшя, відповідно до пакту Молотова-Ріббентропа, першими відчували на собі фашистську окупацію і “новий порядок”, який гітлерівці встановили в Європі. Ці землі увійшли до складу Генерального Губернаторства (Generalgouvernement) як побічного краю Німеччини з центром у Кракові (див. Додаток II). Генерал-губернатором цього терену Гітлер призначив Ганса Франка, котрий зосереджував у своїх руках всю виконавчу і законодавчу владу і був відповідальний тільки перед А.Гітлером. Крім місцевого населення тут була основна частина української політичної еміграції з числа утікачів, які нелегально або напівлегально переселились з радянської території. На всій території корінної Німеччини в 1941 році проживало близько 100 тисяч українців /201/201). В.Кубійович подає дані, що в Генеральному губернаторстві в 1941р. проживало понад 525 тис. українців, а разом з полонізованими українцями Холмщини і Підляшшя до 700 тис. /169/202).

Не можна сказати, щоб фашистський режим ставився до західних українців як до народу, якого визволив з-під польського ярма. Усьому світові відомі положення гітлерівського “Майн кампфу” про ставлення Гітлера до народів, які попадали в сферу територіальних інтересів Німеччини та його висловлювання про завоювання нового життєвого простору на сході і його безжалісне онімечення /187/203).

/201/201) Гарячі приготування, стор.102.

/169/202) Розділ I. Підстави українського життя в Генеральній Губернії. а) Українська людність і територія в Генеральній Губернії, стор.310.

/187/203) Запись № 74. 11.4.1942 “Волчье логово”, стр.198-200.

Про чисельність та безправне становище українців у Генеральному Губернаторстві свідчить Меморандум до Генерального рейхміністра Г.Франка 17 листопада 1939 р., який підписали Сушко, Іжевський, Хлібовицький та ін. У ньому вказувалось, що 744 тис. українців Галичини, Холмщини і Підляшшя зазнають всілякої дискримінації /7/204).

На території Генерального Губернаторства в цей час перебували лідери всіх західноукраїнських політичних партій, які майже припинили активну діяльність. Найвпливовішою легальною політичною організацією в Генеральному Губернаторстві була ОУН, яка співпрацювала з німецькою адміністрацією, об'єднувала політично активний елемент. Мережа ОУН на терені Німеччини об'єднувала понад 500 членів /201/205). Гітлер планував у майбутньому її використати у війні проти СРСР.

Під впливом ОУН працювала легальна культурно-просвітня організація Українське Національне Об'єднання (УНО), яку очолював Тиміш Омельченко /319/206). Завдяки діяльності УНО на теренах Генерального Губернаторства створювалися українські школи, відновлювалися товариства “Рідна хата” і “Просвіта”, утворювалися молодіжні організації. За короткий час на українських теренах Генерального Губернаторства відбулося культурно-освітнє відродження: в 60% сіл стали діяти Українські освітні товариства (УОТ), в 50% - курені молоді. На Холмщині і Підляшші зросло майже втричі (до 140) число православних парафій. Місцеве самоуправління перейшло до українців. У Кракові розпочав роботу Український комітет допомоги біженцям і полоненим, який створив на теренах Генерального Губернаторства 27 Українських допомогових комітетів і

/7/204) оп.4, спр.338, арк.58-62.

/201/205) Гарячі приготування, стор.103.

/319/206) стор.65.

33 делегатури в найбільших населених пунктах /267/.207). “Українські комітети створювались з ініціативи ОУН або при її співдії” /170/208).

У квітні 1940р. німецькі власті дали дозвіл на утворення центрального органу Українських Допомогових Комітетів під назвою Український Центральний Комітет, який очолив Володимир Кубійович. УЦК захищав інтереси українського населення в Генеральному Губернаторстві, допомагав біженцям з СРСР, безробітним, колишнім полоненим, студентській молоді /444/209).

Треба відзначити, що німецький окупаційний режим спочатку ставився до діяльності ОУН толерантно. Мабуть, враховував її антипольську підпільну боротьбу. На очах у польських властей ОУН організувала в Кракові спеціальні старшинські курси, на яких члени ОУН проходили військовий вишкіл. Вишкільні курси ОУН діяли також у Берліні, Бремені, Гамбургу та Бреславі. Німці планували використати ОУН у майбутній війні проти СРСР.

На початку 1941 року в Кракові активісти ОУН(м) М. Капустянський, М.Омельянович-Павленко, Р.Сушко, Г.Омельченко і М.Хронов’ят провели з’їзд українських комбатантських організацій, на якому обрано Генеральну Раду Комбатантів на чолі з генералом М.Омельяновичем-Павленком і Воєнно-Історичну Раду (Генеральний Штаб) на чолі з генералом М.Капустянським /434/210). Ці органи провели реєстрацію воєнно-революційного потенціалу ОУН(м), розпочали створювати українські комбатантські організації, окремі групи та курені молоді. Набула популярності ідея відновлення української армії. Генеральна Рада Комбатантів через полковника А. Бізанца, колишнього командира бригади УГА, що мав зв’язки з вермахтом, звернулася до німецького

/267/207) Розділ 11. Україна під час другої світової війни. Українці в Генеральній Губернії, стор.581.

/170/208) 1939-1945 роки, стор.42-43.

/444/209) Część 4. Rozdział XXVI. Warunki pracy i egzystencji polskiej. Organizacje pomocy społecznej, str.111-112.

/434/210) стор.134.

командування з планом відновлення української суверенної держави та її армії як союзної проти більшовиків під українським політичним і військовим командуванням /159/211).

Як згадує член Проводу ОУН(м) О.Бойдуник: “ОУН пильно готувала кадри до походу проти СРСР... Всі з тугою очікували війни між Німеччиною і СРСР, надіючись звільнити Україну від московсько-більшовицького окупанта і відновити суверенність Української Соборної Держави” /138/212).

Гітлерівці не прийняли пропозиції Генеральної Ради Комбатантів, дозволили лише організувати два невеликих легіони. Генеральна Рада цей дозвіл не прийняла /298/213), цим дозволом скористалася ОУН(б), яка з квітня 1941р. намагалася взяти на себе роль головного провідника національно-визвольного руху українців краю за Соборну Українську Державу. ОУН(б) вдалося відібрати з числа військовополонених українців розгромленої польської армії, яких вишколювали у частинах “Веркшцу” (вартова служба військових об’єктів) та у відділах “Арбайтсдінсту” /129/214). Це послужило основою для створення в Генеральному Губернаторстві Дружини українських націоналістів, яка нараховувала 700 бійців і офіцерів. У травні 1941р. на базі Дружини українських націоналістів було сформовано два українських батальйони: “Нахтігаль” (очолив сотник Р.Шухевич) і “Роланд” (під командою майора Р. Побігущого), які проходили вишкіл під командою Абверу /115/215).

Обидві організації ОУН підпільно мобілізували своїх членів для підготовки до походу на східноукраїнські землі для розгортання там націоналістичного підпілля та національно-державницької діяльності. ОУН(б) сформувала три “похідні групи” (близько 5 тис. осіб): Північну (2500 чол.) у

/159/211) стор.180-181.

/138/212) стор.93.

/298/213) стор.138.

/129/214) 1994, № 1, стор.65-66.

/115/215) 1998, 13 червня.

напрямку до Києва, Середню (1500 чол.) – до Харкова і Південну (1000 чол.) – до Одеси. Концепцією похідних груп ОУН(б) детально опрацювали і розробили С.Бандера і Р.Шухевич.

Водночас організовано окрему Львівську Групу, в яку входили провідні члени ОУН(б). Керівниками цієї групи були Ярослав Стецько і Василь Кук /331/216).

ОУН(м) паралельно з бандерівцями організувала і вишколила три “похідні групи”. Перша планувалася на Волинь, Львів, Підкарпаття, Чернівці і Одесу. Друга – на Житомирщину і Київ. Третя – на Харківщину, Донбас, Крим /145/217). Один з учасників подій, тодішній член мельниківської ОУН Максим Скорупський – Макс у своїх спогадах подає відомості про діяльність ОУН напередодні війни: “Багато хлопців залишило роботу й виїхало до Генерал-губернаторства, звідки їх висилали до краю. В повітрі зависла хмара майбутньої війни з советами. Німці перекидали військо, готувалися. Про те, що буде війна, знав кожний смертний ... На початку травня 1941р. відчувалася тиша перед бурею. Українці готувались до війни. Організації Українських Націоналістів – і Мельника, і Бандери – у великій тайні перед німцями масово перекидали своїх членів на терен т. зв. Генерального Губернаторства” /193/218).

З німецького боку були виявлені намагання втягти українців у війну. Але все залежало тільки від одного: як поставиться Німеччина до державної суверенності України, чи буде шукати в Україні союзника проти більшовицької Росії, чи трактуватиме Україну як воєнну здобич і об’єкт своїх цілей /207/219). Німці розраховували, що оунівські батальйони будуть сприяти успішному наступу вермахту на схід більшовицької імперії. Але провід ОУН(б) бачив у цих батальйонах серцевину майбутньої української армії. Крім того, угода з

/331/216) Похідні групи ОУН, стор.27-28.

/145/217) стор.486. див. Додаток 3.

/193/218) Мандрівка назад, стор.49.

/207/219) Слово до Українських націоналістів-революціонерів за кордоном, стор.88-89.

вермахтом була для ОУН(б) прикриттям від гестапо, що давало можливість здійснювати певну політичну діяльність. ОУН(б), як і ОУН(м), мала намір якнайшвидше після початку німецько-радянської війни проникнути на територію України, політично нею оволодіти після того, як пройде фронт.

Треба зазначити, що наближення німецько-радянської війни сприяло об'єднанню українських революційно-визвольних сил. І хоч ОУН в тому періоді уже розкололася на дві політичні організації, проте, як твердить Т.Гунчак, що вона, як політична формація, залишилася багато в чому цілісною /251/220). ОУН мала велику мережу первинних організацій на всій території Західної України, і рядові члени ОУН не могли чітко усвідомити причини розколу, що стався у верхах. Гаслом кожного члена ОУН було: “Держава понад усе”. І це єдило усіх, хто став у лави ОУН для боротьби за національну, суверенну і соборну українську державу /106/221). Подальші події у червні 1941р. у Львові підтверджують правдивість таких тверджень. Поряд з тим важко не погодитися з головою УЦК В.Кубійовичем, котрий дав оцінку впливу розколу в ОУН на українське життя в Генеральній Губернії. Розкол викликав запеклу боротьбу “мельниківців” і “бандерівців”, яка перенеслася і на комітети. Сотні людей було відтягнуто від конструктивної роботи /170/222).

Проте в той історичний момент ОУН(б) і ОУН(м) однаково відстоювали ідею відновлення суверенної української держави і наївно надіялися, що в співпраці з Німеччиною проти більшовицької Росії досягнуть цієї мети. Про це свідчать “Меморандум Проводу Українських Націоналістів (ПУН) під проводом Андрія Мельника” та “Меморандум Організації Українських Націоналістів (ОУН) під проводом Степана Бандери” /46/223).

/251/220) Друга світова війна, стор.225.

/106/221) 1982, № 9, вересень, стор.1070

/170/222) 1939-1945 роки, стор.43

/46/223) документ № 1. Меморандум Проводу Українських Націоналістів (ПУН) під проводом Андрія Мельника 14.4.1941, стор.17-21; Документ № 4.

Ідея створення української самостійної держави, за яку боролися обидві ОУН, не входила в плани третього рейху. Як стверджує В.Косик, меморандуми А.Мельника і С.Бандери навіть не були доведені до відома Гітлера. А головний “конструктор” нової Східної Європи Розенберг домовився з Канарісом не визнавати ніяких політичних груп серед емігрантів і не вступати з їхніми представниками в переговори /46/224).

Про зміну ставлення нацистської партії до ОУН свідчать листи від 17-18 вересня 1940р. Шікенданца до рейхканцелярії і до Гайдріха (СД), у яких застережено фашистське керівництво і зокрема Канаріса про вороже ставлення груп ОУН до німецьких планів на Україні, що діяльність ОУН загрожує безпеці німецької держави. Шікенданц пропонував розпустити ОУН як політичну організацію /50/225).

Навесні 1940р. провід ОУН(б) поставив за мету створення всеукраїнського представницького органу, за участю всіх українських партій, організацій, товариств. З цією метою Провід С.Бандери в квітні 1941р. за ініціював створення Українського Національного Комітету, до складу якого повинні були увійти провідні лідери еміграції. Метою створення УНК була консолідація всіх політичних сил України, яка б “поставила впливових німецьких політиків перед фактом Єдиного Національного Фронту” українців у боротьбі за відновлення української держави. Організацію комітету Провід ОУН(б) доручив Я.Старуху, І.Равлику, В.Охримовичу, Є.Врецьоні і Р.Ільницькому, які провели “переговори з політиками УНР, гетьманського середовища й колишніх західноукраїнських партій в Кракові, Любліні, Варшаві, Празі, Брно, Берліні та Каліші” /106/226). В результаті цієї роботи 115 визначних політиків і громадських діячів прийняли

Меморандум Організації Українських Націоналістів (ОУН) під проводом Степана Бандери червень 1941, стор.58-71.

/46/224) Документ № 6. Домовлення Розенберга з головним командуванням армії і адміралом Канарісом, стор.90.

/50/225) Документ № 43. Лист Шікенданца до Гайдріха (СД) з пропозицією заборонити діяльність ОУН, стор.491.

“узгіднену політичну платформу” майбутнього УНК, яку В.Горбовий назвав “Декларацією прав українського громадянина” /1;14/227). Нею західноукраїнські націоналісти продемонстрували своє прагнення до відновлення української держави, закликаючи всіх українців об’єднатися для великої боротьби усунувши явища всякого розбрату і внутрішніх міжусобиць.

22 червня 1941р. на виконання ухвали цієї наради у Кракові була скликана друга така ж нарада 36 політичних лідерів, що ввійшла в історію як З’їзд Української Політичної Еміграції, на якому було створено Український Національний Комітет (УНК) у складі 36 найвідоміших діячів краю, що став координаційним центром національно-визвольних сил Західної України і фактичним репрезентантом українців у Європі /1;14/228). Головою УНК обрали генерала В.Петріва, його заступниками - адвоката В.Горбового та професора В.Андрієвського. Секретарями обрано д-ра права С.Шухевича і В.Мудрого. УНК проголошувався “одиноким виявом організованої волі української еміграції до часу відновлення діяльності Української Держави в Києві” /14/229). З’їзд затвердив меморандум до Гітлера, фон Ріббентропа і Розенберга, в якому виразно заявив волю українського народу до державної самостійності і його готовність боротися проти московської імперії за визволення і цілковиту незалежність України /1/230).

Утворення і діяльність УНК мало велике значення для консолідації українських державотворчих сил напередодні німецько-радянської війни. Організаційно УНК сформувався на засадах відкритої, легальної діяльності і вже через це міг бути чинником революційного характеру. Він був створений, щоб оформити однакостайність української політики і заявити від імені народу

/106/226) 1991, № 11, листопад, стор.1351

/1;14/227) оп.1, спр.2, арк.1-3; оп.1, спр.11, арк.4-4зв.

/1;14/228) оп.1, спр.3, арк.1-2; оп.1, спр.11, арк.5-5зв.

/14/229) оп.1, спр.11, арк.5.

/1/230) оп.1, спр.3, арк.2.

прагнення відновити самостійну державу політичним шляхом, а не через революційну боротьбу /207/231).

Але навіть нереволюційна діяльність УНК йшла всупереч планам фашистів, які всіляко намагалися внести розбрат в національно-визвольний рух західних українців. І це їм вдавалося. Гітлерівці вимагали від В.Горбового припинити діяльність УНК. Проте західні українці вважали, що настав дуже вигідний історичний момент, щоб заявити світові: Україна повинна відновити на європейському економічному просторі власну незалежну державу /46/232).

Як згадує Я.Шумелда, вибух німецько-радянської війни в 1941 р. застав кадри ОУН(м) в стані повної готовності. На рідних землях, під радянською окупацією на Лемківщині, Посянні, Холмщині і Підляшші була створена чітка організаційна сітка бойових підпільних осередків ОУН, які були готові до руху на Схід /201/233).

Бандерівці вирішили організувати проголошення відновлення української державності. 30 червня 1941р. на світанку український батальйон “Нахтігаль” і кілька німецьких частин увійшли у Львів. Після обіду до Львова прибула похідна група на чолі з першим заступником С.Бандери – Я.Стецьком. У цій групі були Я.Старух, І.Равлик, В.Кук, Л.Ребет, Д.Яців, І.Вітошинський /106/234). На групу було покладено завдання взяти ініціативу в проголошенні відновлення державної незалежності і створенні уряду. З цією метою на очах німецьких окупантів у будинку “Просвіти” оунівці зібрали Національні Збори, в яких взяли участь сотні видатних осіб Львова – професорів, науковців, господарників, політиків /14/235). Національні Збори прийняли Акт відновлення Української Держави, в якому,

/207/231) Слово до Українських Націоналістів-революціонерів за кордоном, стор.86.

/46/232) Документ № 10. “Ми не союзники ...” Протокол прослухання членів Українського Національного Комітету і Степана Бандери від 3.7.1971, стор. 105-113.

/201/233) Вибух війни та рух на схід, стор.104.

/106/234) 1991, № 11, листопад, стор.1353.

/14/235) оп.1, спр.11, арк.176.

зокрема, було зазначено, що “волею українського народу... на західних землях України твориться Українська Влада, яка підпорядкується Українському Національному Урядові, що створиться у столиці України – Києві з волі українського народу...” /1;14/236).

Національні Збори українців сформували Українське Державне Правління (уряд) (УДП) на чолі з Я.Стецьком, заступником С.Бандери. Якщо проаналізувати склад Державного Правління, то бачимо, що з 26 обраних – тільки 10 були членами ОУН(б). Отже, це бандерівський уряд, коаліційний, до складу якого обрали найвідоміших західноукраїнських політичних діячів, науковців. Участь у ньому брали соціалісти-радикали, соціалісти-революціонери, члени УНДО, Фронту Національної Єдності та безпартійні /1/237).

Учасники Національних Зборів наївно плекали надію на толерантне ставлення нацистського керівництва до української державності. Вони, як і значна частина українців, сприйняли німецькі війська як визволителів від страхів сталінсько-більшовицького режиму /127/238). Тому в Акті 30 червня було зазначено, що “новоповстаюча Українська Держава буде тісно співдіяти з націонал-соціалістичною Великою Німеччиною, що під проводом свого вождя Адольфа Гітлера творить новий лад в Європі і світі та допомагає Українському Народові визволитися з-під московської окупації” /14;1/239).

Було ясно, що гітлерівці не будуть прихильно ставилися до ідеї державної самостійності України, водночас не хотіли викликати відразу до себе /1/240). Цим скористалася ОУН(б), яка вирішила взяти на себе відповідальність втілювати самостійницьку політику шляхом здійснення державотворчих актів,

/1;14/236) оп.1, спр.6, арк.3; оп.1, спр.11, арк.17а.

/1/237) оп.1, спр.10, арк.13.

/127/238) Німці зразка 1918-го. 2001, № 22, 19-25 червня, стор.42-43.

/14;1/239) оп.1, спр.11, арк.17а; оп.1, спр.5, арк.3.

/1/240) оп.1, спр.4, арк.1-12.

“не оглядаючись на політику Німеччини, а коли треба, то виразно йти проти неї” /207/241).

Численні архівні матеріали засвідчують, що незважаючи на воєнний час, після того, як стало відомо про рішення Українських Національних Зборів про відновлення Української Держави, у всіх містах не тільки Галичини, але й в основних населених пунктах Східної України відбувалися збори і маніфестації незалежності не лише після, а подекуди і до приходу німецьких військ. Проголошення актів про відновлення української держави відбувалися практично в усіх населених пунктах, які окупували німці, про що свідчать постанови зборів сіл Волинської, Житомирської, Кам'янець-Подільської, Станіславської і Тернопільської областей /1/242).

Треба зазначити, що Провід ОУН(м), а точніше його Оперативне керівництво (голова Я.Гайвас - Бистрий), яке було створено під час перебування А.Мельника в Генеральному Губернаторстві весною 1941р., надіслало делегацію у складі відомих діячів оунівського підпілля Івана Рогача, Онуфрія Максимова і Теофіля Бака-Бойчука до голови Державного Правління Я.Стецька з дорученням передати заяву про визнання ОУН(м) УДП. Делегація за дорученням А.Мельника заявила про готовність співпрацювати з Правлінням і “продовжувати свою організаційну і політичну діяльність в рамках обов'язуючих законів” /106/243). Тому важко погодитися з твердженням львівського політолога Ярослава Сватка про те, що мельниківці не визнали Акту відновлення Української Держави. Вони не визнали його пізніше /106/244).

Відновлення української державності планувалося провести в Києві, а не у Львові. Але вороже ставлення фашистів до проблем боротьби українців за самостійну державу, що проявилось у відкритій вимозі німецької СД

/207/241) Слово до Українських Націоналістів-революціонерів за кордоном, стор.87.

/1/242) оп.1, спр.29, арк.1-6.

/106/243) 1982, № 9, вересень, стор.1069-1071.

/106/244) 1991, № 11, листопад, стор.7318.

(“Зіхергайтсдінст” – служба безпеки) розпустити Український Національний Комітет, який планувався стати ядром майбутнього Тимчасового Уряду відновленої Української держави, стало підставою негайно здійснити революційну акцію у Львові, бо німці могли перешкодити це вчинити в столиці /106/245). Наступні події підтвердили правильність прийнятих рішень УНК, ОУН(б), а також дій групи Я.Стецька по організації Українських Національних Зборів у Львові. Проголошення відновлення Української Держави 30 червня 1941р. у Львові та утворення її коаліційного уряду поставило керівництво фашистської Німеччини перед “доконаним фактом”: українці під проводом ОУН розпочали революційну боротьбу за право мати свою державу.

Важливим було і те, що поряд з УДП було створено також Раду Сеньйорів як представницький парламент. Найважливіша місія, яка покладалася на Раду, було примирення ОУН(б) і ОУН(м), бо розбрат між ними дуже негативно впливав на державотворчу боротьбу західних українців/14/246). Платформою даного об’єднання мав стати Український Національний Комітет (УНК), що створило б серйозні перспективи відновлення української держави /14/247).

Отже, утворення Ради Сеньйорів мало велике значення на подальші події на західноукраїнських землях в умовах німецької окупації. Адже, коли стало відомо, що Гітлер включив Галичину до складу Генерального Губернаторства і, таким чином, ліквідував українську державність у її зародку, коли фашистами було заборонено діяльність будь-яких українських державних органів, Рада Сеньйорів у другій половині липня 1941р. перетворилася на Українську Національну Раду на чолі з Генеральним секретарем Костем Паньківським і добилася дозволу на функціонування Українського Крайового Комітету – єдиного легального органу українського місцевого самоврядування в умовах

/106/245) 1998, № 8, серпень, стор.940.

/14/246) оп.1, спр.11, арк.1.

/14/247) там само, арк.4-5зв.

фашистської окупації, який у березні 1942р. об'єднався з УЦК в одну організацію на чолі з В.Кубійовичем /267/248).

І німецькі власті, і вермахт, і поліція, і служба безпеки, і міністерство окупованих територій Сходу, і уряд Генерального Губернаторства здійснювали жорстку окупаційну політику на загарбаній території Західної України. Головною силою, яка вела тут політичний контроль, була СД (Служба безпеки), яку представляв Ганс Кох.

Гітлерівці намагалися примусити Провід ОУН(б) і керівництво УДП, УНК відкликати Акт відновлення незалежної Української Держави. Якби Я.Стецько, С.Бандера чи В.Горбовий відкликали Акт відновлення української державності, вони б добровільно погодилися з фактом німецької окупації України. Але вони своєї позиції щодо Акту 30 червня не змінили. ОУН(б) заявила, що ні Акту 30 червня, ні УДП “розв’язати не має жодного законного права” /96/249). Адже Акт проголошення Української Держави і утворення УДП, яке оголосило народам Європи від імені українського народу про відновлення незалежної держави, поставили Берлін у не вигідне становище: українці змусили гітлерівців відкрити своє справжнє обличчя не як визволителя, а як окупанта /14/250).

10 липня 1941 р. служба Розенберга передала армії директиву: український уряд не може бути визнаний, Бандеру і його групу слід “виключити”, утворення українських політичних груп “недопустиме” /46/251). Це було зроблено в той час, коли “всі українські партійні угруповання у Львові, – писав начальник поліції безпеки і СД у донесенні № 23 про події в СРСР 15 липня 1941р., – за

/267/249) Розділ 11. Україна під час другої світової війни. Західна Україна після 22.VI.1941р. Літо 1941р., стор.587.

/96/249) Документ № 115. Меморандум ОУН щодо вимоги ліквідувати Український Державний Уряд, створений 30 червня 1941 року у Львові, стор.35-43.

/14/250) оп.1, спр.11, арк.176.

/46/251) Документ № 16. Директиви Розенберга для армії групи “Південь” щодо українців, стор.157.

винятком групи ОУН Бандери, але включаючи групу Мельника, висловили запевнення зв'язковому офіцеру Верховного командування вермахту Коху про свою лояльність по відношенню до німецьких органів влади та свою добру волю у позитивній роботі по відбудові” /46/252).

Як пише П.Мірчук, Гітлер після повідомлення про створення уряду Самостійної Української Держави 5 липня 1941р. відразу наказав Гімлерові “негайно зліквідувати банду”, тобто український уряд і ОУН(б) /361/253). Першими були заарештовані С.Бандера і В.Янів, В.Горбовий і С.Ленкавський, Р.Ільницький і Я.Стецько. Масові арешти членів ОУН(б) і УДП, які фашисти провели з 15 вересня, означали не лише початок активної боротьби з бандерівською ОУН, а й повний і остаточний розгром державницьких зусиль українських націоналістів, розпочатих 30 червня 1941р. /1;50/254).

Незважаючи на жорстокий терор фашистських окупантів, їм не вдалося не тільки придушити самостійницький рух, але навіть призупинити його. Навпаки, український визвольний рух проти фашистського режиму набирал обертів. Там, де тільки було можливо, формувалися підпільні відділи самооборони, які розпочинали окремі збройні напади на окупантів.

Після масових арештів, розстрілів революційного активу ОУН(б) вимушена була розробляти нову стратегію і тактику боротьби за УССД. З цією метою наприкінці вересня – на початку жовтня 1941р. на околиці Львова бандерівці провели I конференцію ОУН, у якій взяли участь М.Лебедь – другий заступник С.Бандери, Д.Мирон, І.Климів, В.Кук, М.Степаняк /300/255). Конференція намітила головні напрями діяльності ОУН(б) в умовах фашистської окупації західноукраїнських земель і жорстокого терору німецьких властей проти

/46/252) Документ № 19. ОУН-Бандери: Відмова лояльності. Донесення про події в СРСР № 23, стор.170.

/361/253) Не визволитель, а новий осатанілий окупант, стор.213.

/1;50/254) оп.1, спр.18, арк.1-3; Перші арешти, стор.117.

/300/255) Перехід ОУН(СД) на антинімецькі позиції, стор.92.

українських державотворчих сил /302/256). Про тактичну діяльність ОУН(б) в цьому складному для неї періоді можна одержати з “Інструкції до переведення в життя цілості і діяльності ОУН” (Ч.5 – 1941), в якій провід організації, що уник фашистських арештів, ставить завдання переходу у підпілля, щоб зміцнити актив і через нього опанувати народними українськими масами “для справи боротьби за суверенність українського народу на українській землі”. Намічалось організувати підпільні командирські школи, військові курси /1/257).

Фашисти проявляли велику стурбованість проникненням бандерівських підпільників у поліцію, в молодіжні організації, міські управи тощо. Найбільше були стурбовані діяльністю бандерівських пропагандистів, оголосивши 5 серпня наказ армії “арештовувати бандерівських “агітаторів” і передавати групі Іс/АО”/46/258).

Про небезпеку, яку створила своєю діяльністю ОУН(б) в Україні для окупантів, свідчить винятково жорстокий наказ № 7 від 25 листопада 1941р. поліції безпеки і СД, у якому говориться: “Незаперечно встановлено, що рух Бандери готує повстання у Райхскомісаріаті (Україна) з метою створити незалежну Україну. Всі функціонери (активісти) руху Бандери повинні бути негайно арештовані і після ґрунтовного допиту таємно страчені як грабіжники... Цей лист має бути знищений командофюрером негайно після прочитання” /426/259). До слова, цей наказ був залучений до доказових матеріалів процесу над воєнними злочинцями в Нюрнберзі про масове знищення населення, який засвідчував, що ОУН не була співучасником фашистів у скоєнні ними злочинів проти людства, а сама була жертвою їх агресії /104/260).

/302/256) Розділ третій, стор.44.

/1/257) оп.2, спр.1, арк.210.

/46/258) Документ № 36. Наказ армії арештувати бандерівських “агітаторів”, стор.243.

/426/259) Берег лівий, берег правий ..., стор.219.

/104/260) 1997, 9 травня.

В квітні 1942 року провід ОУН(б) на своїй II Конференції, яка відбулася під Львовом, виробила та конкретизувала стратегію і тактику боротьби за українську самостійну державу. ОУН(б) визнавала національно-революційний шлях боротьби єдино правильним і вважала, що перемога залежатиме тільки від мобілізації і розбудови революційних сил всього народу, об'єднаних під одним революційно-політичним проводом ОУН /1/261).

Характеризуючи цей період діяльності ОУН(б), А.В.Кентій пише, що інформаційні повідомлення поліції безпеки і СД з окупованих українських земель відмічали: “Коли в зимовий період 1941/1942рр. головна увага зверталася на розширення мережі і вдосконалення внутрішньої структури ОУН, то з весни 1942р. перед бандерівськими осередками ставляться активні завдання: саботаж усіх заходів окупаційної адміністрації, проведення курсів політичного та військового вишколу кадрів” /302/262). З цією метою у грудні 1942р. Провід ОУН(б) видав наказ Проводові Волині переорганізувати існуючі збройні відділи, які діяли там вже з літа 1942 р., та організувати широко розплановану збройну самооборонну боротьбу українського народу проти фашистського окупанта /340/263).

Варто зазначити, що у вересні-жовтні 1942р. ОУН(б) повністю перейшла на антифашистські позиції. І на цих засадах навіть займала нейтральну позицію по відношенню до більшовицьких партизанських сил, прагнучи до того, щоб всіма засобами, а також шляхом збройної боротьби, домогтися незалежності України /4/264). Провід ОУН(б) зробив історичний вибір своєї стратегії: він кинув виклик фашистському окупанту, розпочавши проти нього збройну боротьбу. Позатим А.Мельник війну Гітлера із Сталіном сприйняв з великими надіями на звільнення України від більшовицької окупації. У листі до Головної

/1/261) оп.2, спр.89, арк.3-4.

/302/262) Розділ третій, стор.46.

/340/263) Розділ II. Перший період боротьби від державного акту 30 червня 1941 року до початків творення УПА, стор.40.

/4/264) оп.22, спр.77, арк.122.

квартири Гітлера 6.07. 1941р. він та колишні офіцери УНР М.Омелянович-Павленко, М.Капустянський, Р.Сушко, Г.Стефанів, П.Дяченко, М.Хронов'ят, А.Бізанц (референт з українських питань в уряді Генерального Губернаторства) просили дозволити їм створити для походу проти Москви українську бойову форму /46/265).

У липні-серпні 1941р. А.Мельник опублікував у пресі статтю “Україна та новий лад в Європі”, у якій виклав своє ставлення до війни гітлерівської Німеччини з Радянською Росією, на яку покладав надії про звільнення України від більшовизму /130/266). З цією ж метою 24 липня 1941р. А.Мельник пише листа до Ріббентропа і Розенберга, а 28 липня 1941р. – до райхсфюрера СС Гімлера, у яких намагається переконати фашистських верховодів, що українці готові змагатися разом з вермахтом з метою звільнення українських земель від більшовицької окупації, щоб зайняти належне їм місце серед народів Нової Європи /7/267). Навіть у часи широкомасштабної боротьби українців проти фашистських окупантів А.Мельник, звертався 6 лютого 1943р. з листом до генерал-фельдмаршала Кейтеля (шефа верховного командування збройних сил Німеччини) з проханням включити українські збройні сили у боротьбу проти Москви /7/268).

На відміну від ОУН(б) мельниківці в цей час вважали, що потрібно формувати регулярні українські збройні військові частини при відділах вермахту, щоб брати участь у бойових діях проти Червоної Армії та створити передумови проголошення відновлення Української держави в Києві після завершення визволення рідних теренів від більшовиків. Україна, за концепцією ОУН(м), мала стати однією із складових гітлерівської системи нової Європи як тоталітарна,

/46/265) Документ № 13. Лист полк. А.Мельника й колишніх офіцерів до Гітлера. Донесення про події в СРСР № 15, стор.132.

/130/266) 1941, № 2, 26 липня.

/7/267) оп.4, спр.338. арк.52-53.

/7/268) там само, арк.54-56.

авторитарна, з корпоративною моделлю устрою, подібно до тієї, що склалася в Італії, Іспанії та Хорватії /1/269).

Існуючи цілком легально, мельниківці відкрито співпрацювали з німецькими окупантами. Вони пояснювали це тим, щоб хоч якось впливати на політику фашистів в Україні з метою досягнення бодай обмеженої форми самостійності, захищати перед ними українські інтереси /321/270).

Невдача ОУН(б) щодо відновлення української державності через масові арешти не зупинила мельниківців, які більше орієнтувалися на Київ. І хоч вони мали осередки своїх організації у Львові та інших великих населених пунктах регіону, все ж основну діяльність розгортали в Наддніпрянщині і де мали більший вплив /1/271) й намагалися охопити діяльністю більші міста. Вони постійно наголошували, “що доля України є сильно і нерозривно зв’язана з долею Києва” /1/272). З цією метою у Києві створено видавництво “Українське слово” (редактор Іван Рогач з Великого Березного (Закарпаття), літературний тижневик “Літаври” (редактор Олена Теліга), клуб ім. Полуботка на чолі з М.Капустянським.

З ініціативи мельниківців у вересні 1941р. сформовано Управу м.Києва, яку очолив проф. О.Оглоблин, його заступником був проф. В.Багазій. 5 жовтня 1941р. у Києві за безпосередньою участю члена Проводу ОУН(м) О.Кандиби-Ольжича перші збори представників інтелігенції, створили Українську Національну Раду (УНРаду) під керівництвом професора М.Величківського. Утворення УНРади мало на той момент велике значення, бо вона насамперед формувалася як загальноукраїнська організація, до складу якої увійшли представники всіх українських земель. Вона розпочала роботу з розвитку

/1/269) оп.1, спр.7, арк.2.

/321/270) Розділ третій. Фашистське ярмо – не для українського народу. §2. Організація Українських Націоналістів: дебют на арені історії. Український рух опору, стор.148.

/1/271) оп.1, спр.19, арк.1-3.

/1/272) там само, спр.92, арк.27.

української преси, шкільництва, кооперативного руху, згуртування інтелігенції тощо /190/273).

17 листопада 1941р. М.Величківський направив заступнику генерального комісара Аккману листа з проханням про зустріч делегації УНРади з Е.Кохом. 28 листопада 1941 року офіцер Рейхскомісаріату Рейнгарт прочитав листа М.Величківського і відразу ж припинив подальшу діяльність УНРади /7/274). І хоч фашистам у цей час потрібен був якийсь центральний орган, щоб виконував функції посередника між населенням окупованих українських земель і фашистською окупаційною владою, вони не тільки відмовилися визнати УНРаду, але й надати мельниківцям можливість разом боротися проти більшовиків.

Гітлерівська адміністрація уважно спостерігала за діяльністю ОУН(м). Начальник поліції безпеки і Служби безпеки (СД) 14 листопада 1941р. повідомляв Берлін: ОУН(м), як і ОУН(б), має на меті побудову української незалежної держави, але тому, що її характеризує “брак ініціативи”, вона “не представляє поки що жодної серйозної небезпеки” /106/275). 4 грудня 1941 року Провід ОУН(м) видав своїм осередкам інструкції про перехід на нелегальну діяльність, щоб “творити глибоко законспіровану підпільну організаційну мережу і готуватися до довгої, зтяжної та упертої боротьби з німецьким окупантом”. Організацію підпільної мережі осередків ОУН(м) на теренах Наддніпрянщини Провід ОУН(м) доручив першому заступнику А.Мельника О.Кандибі-Ольжичу /149/276).

“Перші арешти мельниківців, - згадує учасник цих подій Яків Шумелда, - фашисти розпочали 13 грудня 1941 року, коли основна маса членства в Києві перейшла вже з перших днів грудня на повний нелегальний спосіб життя”

/190/273) стор.130-132.

/7/274) оп.4, спр.338, арк.151-152.

/106/275) 1985, № 8, серпень, стор.979.

/149/276) стор.1282.

/201/277). 12 грудня 1941 року було заарештовано весь склад редакції Київської мельниківської газети “Українське слово” /302/278).

Не виправдали надій ОУН(м) на похідні групи. Більшість учасників походу на схід загинула смертю героїв. Повернулося із сходу дуже мало військовиків.

26 грудня 1941р. О.Бойдуник, член Проводу ОУН(м), вирвавшись з рук гестапо, втік з Києва і конспіративними шляхами приїхав до Берліна, щоб проінформувати А.Мельника про зміну ставлення фашистів до мельниківців і початок репресій гестапо проти ОУН(м) на сході України /138/279). Того ж дня Провід вирішив направити листи до Гітлера і до Рейхскомісара Е.Коха, щоб звернути увагу керівників райху на страхиття в Україні і можливу реакцію на них українців народу. Було вирішено, що листа до Е.Коха повинен підписати М.Величківський. Це було зроблено 10 січня 1942р. А вже 14 січня 1942р. мельниківцями було скеровано листа Гітлеру, (підписали А.Шептицький, М.Величківський, А.Левицький, М.Омелянвич-Павленко, А.Мельник), в якому від імені народу було заявлено: репресіями українських патріотів Німеччина “зменшує” можливості співпраці населення з німецькими установами і, таким чином, не хоче визнати право України на самостійне існування /7/280).

Викликає подив, що автори листа після відомих масових арештів мельниківців надіялися на визнання права України на самостійність. Нацисти на такі миролюбні пропозиції відповіли посиленням репресій проти активістів ОУН(м). У лютому 1942р. у Києві прокотилася друга хвиля масових арештів мельниківців: розстріляно 40 активістів ОУН(м), в тому числі О.Телігу, В.Багазія, І.Рогача, М.Телігу, І.Рошка-Ірлявського, О.Остапа-Чемеринського, проф. Гупала /155; 381/281). Після арештів у Києві Провід ОУН(м) вимушений був перевести

/201/277) стор.120.

/302/278) Розділ третій, стор.45.

/138/279) стор.110.

/7/280) оп.4, спр.338, арк.47-51, арк.146-152.

/155; 381/281) Останній Акт, стор.215-217; Німецькі репресії проти українського національного життя на ОСУЗ, стор.473-474.

центр підпільної сітки до Боярки та Фастова /1/282). О.Кандибі-Ольжичу та його помічникам Ю.Дідіву і Я.Гайвасу вдалося за порівняно короткий період часу перевести більшу частину мережі ОУН(м) у підпілля. При активному наполяганні й великій організаційній роботі О.Кандибі-Ольжичу вдалося скликати ряд краєвих конференцій ОУН(м) на західних та східноукраїнських теренах, в Почаєві у травні 1942р., в Проскуріві в червні 1942р., в Полтаві у липні 1942р. і в Дніпропетровську у серпні 1942р. На цих зібраннях мельниківці відпрацьовували стратегію і тактику в нових умовах, коли Гітлерівці відкрили своє справжнє обличчя колонізатора, а не “визволителя” і творця Нової Європи /149/283).

Підсумком цієї непростой організаційної роботи ОУН(м) у цей період став З’їзд Українських Самостійників, у серпні 1942р. у Києві. За участю представників ОУН(м), Спілки визволення України, Братства української державності, Спілки української молоді, Української Військової організації, повстанських осередків та Повстанського Центру /381/284). У його резолюціях, викладено стратегічні завдання діяльності націоналістичних сил мельниківського крила в умовах німецького терору /149/285). Найгостріша дискусія розгорілася навколо питання про збройну боротьбу проти німців, з яким виступив О.Кандиба-Ольжич. Проти такої постановки питання виступив М.Капустянський, який вважав (як і А.Мельник), що будь-який спротив проти німців буде на користь більшовиків, прискорить повернення радянського режиму /1/286). О.Кандибу-Ольжича підтримали Я.Гайвас, Т.Бак, О.Зибачинський, І.Кедюлич, О.Штуль, К.Гупало, К.Гіммельрайх і його концепція організації збройної боротьби проти гітлерівців на з’їзді перемогла /149/287).

/1/282) оп.1, спр.92, арк.17.

/149/283) стор.285-289.

/381/284) ОУН на осередніх і східних українських землях від 1942 р., стор.476.

/149/285) стор.297.

/1/286) оп.1, спр.121, арк.8-9.

/149/287) стор.298.

Дії ОУН(м) були адекватними репресивній політиці влади. Мельниківці, не знайшовши порозуміння фашистів, як і бандерівці стали об'єктом терору. У донесенні начальника поліції безпеки і СД з окупованих районів України ще 14 серпня – 18 вересня 1942р. дано оцінку діяльності ОУН(м), яка назовні являє собою поміркований націоналістичний рух, але насправді, беручи до уваги її пропаганду і цілі, її треба поставити поряд з рухом Бандери /47/288).

Розгорнуто підпільну діяльність у читальнях “Просвіти”. Для пропаганди національно-визвольних ідей широко використовували свої листівки та журнал “Сурма”. Здобула популярність газета “Волинь”, яка завдяки творчості Уласа Самчука пропагувала антифашистські ідеї. О.Кандиба - Ольжич активно готував збройні відділи до виступу проти фашистів. навесні 1943р. ОУН(м) мала добре розгалужену мережу на Крем'яччині, Дубенщині, Луччині, Горохівщині та Володимирщині, де діяли численні боївки, організовано вишкіл /1/289).

Ставлення до проблеми української держави Гітлер продемонстрував ще 17 липня 1941р. декретом про приєднання Галичини до Генерального Губернаторства та її підпорядкування 1 серпня 1941р. до цивільної адміністрації генерал-губернатора Ганса Франка, зробивши її п'ятим дистриктом під назвою “Галичина”. Коли стало відомо про це в Західній Україні, розпочалася хвиля протестів українців, які сприйняли рішення Гітлера як приєднання краю до Польщі. Найвагомими були заява УНРади у Львові губернатору Франку, (підписав Кость Паньківський) /267/290), протести проти шматування

/47/288) Документ № 36. Боротьба з комуністами. Різниця між листівками ОУН-Бандери і ОУН-Мельника. Повідомлення з окупованих територій Сходу № 16. Український рух опору, стор.226-227.

/1/289) оп.1, спр.118, арк.9.

/267/290) Розділ 11. Україна під час другої світової війни. Західна Україна після 22.VI.1941р., стор.587.

української території Я.Стецька як глави українського уряду /1/291) та С.Бандери на адресу А.Гітлера від 3 серпня 1941р. /46/292).

На ганебне антиукраїнське рішення фашистського окупанта відреагувала й ОУН(м). 27 липня 1941р. і 22 червня 1942р. А.Мельник у листах до Гітлера і Розенберга, висловлює здивування з приводу приєднання Західної України до складу Генерального Губернаторства, висловлюючи сподівання, що керівники фашистського рейху вплинуть на Гітлера з метою переглянути липнево-серпневе рішення /1/293). Провід ОУН(б) 7 серпня 1941р. направив керівникам третього рейху Меморандум, у якому, зокрема, було зазначено, що навіть Москва зрозуміла чим є для України Галичина, і тому відразу після захоплення цієї території в 1939р. залучила її – хай тільки формально – до УССР. Злуку Галичини з Генеральним Губернаторством Провід ОУН(б) вважав як реставрацію Польщі на західноукраїнських землях /1/294).

Німецькі окупанти, здійснюючи плани перетворення України в колонію Німеччини, вирішили, насамперед, розчленувати її територію і послабити єдність українського народу. З цією метою вони навіть терен розділили: Львівську, Дрогобицьку, Станіславську і Тернопільську області під назвою “дистрикт Галичина” приєднали до Генерального Губернаторства, а Рівненську і Волинську області включили до райхскомісаріату “Україна”. З причин політичної безпеки вони намагалися закрити кордон між розділеними частинами краю. 19 листопада 1941р. Розенберг спеціальним розпорядженням заборонив переходити і переїжджати із однієї частини Західної України в іншу. Тих, хто наважувався порушувати цей порядок, ув’язнювали або розстрілювали /410/295).

/1/291) оп.1, спр.11, арк.1-2.

/46/292) Документ № 35. Протест Степана Бандери проти шматування української території, стор.240.

/1/293) оп.1, спр.73, арк.1-6.

/1/294) оп.1, спр.42, арк.5.

/410/295) Глава 6. Розділ 1. Західні області УРСР у роки Великої Вітчизняної війни, стор.615.

Окупанти встановили фактично поліцейський режим. Діяла широка сітка каральних органів: крім гестапо, поліції і жандармерії були спеціальні групи і команди, за допомогою яких фашисти встановлювали новий порядок на окупованих землях. На селян накладено непомірні контингенти: з кожного гектара землі – по 7-8ц. зерна, до 800л молока або 25кг масла від однієї корови, понад 100 яєць від курки. За нездачу контингенту загрожував розстріл /410/296).

12 червня 1942р. Гітлер затвердив “Генеральний план Ост”, за яким 65% українців мали бути примусово переселені до Сибіру, а жителів Західної України Гітлер планував вивезти до Сибіру усіх. Цей план історики відносять до найсекретніших документів Третього рейху. Він розроблявся під особистим керівництвом Гімmlера і передбачав повну колонізацію і онімечення Генерального Губернаторства (Польщі), Східних територій України, Криму, Інгерманландії (між Ладозським озером, Новгородом і Ленінградом), Таврії, Литви, Латвії, Естонії, Білорусії та ін. місцеве населення ненімецького походження на окупованих територіях повинно мало бути знищене, а решта онімечена, – щоб на Сході жили тільки люди дійсно німецької крові /89/297).

Згідно з планом “Ост” Гімmlер розпочав будувати “військові поселення”. У серпні 1942р. з району Вінниці виселено корінне населення для будівництва військового есесівського округу Хегевальд /212/298). Таких прикладів є безліч. Особливо густою сіткою “нойдорфів” фашисти колонізували захід України. Згідно з директивою № 21 (план “Барбароса”) на завойованих територіях передбачалося здійснення спеціальних завдань – розстрілювати і палити, які до цього часу виконувала СС. Тепер цю місію було покладено і на вермахт /432/299).

/410/296) там само, стор.616.

/89/297) Раздел II. План истребления и покорения народов СССР. Документ № 9. Замечания и предложения “восточного министерства” по генеральному плану “Ост”, стр.111.

/212/298) Глава седьмая. Пирамида смерти. Конечная цель, стр.252-253.

/432/299) Директива № 21. План “Барбаросса”, стр.46.

З перших днів окупації фашисти здійснювали політику геноциду щодо населення. З цією метою створено концтабори в Луцьку і Рівне, Дрогобичі і Ковелі, Володимирі-Волинському і Дубно, Рафалівці і Рокитно, Костополі і Кременці, Здолбунові і Раві - Руській та багатьох інших містах. 15 листопада 1941р. організовано Янівський табір смерті. Всі тюрми були переповнені на дві третини українцями, арештованими під приводом самостійницької діяльності. Влада конфісковувала майно громадян, які не хотіли “добровільно” йти на примусові роботи на місці або в Німеччину. За таку провину, наприклад, 18 березня 1943р. на Волині гітлерівці спалили село Ремень і розстріляли понад 600 українців, а їх майно пограбували /1/300). Подібні покарання набрали масового характеру і були зведені у форму державної політики, яка була направлена на реалізацію плану Гітлера про всіляке “зменшення популяції” українців і збільшення “популяції” німців на Україні. Загалом понад 1 мільйон 300 тисяч громадян фашисти знищили за час окупації західноукраїнських земель /410/301).

Часопис “Ідея і чин” 1 листопада 1942р. стверджував про штучний голод, організований гітлерівцями “через пограбування українського села” та масові розстріли місцевого населення, що мали на меті фізичне винищення українців /118/302). Підтвердженням цьому є офіційна заборона цивільною фашистською владою Луцька продавати для населення будь-які продукти харчування, крім хліба /1/303). З листа робітників німецьких підприємств Львова, які працювали на рабсько-кріпосницьких засадах, до Г. Франка, губернатора Генеральної Губернії, дізнаємося про голод і хвороби, які вони переживають /33/304). Долю краян визначив Гітлер, який 21 жовтня 1941р. заявив: Україна назавжди залишиться володінням Німеччини, а для українців “свобода – це можливість

/1/300) оп.2, спр.89, арк.166.

/410/301) Глава 6. Розділ 1. Західні області УРСР у роки Великої Вітчизняної війни, стор.617.

/118/302) 1942, № 1, стор.17-19.

/1/303) оп.2, спр.89, арк.12.

/33/304) Лист губернаторові дистрикту “Галичина” про голод у Львові, стор.50.

помитися на свято ... Наша єдина мета – згерманізувати ці землі і мати погляд на місцевих, як на “червоношкірих” /121/305).

Першими жертвами нацистських концтаборів стали західноукраїнські політв’язні: члени ОУН та визначні діячі громадського життя краю – професори, священники, професійна інтелігенція, а також студенти. До слова, українців навіть неможливо було в концтаборах розшукати, вони не мали своїх позначок. Поляки мали знак “P”, французи – “F”, росіяни – “R”, румуни – “Ru”, євреї – Зірку Давида, а українці мали знаки своїх окупантів. Отже, змушені були носити чужі “P”, “R”, “Ru”. Варто зазначити, що становище українців у концтаборах було “дискримінаційним”, порівняно з іншими народами українці навіть не одержували, як інші, допомоги Міжнародного Червоного Хреста. Наприклад, поляки дуже часто діставали таку допомогу, але літера “P” на грудях українця не мала жодного значення для Міжнародного Червоного Хреста /353/306). Деякі в’язні не знали, що українська національність гітлерівцями не визнається і говорили при реєстрації, що вони українці. Їх жорстоко карали за те, що відносили себе до “неіснуючого” роду /50/307).

До українських політичних в’язнів в концтаборі Бухенвальд застосовувалися такі ж заходи, як до полонених Червоної армії: заставляли працювати в каменоломнях з метою фізичного винищення. Про масовість жертв фашистських концтаборів серед українців говорять такі факти. В січні 1943р. тільки в концтаборі Авшвіц (Освенцім) знаходилося понад 1 тис. українців. Від травня 1940 до січня 1945р. в Авшвіці перебувало 15 тисяч українських в’язнів, у тому числі близько 250 українських політичних в’язнів (серед них 21 жінка), членів ОУН з Західної України /273/308).

/121/305) 1995, № 1-3, стор.48.

/353/306) стор.48-61.

/50/307) Розділ V. Повстання. Українська національність не визнана, стор.260-261.

/273/308) Стаття. Освенцімський концентраційний табір, стор.1880.

Про криваві знущання над в'язнями у концтаборі Авшвіц, де всю внутрішню табірну адміністрацію німці передали полякам, щоб розпалювати ворожнечу в українсько-польських стосунках, описує Микола Климишин /134/309) і Роман Малащук /106/310). У штрафному таборі “Кала” на 35 тисяч в'язнів в 1943р. 2 тисячі були українці /353/311). Через концтабір “Заксенгаузен” перейшло понад 200 тисяч в'язнів, половина з яких загинула. Не минула трагічна доля й сотень українців /123/312).

Жахливість окупаційного режиму, посилювалася масовими розстрілами і “добровільними методами” вербування робочої сили до Німеччини. Нацистські каральні органи чинили масові розстріли невинних людей, навіть літніх людей, дітей. Фашисти практикували колективну відповідальність за вчинки однієї особи, що стало причиною масового винищення українців.

Насильницьке вербування на роботи до Німеччини фашисти розпочали навесні 1942р. і припинили восени 1944р. За цей час вони насильно вивезли до рейху 2792669 “східних робітників”: зі сходу України 920 тисяч осіб /366/313), а з заходу – 441 тисячу осіб /410/314). Лише від осені 1941 до весни 1943р. на каторжні роботи насильно вивезли майже 40 тис. мешканців Львова /293/315).

Це заставило голову УЦК В. Кубійовича 25 лютого 1943р. проявити велику мужність і написати листа до генерал-губернатора Ганса Франка про нацистський терор проти західних українців. Цей лист для істориків є дуже важливим, бо, по-перше, він був включений до обвинувальних документів на Нюрнберзькому процесі за №1526-PS, а по-друге, В. Кубійович конкретними

/134/309) 1997, № 44, 29 жовтня.

/106/310) 1985, № 11, листопад, стор.1366-1373.

/353/311) стор.61.

/123/312) 1991, № 69, 16 червня.

/366/313) стр. 611-617.

/410/314) Глава 6. Розділ 1. Західні області УРСР у роки Великої Вітчизняної війни (1941-1945), стор.618.

/293/315) Львів періоду Великої Вітчизняної війни (1941-1945). Фашистський окупаційний режим, стор.252.

фактами демонструє картину “дикого безцеремонного полювання на людей” у містах і селах, на вокзалах і площах. Удень і вночі нацисти виловлювали навіть жінок і дітей шкільного віку, затримували і вели до збірних пунктів, звідки відправляли на каторжні роботи до Німеччини, щоб навіть не знали рідні /48/316).

Окупувавши західний регіон, нацисти намагалися не тільки фізично, але й духовно поневолити українців. Тут не можна обійти таємну інструкцію Розенберга стосовно дій німецьких властей в Україні щодо фізичного і духовного винищення українців, яка передбачала закрити всі школи, культурно-освітні установи, театри, кіно, наукові інституції і лабораторії, не допускати згоди українських церков, закрити лікарні для місцевого населення і не лікувати його від туберкульозу та тифу, ширити аморальність, не карати за аборти і т.д. /50/317). 23 червня 1942р. на підставі розпорядження уряду Генерального Губернаторства № 6545/41-9-5/о в дистрикті Галичина закрито всі публічні музеї і збірки /25/318). Ліквідовано видавництва, залишилося тільки німецьке у Луцьку як єдиний власник всієї преси в українських землях /25/319). Гітлер вважав: українців достатньо навчити дорожніх знаків, а знання з географії мали полягати в тому, що столицею Рейху є Берлін. При цьому генерал Йодль казав, що написи українською мовою “Стережись потягу!” просто зайві: “Невже ж це має якесь значення, якщо поїзд переїде одного чи двох тубільців?” /251/320).

Захоплюючи великі міста, нацисти нищили і грабували бібліотеки, музеї, наукові установи. Вони забороняли діяльність Наукового Товариства ім.

/48/316) Документ № 14. Лист В.Кубійовича про німецькі репресії в Західній Україні (документ Нюрнберзького процесу № 1526 – PS), стор.587.

/50/317) Документ № 152. Секретна німецька інструкція стосовно України, стор.587.

/25/318) оп.12, спр.17, арк.80.

/25/319) оп.13, спр.31, арк.20-23.

/251/320) Друга світова війна, стор.229.

Шевченка (НТШ), яке працювало нелегально при Українському Центральному Комітеті під керівництвом голови НТШ проф. Івана Раковського /134/321).

Підсумовуючи сказане, можна зробити висновок: німецька окупація українських земель не виправдала надій українських націоналістів, які прагнули використати цей історичний момент для відновлення держави. Навпаки, нацистська Німеччина мала свої плани щодо України як життєвого простору для німецької вищої раси, для якої багаті українські землі будуть очищені від “тубільців” і перетворені в житницю Третього Рейху.

Відмовою визнати Акт відновлення Української держави (30 червня 1941р.), геноцидом, масовими репресіями, дискримінаційним ставленням до в'язнів-українців у концтаборах, масовим вивозом на каторжні роботи до Німеччини нацисти продемонстрували своє ставлення до українців як нації.

В процесі окупації українські революційні націоналістичні сили, очолені двома організаціями: ОУН(м) і ОУН(б), поступово перейшли від позиції толеранції до спротиву окупантам, створення збройних сил і підготовки всенародного повстання. Небажання націоналістів відкликати акт 30 червня 1941р. перетворило їх в силу, ворожу нацистській Німеччині.

РОЗДІЛ 5

НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНА БОРОТЬБА В ПЕРІОД ФАШИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ

Антифашистська збройна боротьба на західноукраїнських землях набрала реальних обрисів тільки в 1942-1943рр. Тут діяли три основні націоналістичні військово-політичні сили, що вели боротьбу за українську соборну самостійну державу – збройні формування отамана Т.Бульби (Боровця), ОУН(б), ОУН(м). Складовою антифашистського руху опору були також більшовицькі та польські партизанські загони та підпільні організації.

“Поліська Січ”, яку створив 22 червня 1941р. Т.Бульба-Боровець на базі підпільної сітки колишньої антирадянської організації “Українське Національне Відродження” /143/322), на перших порах здійснювала бойові акції тільки проти більшовиків /306/323). До цього часу антинімецьких виступів він не допускав /105/324). Т.Бульба-Боровець створив офіційну “міліцію” з центром у Сарнах, де розмістив Окружну Команду Української Міліції, яку назвали “Поліська Січ” УПА, оголосивши себе Окружним Комендантом. Загальна кількість цієї міліції становила 10 тис. вояків /143/325).

Німецький вермахт озброїв “Поліську Січ” і доручив прочистити ліси Полісся і північної Волині від залишків військ НКВС. Весь серпень 1941р. “Поліська Січ” провела у боях проти залишків радянських військ, загонів НКВС. Найвідомішу операцію “Поліська Січ” здійснила по захопленню м.Олевська, яке стало основним центром бульбівців. В Олевськ переїхала Головна Команда

/143/322) Партизанська акція УПА, стор.78. Інших джерел про існування Українського Національного Відродження нами не знайдено.

/306/323) Розділ II. В антирадянському підпіллі. На чолі Української Повстанської Армії “Поліська Січ”, стор.27-28.

/105/324) 1992, № 2, стор.75.

/143/325) Повстанська акція УПА, стор.80. Див. Додаток Л.

“Поліської Січі”. Тут була проголошена “Олевська республіка” /106/326). Через деякий час “Поліська Січ” контролювала значну частину Полісся /114/327). Коли “Поліська Січ” виконала завдання, Т.Бульба-Боровець запропонував вермахтові дозволити провести такі ж операції у північній Чернігівщині. Німці відмовилися від цієї пропозиції /106/328).

На початку листопада 1941р. в Олевськ прийшла німецька цивільна окупаційна адміністрація, яка 16 листопада примусила Т.Бульбу-Боровця розпустити “Поліську Січ” /306/329). Відтак взимку зроблено спроби домовитися з владою, щоб одержати дозвіл на створення нової “Поліської Січі”, однак безуспішно.

Навесні 1942р. гітлерівці розпочали каральні акції проти українців і, в першу чергу, – проти колишніх вояків УПА “Поліська Січ”, які відмовилися виконувати їх накази, зокрема брати участь у розстрілах євреїв: деяких бійців та старшин було заарештовано і розстріляно /115/330).

Масові репресії окупантів проти українців примусили Т.Бульбу-Боровця перейти на нелегальне становище /191/331). Він створив весною 1942р. нове військове формування під назвою УПА, яка не будувалася за територіальним принципом як “Поліська Січ”, а мала характер численних рейдуючих загонів під назвою “летючі бригади” /114/332). Тоді головну роль в оточенні Т.Бульби-Боровця починає відігравати 25-річний юнак, активний член ОУН(м), одностудець О.Кандиби – “Ольжича” Олег Штуль – Жданович, котрий досить

/106/326) 1985, № 12, стор.1431.

/114/327) 1994, № 1, стор.132.

/106/328) 2001, № 2, лютий, стор.52.

/306/329) Розділ II. В антирадянському підпіллі. На чолі Української Повстанської Армії “Поліська Січ”, стор.32.

/115/330) 1996, 4 червня.

/191/331) Німці, стор.193-194.

/114/332) 1994, № 1, стор.132-133.

розумно і делікатно скеровував у правильне русло діяльність головного отамана УПА /115/333).

Наприкінці квітня 1942р. УПА Т.Бульби-Боровця була не тільки відроджена, зміцнена, але і розпочала активну боротьбу з нацистами. З квітня до середини червня, – за словами Т.Бульби-Боровця, – тривав перший етап боротьби з нацистами. “Протягом половини квітня та цілого травня почали злітати в повітря автомашини та різні установи Кохової аристократії в Україні, разом з їх пасажирами та урядовцями” /143/334). Очевидно, що зміни в орієнтації Т.Бульби-Боровця не відбулися без впливу мельниківців, як і не без їхнього впливу Т.Бульба-Боровець написав у другій половині червня 1942р. знаменитого листа до Е.Коха, в якому повідомляв ката України, що перша бойова акція УПА була відповіддю на бандитизм нацистів, який виявився у формі репресій проти цивільного населення України. Далі пропонував нейтралітет, обіцяючи не робити гітлерівцям перешкод у їх війні проти безбожного більшовизму, якщо вони припинять репресії /143/335).

Наприкінці серпня 1942р. Головна Команда УПА Т.Бульби-Боровця припинила збройні виступи проти німців і надіслала другого листа Е.Кохові, у якому знову пропонувала припинити репресії проти українців, обіцяючи нейтралітет щодо війни проти Москви. На цей лист Е.Кох зреагував і видав наказ розпочати переговори з Т.Бульбою-Боровцем /143/336).

Такі переговори розпочалися 23-24 листопада 1942р. за участю шефа політичного відділу СД Волині і Поділля Йоргенса, шефа СД і начальника охоронної поліції Волині і Поділля штурбанфюрера СС Пица. Делегацію УПА очолював отаман Т.Бульба-Боровець, до складу якої входили Л.Щербатюк –

/115/333) 1996, 4 червня.

/143/334) перші бої УПА проти Гітлера, стор.124.

/143/335) там само, стор.126.

/143/336) Друга фаза партизанської боротьби проти Гітлера, стор.134.

Зубатий, полковник П.Смородський /306/337). Посередником був колишній командир батальйону “Поліської Січі” полковник Л.Ковальчук. Переговори відбувалися і в грудні 1942р. з гебітскомісаром Беєром. Після короткої перерви вони відновились у лютому 1943р. У березні-квітні 1943р. Т.Бульба-Боровець обмінюється листами з Беєром і Пицом /4/338). Але ці контакти не привели до порозумінь. Причиною було негативне ставлення нацистів до питань української державності, звільнення всіх українських політичних в’язнів, припинення винищення українського цивільного населення – умови, які постійно ставив Т.Бульба-Боровець на переговорах з німцями /4/339). А втім, гітлерівці зав’язали переговори з Т.Бульбою-Боровцем з метою не допустити об’єднання збройних відділів бульбівців та мельниківців із збройними відділами УПА бандерівців і при можливості використати їх для боротьби з радянськими партизанами, не взявши на себе жодних зобов’язань щодо зміни політики стосовно України та її народу. Підтвердженням цього є лист шефа СД Волині і Поділля Пица, якого він надіслав Т.Бульбі-Боровцю 24 квітня 1943р., застерігаючи його від контактів з бандерівцями, котрі, на думку Пица, є ворогами Німеччини і Тараса Бульби-Боровця /114/340).

Зрозуміло, що й радянські партизани змушені були також рахуватися з УПА Т.Боровця-Бульби. Влітку та восени 1942р. з ініціативи більшовиків відбулися переговори між Головною Командою УПА Т. Бульби-Боровця і представником Генерального Штабу Червоної Армії полковником Лукіним та іншими /7/341). В результаті було домовлено про нейтралітет між УПА

/306/337) Розділ IV. Партизанська війна Української Повстанської Армії Т.Бульби проти німецьких загарбників, стор.45-46.

/4/338) оп.23, спр.688, арк.51.

/4/339) там само, арк.52.

/114/340) 1994, № 1, стор.136.

/7/341) оп.4, спр.338, арк.6.

Т.Бульби-Боровця і радянськими партизанами в боротьбі проти німців, який тривав до лютого 1943р. /178/342).

Однак переговори бульбівців з радянськими партизанами–медведівцями та досягнутий нейтралітет з ними мали для УПА – Т.Бульби-Боровця трагічні наслідки. У лютому 1943р. медведівці нанесли нищівного удару на місця базування УПА Т.Бульби-Боровця. З того часу взаємопоборювання не припинялося /143/343).

Отже, Т.Бульба-Боровець у складній ситуації, граючи на стосунках з німецькими та радянськими силами і добиваючись певних поступок від кожної із сторін, залишався з ними по можливості у стані нейтралітету. Але така політика ослаблювала саму УПА Т.Бульби-Боровця, не давала змогу консолідувати українців навколо цієї військової формації. “Дипломатія” Т.Бульби-Боровця, що одержала назву “гра у дві руки”, була фатально помилковою. Надії на нацистів не справилились, а з радянською стороною він за своїми переконаннями не міг співпрацювати.

Аналіз архівних документів дає підстави стверджувати, що бульбівський рух влітку 1943р. досяг найвищої військової активності. Якщо в 1942р. УПА Т.Бульби-Боровця нараховувала 700, у квітні 1943р. – 4 тис., то влітку 1943р. – 10 тисяч озброєних бійців /4/344). Не зважаючи на хитання у відносинах з німцями і більшовицькими партизанами, бульбівці влітку 1943р. розгорнули збройну боротьбу проти них. Вони повністю контролювали Костопільський, Степаньський, Березнівський, Рокитнянський райони Рівненщини, де фактично створили вільний партизанський край /4/345).

Загалом УПА Т.Бульби-Боровця вела боротьбу проти трьох супротивників: гітлерівців, радянських партизанів і загонів Армії Крайової, які особливо активно діяли на Волині, де розігрувалася українсько-польська Волинська трагедія 1942-

/178/342) Часть первая. В лесах под Ровно. Глава седьмая, стр.79.

/143/343) Нові злочини партизанів Політбюро, стор.154-155.

/4/344) оп.23, спр.930, арк.12,40.

1943рр. /4/346). Варто зазначити, що навесні 1943р. радянські партизани почали масово мобілізувати у свої загони поляків, які у свою чергу мали на меті повернення під польське панування “східних кресів”. Спроби Т.Бульби-Боровця зав’язати переговори з польським підпіллям Армії Крайової про спільні антинімецькі і антирадянські дії зазнали невдач. Шовіністичне польське керівництво у Лондоні не бажало зректися своїх претензій на панування в Галичині, Волині і Поліссі і йти на переговори з українцями. /4/347). Тож вихід з такої ситуації Т.Бульба-Боровець бачив в об’єднанні усіх українських політичних сил, які борються за Самостійну Україну в єдину революційну всенародну армію. З цією метою він 1 серпня 1943р. опубліковує в газеті “Оборона України” статтю “За єдиний революційний фронт”, у якій він резюмує: боротьба за українську Державу може бути виграна тоді, коли весь український народ об’єднається в боротьбі проти окупантів. З цією метою, – пропонував Т.Бульба-Боровець, – необхідно ліквідувати існуючі політичні групи, створити одну всенародну армію, єдине командування, один штаб /280/348).

Улітку 1943р. у ході переговорів між мельниківцями, бульбівцями і бандерівцями на місцях було досягнуто домовленості про військову єдність. Всі розуміли, що вести боротьбу роз’єднаними силами з окупантом було божевіллям. В цей час керівники військових відділів ОУН(б) і ОУН(м) навіть підписали договір про утворення спільного штабу, “який повинен був провадити всі військові дії аж до досягнення незалежності Української Держави” /193/349).

Одночасно велися переговори ОУН(б) і ОУН(м) з Т. Бульбою-Боровцем, в яких від бандерівців брав участь В.Івахів-Сонар – шеф крайового військового штабу УПА-“Північ”, а від мельниківців О.Штуль-Жданович /200/350). На

/4/345) оп.22, спр.75, арк.38.

/4/346) оп.22, спр.75, арк.40-43.

/4/347) оп.23, спр.929, арк.67.

/280/348) стор.336-337.

/193/349) Перша частина. У наступах і відступах. Дні радості, стор.89.

/200/350) Дві тактики – два табори, стр.388-390.

переговорах йшлося про об'єднання військових відділів, вироблення єдиної стратегічної лінії боротьби за українську державу. Було досягнуто угоди, згідно з якою УПА Т.Бульби-Боровця, військові відділи мельниківців і бандерівців об'єднувались в єдину Українську Повстанську Армію. Головна Команда УПА Т.Бульби-Боровця дала свою згоду, щоб нові відділи УПА користувалися її організаційною схемою та всіма її статутами /248/351). Об'єднання збройних відділів УПА Т.Бульби-Боровця, ОУН(м) і ОУН(б) відразу принесло добрі наслідки боротьби. Успішними стали операції об'єднаних сил УПА на Володимир-Волинщині з радянськими і польськими партизанами та німецькими окупантами. Загони УПА почали планомірно опановувати Сарненщину, Костопільщину, Горохівщину, Володимир-Волинщину, Ковельщину, Кременеччину. Німецька окупаційна адміністрація фактично втратила контроль за громадським і господарським життям у сільських районах Волині і Полісся. За оцінками нацистів об'єднані сили УПА влітку 1943р. нараховували майже 40 тис. бійців, за даними Українського Штабу партизанського руху – 20 тис. /302/352). Ця цифра є більш правдивою, її підтверджує дослідник УПА П.Содоль. Основними чинниками, що гальмували чисельне збільшення армії, була нестача зброї, боєприпасів та вишколеного командного складу.

Нацисти вимушені були здійснювати контрзаходи проти УПА. Про це свідчить наказ № 41 командуючого СС і поліції генеральної округи “Волинь-Поділля” бригаденфюрера СС і генерал-майора поліції Гінцлера, який він видав 28 травня 1943р. з метою придушення дій військових відділів УПА в районах Волинської і Рівненської областей: Любомильському, Горохівському, Володимир-Волинському, Дубненському. Наказ вимагав опанувати вказані

/248/351) Розділ 2. Боротьба за УПА, стор.418.

/302/352) Розділ третій. Стратегія і тактика українських націоналістів (осінь 1941 – літо 1944 рр.), стор.64-65.

терени “пропагандивно і господарчо”, розгромити командні бази і штаби УПА /1/353).

В ході бойових дій збройним відділами УПА не тільки вдалося уникнути розгрому, але й провести ряд успішних операцій, в яких гітлерівці понесли значні втрати. Найбільші збройні акції проти УПА проведено на Горохівщині, (тривала 3 тижні), у якій вперше окупанти застосували танки і літаки. Але розгромити там повстанців нацисти не змогли, як і на Берестейщині, Луччині, Костопільщині та Колківщині /427/354). У червні 1943р. поширено військові дії проти УПА по всій Волині, але вагомих результатів не досягнуто. Повстанці навпаки наносили раптові комбіновані удари, успішно використовуючи засідки, напади на потяги. В липні-серпні 1943 військові відділи УПА провели 59 боїв, в яких гітлерівці зазнали значних втрат: 3 тис. вбитих і поранених (втрати повстанців – 1237 вбитих і поранених /302/355).

“Німецькі поразки, що після Сталінграду стали йти одна за одною, – згадував представник ОУН(м) в Головній Команді УПА – Т.Бульби-Боровця О.Штуль-Жданович, – підносили настрій бити німців. У кожного з нас раптом появилось солодке почуття, що досі непереможна німецька армія боїться нас, українців, бо не знає, з-за якого дерева чи рогу впаде постріл. Для підпільника, що жив досі як зацькований вовк, – прийшов час відплати...” /280/356).

Отже, об’єднання військових відділів УПА Т. Бульби-Боровця, ОУН(б) і ОУН(м) дало повстанцям великі переваги і показало, що успіх боротьби з окупантами лежить на ґрунті єдності революційних сил. Це, напевно, розуміли повстанські керівники, але ніхто з них не хотів відігравати другорядну роль, намагаючись очолити загальний революційно-визвольний рух за українську

/1/353) оп.1, спр.105, арк.1.

/427/354) Німецько-більшовицькі акції проти УПА, стор.304-305.

/302/355) Розділ третій. Стратегія і тактика українських націоналістів (осінь 1941 – літо 1944 рр.), стор.65.

/280/356) стор.338.

соборну Державу. Подальші воєнні операції відбувалися здебільшого за сценарієм ОУН(б).

Бандерівці погоджувалися, аби командуючим об'єднаними силами УПА був Т.Бульба-Боровець, як особа, що уже мала великий авторитет повстанського командира. Але вони вимагали щоб Т.Бульба-Боровець офіційно підпорядкував всю воєнну діяльність УПА політичній лінії ОУН(б) /425/357). Т.Бульба-Боровець відмовився від такої пропозиції, мотивуючи це тим, що армія не може належати одній політичній силі, а мусить стати всенародною збройною силою /143/358).

Відмова Т.Бульби-Боровця очолити об'єднані збройні відділи УПА стала фактично початком кінця його повстанської діяльності. Провід ОУН(б), який в цей час очолював Р.Шухевич, прийняв рішення взяти під контроль всі бульбівські і мельниківські збройні відділи, їх озброєння і бази. Наприкінці червня 1943р. Клим Савур, проігнорувавши Т.Бульбу-Боровця як формального головнокомандуючого об'єднаної УПА, наказав партизанським відділам підпорядкуватися головному штабу УПА, який був під контролем ОУН(б) /306/359). Протягом серпня 1943р. відбулося частково добровільне, а в більшості випадків примусове збройне приєднання військових відділів УПА – Т. Бульби-Боровця та ОУН(м) до головного штабу УПА /200/360).

Т.Бульба-Боровець залишився з невеликими повстанськими силами, які наказом № 80 від 20 липня 1943р. він перейменував в Українську Народну Револьюційну Армію (УНРА) /30/361). 5 жовтня Т.Бульба-Боровець видав наказ “До командирів, козаків і всіх членів УНРА”, яким фактично згортав збройну

/425/357) Берег лівий – берег правий ..., стор.227.

/143/358) Партизанська акція УПА, стор.80.

/306/359) Розділ VI. Союз УПА Бульби із бандерівцями та його розрив. Крах “бульбівщини”, стор.61.

/200/360) Перші наслідки, стор.395-396.

/30/361) Документ № 41. Об украинских националистах, стр.399.

боротьбу /127/362). Безнадійне становище, в якому опинився Т.Бульба-Боровець – збройна боротьба з бандерівськими збройними силами, з загонами червоних партизан, з німецькими каральними загонами, з польською партизанкою – змусило його шукати порятунку у відновленні переговорів з німцями /10/363). Антибільшовицькі позиції, особисті амбіції Т.Бульби-Боровця, взяли верх над можливостями об'єднатися з бандерівцями для боротьби за соборну самостійну Українську Державу. Після об'єднання збройних відділів в єдину УПА під проводом Головної Команди Кліма Савура, а потім Т.Шухевича-Чупринки Тарас Бульба-Боровець проявив мудрість і не вступив у боротьбу з бандерівцями за лідерство у визвольному русі, а вищеназначаним наказом перевів свої частини у глибоке підпілля для підготовки до боротьби в умовах більшовицької окупації /127/364).

Станом на листопад 1943р. бульбівські збройні відділи, за оцінкою німецьких окупантів, у складі 5-6 тис. осіб продовжували збройну боротьбу з більшовицькими партизанами /48/365). Дії німецького режиму відносно Т. Бульби-Боровця ще раз підтвердили політику гітлерівської Німеччини щодо української держави і борців за її відновлення. Хоч Т. Бульба-Боровець уже не представляв для третього рейху серйозної небезпеки, нацисти заманили його до Берліна і 1 грудня 1943р. запроторили до концентраційного табору Заксенхаузен, щоб знешкодити його як одного з авторитетних командирів українського визвольного руху. Після арешту Т. Бульби-Боровця збройні відділи УНРА діяли ще до лютого 1944р. Остаточний розгром УНРА здійснили партизанські загони з'єднання М.Наумова /184/366).

/127/362) 1992, №4, стор.78.

/10/363) оп.1, спр.16, арк.26-29.

/280/364) стор.340.

/48/365) Документ № 50. Перша інформація про структуру УПА, стор.333.

/184/366) Критические дни, стр.150-151.

ОУН(б) в перший рік фашистської окупації “критично ставилася” до можливостей переходу до повстанської форми боротьби /18;1/367). Адже фашистська військова машина була на вершині перемог, а народні маси не були готові до широкого проти німецького збройного виступу. Але посилення фашистського терору, а також поява більшовицьких партизанів на Волині й Поліссі “продиктували” ОУН(б) у другій половині 1942р. потребу змінити стратегію і тактику антифашистської та антибільшовицької боротьби /385/368).

Інформаційні повідомлення німецької поліції безпеки і СД з окупованих українських земель відзначали: “Коли в зимовий період 1941/1942рр. головна увага зверталася на розширення мережі й вдосконалення внутрішньої структури ОУН, то з весни 1942р. перед бандерівськими осередками ставляться активні завдання: саботаж усіх заходів окупаційної адміністрації, проведення курсів політичного та військового вишколу кадрів” /302/369). Архівні документи стверджують, що німецька поліція безпеки і СД ще в березні 1942р. інформувала Берлін, що на західноукраїнських землях відбувається радикалізація українського націоналістичного руху, особливо бандерівського, який розпочав агресивну пропаганду війни, збройного повстання за створення вільної і Самостійної України /4/370).

Численні документи, які були представлені в Нюрнберзькій Міжнародному Воєнному Трибуналу, стверджують, що провід ОУН(б) в цей період розвинув масову пропагандистську роботу, де приводилась думка про те, що німці, яких спочатку зустрічали як визволителів, є тепер жорстокими окупантами і проти них

/18;1/367) оп.1, спр.4, арк.1; оп.1, спр.87, арк.1.

/385/368) УПА – закономірне історичне явище, стор. 83.

/302/369) Розділ третій. Стратегія і тактика українських націоналістів (осінь 1941 – літо 1944 рр., стор.46.

/4/370) оп.22, спр.80, арк.21.

треба готувати збройну боротьбу, щоб здобути самостійну Українську державу /4/371).

В травні 1942р. ОУН(б) розпочала активно об'єднувати на північно-західних землях озброєні загони під керівництвом оунівського активу, що прийшов з Галичини після військового вишколу, який був організований під команду Д.Гриця – “Перебийноса”. Висвітлюючи діяльність ОУН(б) кінця 1942р., не можна обійти увагою тогочасні події, які описує Володимир Дзьобак про те, що на західноукраїнських землях, особливо на Поліссі і Волині, масові осередки ОУН(б) мусили починати збройну боротьбу з окупантами стихійно бо, по-перше “червона партизанка почала заливати терен”. По-друге, потрібно було організаційно охоплювати маси людей, які втікали до лісів від німецького терору. По-третє, бійці УНС, місцеве населення вимагали від Проводу ОУН(б) розпочинати антифашистську збройну боротьбу, на яку вони поклали надії на обмеження свавілля фашистів. Отже, відділи самооборони, які виникали як стихійний протест проти терору нацистів та розгортання більшовицького партизанського руху, стали основною силою формування майбутньої Української Повстанської Армії /109/372).

Перший збройний антифашистський виступ Українська Народна Самооборона в Галичині здійснила в липні 1943р. на концтабір у с.Святославі біля м.Сколе, де німці утримували українську молодь на каторжних роботах у каменоломнях. Вся німецька охорона була знищена, а в'язні звільнені /340/373). Відтоді почалися постійні збройні сутички відділів УНС з фашистами в Карпатах. Одну з найбільших бойових операцій з фашистськими загарбниками збройні відділи УНС провели в горах між селами Суходіл і Липовиця біля м. Долина. Кількаденні бої закінчилися повним розгромом гітлерівців, які втратили на полі

/4/371) там само, спр.77, арк.1-43.

/109/372) 1992, 14 жовтня.

/340/373) стор.87.

бою понад 200 вбитих. Наприкінці 1943р. УНС почала діяти під назвою УПА /385/374).

Незважаючи на масові арешти і терор, розстріли активістів весною 1942р. ОУН(б) зуміла поширити свій вплив майже на всі українські землі. Але найактивніше йшла організація збройних груп самооборони в лісах Волині й Поділля з центром у Рівному, а потім у Сарнах, Пінську та Костополі. У джерел цієї організаційної роботи були О.Тимошук, С.Качинський - "Остап" та Г.Перегійняк - "Довбешка", "Коробка". За німецькими даними уже на початку літа 1942р. ОУН(б) мала в лісах Волині і Поділля під своєю командою понад 600 бойовиків Української Народної Самооборони, які в майбутньому стали ядром Української Повстанської Армії /50/375).

Очевидно, що восени 1942р. ОУН(б) уже стояла на засадах підготовки до народної революції з метою утворення Української Соборної Самостійної Держави, про що свідчить стаття Дмитра Мирона-Орлика "Наші завдання. Українська Національна Революція на тлі нової імперіалістичної війни", надрукована 1 листопада 1942р. у першому номері журналу "Ідея і Чин" /1/376). ОУН(б) вважала, що коли фашистська Німеччина і більшовицька Росія в жорстоких битвах знекровлять одна одну, це створить сприятливий момент для всенародної революції на Україні й проголошення самостійної держави /1/377).

У грудні 1942р. Краєвий Провід ОУН(б), керуючись ситуацією, видає наказ Тереновому Проводові Волині переорганізувати існуючі дрібні збройні відділи та організувати широко розплановану збройну самооборонну боротьбу українського народу проти фашистського окупанта /1/378). Відтак розпочато об'єднання збройних відділів УНС на Поліссі та Волині, де почала стихійно

/85/374) Історія і сучасність, стор.118.

/50/375) Розділ V. Повстання. Початок збройного опору і його поширення, стор.236-237.

/1/376) оп.2, спр.89, арк.6-8.

/1/377) оп.1, спр.106, арк.4.

/1/378) оп.2, спр.89, арк.55.

створюватися стратегічна база майбутніх збройних сил воюючої України. В результаті уже в жовтні 1942р. на Волині діяла перша сотня УПА під командою сотенного Григорія Перегійняка – “Коробки”, “Довбешка” /1/379). В.Косик та П.Содоль стверджують, що перше військове об’єднання, було сформоване на Поліссі ще на початку жовтня 1942р. під командою члена ОУН(б) Сергія Качинського – “Остапа”, що стало початком діяльності Української Повстанської Армії /50;402/380). Цей факт став підставою для Української Головної Визвольної Ради визнати 14 жовтня 1942р. днем “постання” Української Повстанської Армії, що збігається з історичним Козацьким святом Покрови. 14 жовтня, є загалом умовною датою. Бо наявність окремих збройних відділів ОУН ще не означало появу повстанської підпільної армії. Це були хіба паростки майбутньої УПА.

Волинь і Полісся стали основним тереном формування УПА тому, що по-перше, на відміну від Галичини, на цих теренах фашистський терор був особливо жорстокий, по-друге, поліські і волинські ліси з непрохідними болотами були сприятливими для ведення партизанської, а пізніше і повстанської війни: поліська котловина фактично не була так жорстко окупована фашистськими військами, як інші західноукраїнські землі, по-третє, на Волині і Поліссі давали про себе знати більшовицькі партизани і польські партизани “пляцуфкі”, по-четверте, важливу роль зіграло політичне становище Волині, яка стала політичним притулком визначних діячів УНР, учасників національно-визвольних змагань 1917-1921рр., що піднесло на значний рівень національну свідомість волинян, їх прагнення здобути незалежність України лише із зброєю в руках.

Початок 1943р. характеризувався розвитком широкомасштабних антифашистських дій бандерівських відділів УПА, які після відповідної підготовки

/1/379) там само, арк.40-41.

/50;402/380) Розділ V. Повстання. Створення Української Повстанської Армії, стор.276; Українська повстанча армія. Початки на Волині і Поліссі, стор.11.

розпочали збройні виступи проти німців. У повідомленні начальника поліції безпеки і СД до Берліна 12 лютого 1943р., резюмувалося: серед бандерівського руху спостерігається сильна радикалізація і зближення із збройними відділами мельниківців /1/381). А в такому ж повідомленні ще від 23 жовтня 1942р. зазначалося: бандерівці навіть по відношенню до більшовицьких партизанів дотримувалися нейтралітету, щоб збройними діями проти фашистських окупантів засвідчити свою безкомпромісну боротьбу за Самостійну Україну /1/382).

Формування збройних відділів ОУН(б) почала не тільки з числа своїх членів. Вона відкрила шлях всім патріотам до організованої збройної антифашистської боротьби. Архівні документи засвідчують, що бандерівці в першій половині лютого 1943р. розпочали активну підготовку до мобілізації людей для майбутніх українських збройних сил /18/383). З цією метою в с. Піддубці біля Луцька відбулася таємна нарада, яку провів військовий референт крайового Проводу ОУН(б) В. Івахів – “Сом”, на якій розглядалися питання розподілу зброї, продовольства, спорядження по районних збройних відділах, закріплення командирів відділів та необхідні складення списків осіб, котрі підлягали мобілізації у Волинській і Рівненській областях /18/384). Антифашистська збройна боротьба бандерівських відділів УПА особливо посилилася з січня-лютого 1943р., а весною внаслідок загострення німецького терору, набрала в окремих районах Полісся і Волині характеру широкомасштабних операцій по ліквідації німецької адміністрації, жандармських і поліцейських відділів.

Провід ОУН(б), виходячи з необхідності аналізу ситуації та розробки головних напрямків діяльності, провів біля Олеська на Львівщині 17-21 лютого

/1/381) оп.22, спр.79, арк.35.

/1/382) там само, спр.77, арк.122.

/18/383) оп.1, спр.1, арк.3,49,107.

/18/384) оп.1, спр.6, арк.33.

1943р. III Конференцію /1/385), яка визнала, “що тільки організований збройно-політичний чин українського народу під керівництвом його революційно-визвольного проводу доведе до створення УССД” /1/386).

Хоч ОУН(б) новосформовані загони назвала Українською Визвольною Армією (УВА), ім'я УПА, яке увійшло в обіг завдяки загонам Т.Бульби-Боровця стало настільки популярним, що його змінити стало неможливим. Мабуть, з тієї причини ОУН(б) свої військові загони теж назвала УПА. В березні-квітні 1943р. з ініціативи ОУН(б) відбувся масовий відхід у ліси Волині і Полісся представників української допоміжної поліції, що привело до загострення військово-політичної ситуації на західноукраїнських землях. Загальна кількість поліцаїв, які залишили німецьку службу через жорстокі репресії фашистів становила майже 5 тисяч осіб. Тільки на Волині в УПА влилось 4 000 українських поліцаїв у повному збройному оснащенні /389/387). Особливо вагому роль відіграв перехід до УПА в січні-лютому 1943р. бійців і офіцерів колишнього батальйону “Нахтігаль” під командою Р.Шухевича, що діяв у Білорусії і був розформований німцями /106/388).

Повстанські відділи, що сформувалися після масового переходу на нелегальне становище тисяч української молоді, вже не могли існувати як бойові групи ОУН(б) тому, що в них вливалися люди різних політичних груп, тисячі українських патріотів. З цих причин виникла необхідність переорганізації усіх збройних відділів у загальнонаціональну, понадпартійну Українську Повстанську Армію. У лютому-березні 1943р. повстанські загони провели цілий ряд збройних операцій проти фашистів. 7 лютого 1943р. сотня Г.Перегійняка – “Коробки” - “Довбешка” захопила місто Володимирець, що на Рівненщині та звільнила з тюрми усіх в'язнів /402/389). 22 лютого 1943р. у бою за м. Висоцьке, що на

/1/385) оп.1, спр.102, арк.4.

/1/386) там само, арк.59.

/389/387) Українська державність та армія: погляд в історію, стор.40.

/106/388) 1986, № 1, стор.18-19.

/402/389) Українська повстанча армія. Початки на Волині і Поліссі, стор.12.

Поліссі, яке обороняв німецький гарнізон 550 солдатів, цей видатний командир УПА загинув /1/390). Трагічною була бойова операція сотні С.Качинського – “Остапа” 11 березня 1943р. за оволодіння м.Оржевом, що на Рівненщині, у якій загинуло чотири повстанці, в тому числі й командир /1/391). 20 березня відділ УПА в результаті короткого бою звільнив військовополонених з концтабору у м. Луцьку. Протягом березня-квітня 1943р. проведено бойові операції по звільненню сотень в’язнів з тюрем Кременця, Дубно, Ковеля, Луцька, Горохова, Любачівки, Ківерців /50/392).

Про організований характер антифашистської боротьби свідчить масовий жорсткий опір спробам фашистів весною 1943р. провести набір на роботи до Німеччини і на Волині, і на Поліссі, і в Галичині, і в Осередніх та Східних областях України. Такий же опір був “з німецьким грабунком хліба” /118/393).

На нараді в Рівному, яку проводив 5 червня 1943р. райхміністр А.Розенберг, генеральний комісар Волині і Поділля Шене заявив, що в його комісаріаті українські націоналісти роблять більші труднощі, ніж більшовицькі банди. Завдяки активним діям відділів УПА фашисти втратили контроль над значними територіями Полісся, Волині і Поділля. В 1943р. хлібозаготівля німецьких властей зменшилася в Пінську на 28%, Костополі на 35%, Сарнах – 30%, а загалом на Волині – з 6 тисяч тон зерна до 1,9 тис. тонн у місяць /106/394).

Влітку 1943р. УПА поширила свій вплив на велику частину Правобережжя і Галичину /198/395). В цей період армія становила військово-політичну понад-партійну організацію, що мала найбільше поширення на Волині і Поліссі, яку очолювала Головна Команда (до вересня 1943р. – Р.Клячківський – “Клим

/1/390) оп.2, спр.91, арк.35.

/1/391) оп.1, спр.189, арк.17.

/50/392) Розділ V. Повстання. Відступ німців, стор.324.

/118/393) 1943, № 5, стор.5.

/106/394) 1985, № 8, серпень, стор.982-983.

/198/395) стор.7.

Савур”, з вересня 1943 р. – Р.Шухевич “Тарас Чупринка”, який з весни 1943р. після арешту Д.Грицяя “Перебийноса” був Начальником Головного Військового штабу ОУН(б)). Головна Команда УПА проголосила себе єдиною суверенною владою в Україні і запровадила на підконтрольній території свої органи управління та видала цілу низку нормативно-правових актів з адміністративних і земельних питань /1;4/396). Було запроваджено воєнно-польові суди і революційні трибунали /131/397).

Архівні документи та історико-мемуарні публікації засвідчують, що уже в травні-червні 1943р. на західноукраїнських землях діяли великі повстанські об’єднання. Серед них такі, що розгорнули збройну антифашистську боротьбу “Перша група УПА” – на Костопільщині під командою Івана Литвинчука – “Дубового”, шефа військового штабу Миколи Левицького – “Макаренка”, “Славути” /1/398), Українська Повстанська група “Озеро” на Ковельщині під командою Юрія Стельмашука – “Рудого” /7/399), повстанський загін “Котловина” на Колківщині під командою Степана Коваля – “Юрія Рубашенка” /1/400), повстанський загін “Пімста Полісся” під командою Марка /3/401), повстанські загоони на Рівненщині й Кременеччині під командою Дмитра Казвана – “Черника” /19/402).

В червні 1943 р. Головна Команда звернулася з відозвою до бійців різних націй, котрі були у збройних силах на території України, творити національні бойові відділи за прикладом УПА і під своїми національними прапорами вести боротьбу за незалежність своїх держав. Тобто творити єдиний фронт боротьби з

/1;4/396) оп.1, спр.48, арк.15; оп.75, спр.41, арк.12-18.

/131/397) 2001, № 2, лютий, стор.54.

/1/398) оп.1, спр.63, арк.5-6.

/7/399) оп.4, спр.353, арк.6.

/1/400) оп.1, спр.80, арк.38-39.

/3/401) оп.1, спр.9, арк.2.

/19/402) оп.2, спр.16, арк.248.

фашизмом /1/403). Це свідчить про те, що Головна Команда УПА з перших кроків своєї діяльності стояла на засадах солідарної антифашистської і антибільшовицької боротьби поневолених народів за незалежність і свободу, намагалася очолити революційно-визвольний рух на західноукраїнських землях. Адже УПА хоч формально була відокремлена від ОУН(б), але вона була тісно з нею пов'язана “як ВКП(б) – з Червоною Армією” /131/404).

Мельниківці на відміну від бандерівців в перші роки фашистської окупації здійснювали політику співпраці з новою владою. А.Мельник до моменту арешту і запроторення до концтабору Заксенхаузен (січень 1944р.) регулярно робив спроби “рятувати положення”, пропонуючи Гітлерові (остання спроба – листопад 1943р.) політичну та інші види співпраці /135/405). Проте в 1942 р. завдяки активній діяльності О.Кандиби – Ольжича (обраний у травні 1942р. на I Конференції ОУН(м) у Почаєві заступником Голови Проводу та Провідником ОУН(м) в Україні) у стратегії ОУН(м) відбувається значна еволюція. Почаївська конференція прийняла рішення, які були спрямовані на розгортання збройних формувань та здійснення антинімецьких акцій, щоб змусити фашистів визнати протекторат України. Важливою була ухвала про початок переговорів з бандерівцями з метою їх “залучення” до спільної антифашистської боротьби /149/406). (Зауважимо, що позиція О.Кандиби суперечила стратегічній платформі Проводу ОУН(м), який вважав будь-який антинімецький спротив негативним явищем, бо це було вигідно більшовикам /1/407).

Перший збройний виступ проти фашистів провів збройний відділ ОУН(м) у січні 1943р. під командою військового референта С.Білого “Арійця”, у Дубно, він знищив охорону в'язниці й звільнив усіх в'язнів /280/408). З того часу

/1/403) оп.1, спр.110, арк.2.

/131/404) 2001, № 2, лютий, стор.54.

/135/405) стор.159.

/149/406) стор.286-287.

/1/407) оп.1, спр.121, арк.8-9.

/280/408) стор.336.

ОУН(м) веде посилену підготовку до збройної боротьби з фашистами. Особливо активно мельниківці розпочали формувати партизанські загони на Волині /1/409). До речі, на Сокальщині та деяких інших місцях влітку 1943р. мельниківці діяли паралельно або “впарі” з бандерівцями, готуючись до збройної боротьби з фашистами, до яких втратили віру і надію одержати українську державу з їх рук /1/410).

Варто зазначити, що серед молодого покоління членів ОУН(м), яку очолював О.Кандиба - Ольжич, все більше зростало число прихильників співпраці з бандерівцями. Проте антиукраїнські сили не могли допустити до об'єднання ОУН. 11 травня 1943р. у Львові біля площі св.Юра в результаті підготовленої провокації ворогів української державності був застрелений член ПУНу Я.Барановський. Як і вбивство 30 серпня 1941р. в Житомирі О.Сеника і М.Сціборського, так і цю трагедію фашисти використали, щоб підозра впала на бандерівців. Краєвий Провід ОУН(б) офіційно відкинув це звинувачення, заявивши окремим Комунікатом 14 травня 1943р., що ОУН(б) відкидає індивідуальний терор, як метод політичної боротьби і вважає, що це справа рук ворогів українського народу, які намагаються не допустити консолідації українського визвольного руху /1/411).

Щоб краще зрозуміти ситуацію, у якій відбувалися події на західноукраїнських землях в цьому періоді, варто привести окремі положення таємної інструкції, яку одержали ще в листопаді 1942р. всі німецькі керівники поліції для службового користування: “Наші вороги: комуністи, бандерівці, партизани. Потенційно найнебезпечніші – бандерівці. За всяку ціну знищувати ... В церкві не допускати до згоди ... Партизанів і націоналістів не допускати до згоди ... Секоти в заводах, цехах, церквах, підприємствах, установах і т.ін. Слідкувати за

/1/409) оп.1, спр.63, арк.22.

/1/410) там само, спр.126, арк.8.

/1/411) оп.1, спр.42, арк.54.

ворогами Німеччини. Попи на послуги ...” /260;179/412). Після цього, мабуть, нема потреби пояснювати, чому підозра, що впала з подачі окупантів на бандерівців у вбивстві Я.Барановського, виявилася найживучішою. До сих пір таємниця вбивства Я.Барановського не розкрита. Є хіба домисли. Фактів нема, які б пролили світло на цю трагічну сторінку нашої історії. Напрошується лише один цікавий факт, що 12 травня 1943р., на другий день після вбивства Я.Барановського М.Лебеда було позбавлено функцій управляючого провідника ОУН(б). Може це випадковий збіг обставин, а може це як наслідок цієї трагедії. Проте смерть Я. Барановського була свідченням того, що розколота організація у відповідальний момент знову не зможе об’єднатися. І все ж влітку 1943р. ОУН(м) розпочинає активні переговори з бандерівцями, що мали на меті об’єднання сил двох структур, які б стали основою створення єдиного державного органу. В переговорах взяли участь від мельниківців – О.Бойдуник і О.Максимів, від бандерівців – М.Степаняк, І.Клим та о.І.Гриньох /138/413). Хоч переговори не закінчилися якимось конкретним рішенням через арешт О.Бойдуника, влітку 1943р. між мельниківцями та бандерівцями було досягнуто принципової згоди про примирення збройних відділів /193/414).

Про налагодження співпраці свідчить той факт, що в районах Кременеччини, Дубенщини в УПА, що була під керівництвом ОУН(б), у цьому періоді було чимало мельниківців, які виконували надзвичайні доручення, призначалися на відповідальні пости. Щоправда, ці призначення, як правило, відбувалися після знаменитих роззброєнь відділів ОУН(м) і УПА Т.Бульби-Боровця /193/415).

/260;179/412) УПА (Б-Б) і радянські партизани, 1995, № ½, стор.41; Волинь за самостійну Україну, стор.67-68.

/138/413) стор.120-121.

/193/414) Дні радості, стор.89.

/193/415) Трагедія, стор.124.

Слід зазначити, що найбільший вплив мельниківці мали в збройних відділах Тараса Бульби-Боровця, з яким вони мали певні домовленості про спільну антибільшовицьку діяльність ще в серпні 1941р. /115/416).

У відповідь на пропозицію Т.Бульби-Боровця ОУН(м) і ОУН(б) створити спільне керівництво партизанською боротьбою мельниківці погодилися відразу і

розпочали активні контакти з початку літа 1942р. Кількакратно на розмови в штаб Т.Бульби-Боровця їде як зв'язківець – Шморгун, а згодом, до штабу УПА Т.Бульби-Боровця входить постійний представник ОУН(м) – Антін Баранівський, щоб забезпечити спільну діяльність ОУН(м) і УПА Т.Бульби-Боровця проти окупантів /280/417). Мельниківці З.Домазар, Я.Черепок, О.Штуль-Жданович та О.Зибачинський – голова інспекторату ОУН(м) - також постійно працювали у штабі УПА Т.Бульби-Боровця. О.Зибачинський та О.Штуль-Жданович були головними зв'язковими між О.Кандибою-Ольжичем і Т.Бульбою-Боровцем. О.Яценюк “Волинець” виконував функції спеціального представника ПУН в штабі Бульби /306/418). Співпраця між О.Кандибою-Ольжичем, який був прихильником жорсткого антинімецького курсу та Т.Бульбою-Боровцем сприяли переходу бульбівців на антифашистські позиції.

Після ліквідації основних баз збройних відділів ОУН(м), що були об'єднані у єдину УПА, мельниківське керівництво створює нові збройні відділи: “Волинський Легіон” під командуванням підполковника Петра Дяченка, “Оборона України” в Карпатах, які вели збройну боротьбу з більшовицькими партизанами /280/419). Водночас, мельниківці намагалися переконувати народ, що боротьба УПА проти німецьких окупантів є на користь більшовикам. У зверненні Волинської ексекутиви ОУН(м), яку розповсюджено у листопаді

/115/416) 1996, 1 червня.

/280/417) стор.335.

/306/418) Розділ IV. Партизанська війна Української Повстанської Армії Т.Бульби проти німецьких загарбників, стор.44.

/280/419) стор.340.

1943р., зазначалося: більшовики – це не “переходовий” окупант, якими є орди германців; “Москва – це історичний наш кат, тому УПА і ті, що з нею співпрацюють копають гріб для себе і цілого Українського народу”, а хто хоче перемоги для України, – не сміє бути в рядах бандерівської партизанки /1/420).

Цей документ свідчить про те, що короткочасне примирення бандерівців і мельниківців наприкінці 1943р. закінчилося повним крахом і між ними ще більшою стала політична і організаційна прірва. Архівні документи засвідчують непоодинокі факти навіть збройних сутичок УПА з окремими загонами ОУН(м), які продовжували діяти на західноукраїнських землях /8;1/421). Шкідливість роз’єднання повстанських сил всі розуміли і прагнули до об’єднання. Але до цього прагнули лише на місцях. Керівництво об’єднуватись не хотіло. Чи не тому збройні відділи ОУН(б) поглинули менш активні збройні відділи ОУН(м) і Т. Бульби-Боровця. В результаті об’єднання всіх повстанських збройних відділів під Головною Командою УПА у національно-визвольному русі українців відбулися докорінні зміни. Провідною в ньому стала Українська Повстанська Армія – надпартійна народна військова організація, яка, за оцінкою німецького верховного командування групи армій “Південь”, стала інструментом ОУН(б) у боротьбі за незалежність України. Загальна чисельність об’єднаних сил УПА наприкінці 1943р. тільки на Волині і Поліссі становила 25-30 тисяч осіб /402/422).

Важливу роль у переростанні УПА в надпартійну загальнонаціональну армію відіграв її головнокомандуючий Р.Шухевич – Тарас Чупринка, який від початку середини листопада 1943р. зайняв позицію не партійника, а насамперед, військовика /280/423). Талант Р.Шухевича – Тараса Чупринки як організатора і командира вищого типу проявився не тільки у створенні “армії безсмертних”,

/1/420) оп.1, спр.121, арк.8-10.

/8;1/421) оп.1, спр.1553, арк.83; оп.1, спр.121, арк.9,11,15.

/402/422) Українська повстанча армія. Чисельний стан, стор.48.

/280/423) стор.341.

але й в організації національно-визвольної партизанської війни з німецькими і більшовицькими окупантами.

Геополітична ситуація в регіоні змінилася наприкінці 1943 – початку 1944р. 23 серпня 1943р. Червона армія увійшла у Харків, а у вересні-грудні 1943р. розгорнула стратегічний наступ на Лівобережжі, форсувала Дніпро й розпочала визволення Правобережної України. В результаті здійснення Житомирсько-Бердичівської операції 31 грудня 1943р. вибито німецьких окупантів із Житомира. Фронт наблизився до територій, які контролювалися УПА. Тому в цьому періоді перед українським проводом постали надзвичайно складні завдання: розробити і застосувати нову тактику дій в умовах, коли через західноукраїнські землі мали пройти фронти, (чисельність обох ворожих УПА сил обраховувалася майже в два мільйони солдат і офіцерів). Виходячи з цього, Головна Команда УПА прийняла рішення за всяку ціну уникнути збройних зіткнень як з відступаючими фронтовими частинами вермахту, так і з наступаючою Червоною армією, щоб зберегти особовий склад і якнайбільше здобути зброї та боєприпасів /1;4/424).

Керівництво УПА розпочало готувати базу для майбутньої збройної боротьби з більшовизмом за самостійну Україну. З цією метою за лінію фронту у тил Червоної армії переправлялися загони українських повстанців /8/425). На теренах Галичини створювалися бази у таких місцевостях, де збройні формування УПА могли б, скриваючись від переважаючих сил противника, перечекати час переходу фронтів. Командири заплля зобов'язувалися будувати підземні помешкання, здобувати необхідну кількість продуктів харчування, зброї і боєприпасів, а також і готувати кадри командирів, яких дуже бракувало /7;2/426). З цією метою у другій половині 1943р. при всіх групах УПА діяли

/1;4/424) оп.1, спр.92, арк.62; оп.22, спр.45, арк.95.

/8/425) оп.1, спр.253, арк.22.

/7;2/426) оп.4, спр.353, арк.80, спр.339, арк.47; оп.1, спр.16, арк.16.

підстаршинські школи, саперні, шоферські, санітарні, радіотехнічні, телефонічні та інші вишколи та курси.

Восени 1943р. Головна Команда УПА активізувала розбудову партизанських загонів у регулярні бойові частини. І хоч цей процес відбувався за об'єктивних причин дуже повільно, командуванню вдалося сформувати військові з'єднання за територіальною ознакою. Уже у листопаді 1943 р. сформувалася структура УПА, яка включала три великі групи: УПА-Північ (діяла в районах Полісся, Волині) командир Дмитро Клячківський – Клим Савур, Панас Мосур, Охрим – загинув 12 лютого 1945р., шеф штабу полковник УНР Леонід Ступницький – генерал Гончаренко – загинув 30 липня 1944р.; УПА-Захід остаточно сформована влітку 1944р. (діяла в Галичині, на Буковині, Карпатах) командир Олександр Луцький – Андрієнко, Богун, Богдан, Бондар – загинув в 1945р. Шеф штабу 3 січня 1944р. Степан Ф. – Хмель – загинув 1 липня 1951р.; УПА-Південь (діяла в районах Вінницької, Кам'янець-Подільської, Житомирської, Тернопільської областей, на півдні України). Командир Омелян Грабець – Батько – загинув 10 червня 1944р. Шеф штабу 3 січня 1944р. Володимир Лукашук – Кропива – загинув 13 травня 1944 р. /402;409/427).

Крім регулярних частин УПА наказом № 8 від 30 серпня 1943р. Головної Команди УПА в усіх населених пунктах створено кущові відділи самооборони (КВС), члени яких жили по селах легально і на випадок потреби залучались до одноразових операцій /1/428).

Підготовка збройних сил УПА відбувалась в умовах постійної збройної боротьби з нацистами, які восени 1943р. з наближенням до західних теренів фронту вирішили очистити тили від ворожих елементів, щоб звільнити руки для жорстокого визискування місцевого населення контингентами, фізичного винищення українських патріотів, які чинили будь-який опір окупантам. Тільки

/402/409/427) Керівництво воюючої України, стор.73,87,99,119,125,130; Организационная структура УПА, стр.58-67. Див. Додатки М, Н. /1/428) оп.1, спр.48, арк.11.

на Волині німці сформували, вишколили і добре озброїли дві дивізії карателів з числа познанських фольксдойчерів і поляків, які мали завдання знищити збройні загони УПА на цих теренах /1/429)

У жовтні 1943р. нацисти розпочали велику антиповстанську операцію, яка включала широку антиукраїнську, антиповстанську пропаганду і терор, масові пограбування, розстріли заручників, спалювання сіл і вбивства їх жителів. Проти повстанців застосовувано навіть танки і авіацію. У своєму донесенні начальник Рівненського більшовицького партизанського штабу В.Бегма 14 листопада 1943р. до Українського штабу партизанського руху повідомляв, що в останніх числах жовтня німці вщент розгромили загони УПА в Степані під Луцьком і в районі Колки Рівненської області /8/430). У відповідь Головна Команда УПА організувала на всіх теренах Західної України відплатні акції: 4 вересня 1943р. видано наказ № 11, у якому визначено завдання повстанців заблокувати дії гітлерівців, не допустити їх каральні загони до пограбування і терору населення, при можливості фізично знищувати /131/431).

Воєнні операції УПА у жовтні-листопаді 1943р. розгорнулися по всій території Волині та Полісся. У бою проти загону “Озеро” УПА-Північ (Група “Турів”) 10 жовтня 1943р. у Заговорі, карателі навіть використали танки, літаки та сотні піхоти /1/432). Всього там відбулося 47 боїв загонів УПА і 125 боїв КВС з німецькими каральними загонами, які втратили більше 1500 вбитими і пораненими, (УПА – 414 повстанців). /409/433).

В Галичині, де швидкими темпами нарощували сили збройні відділи Української Народної Самооборони, на базі якої розгорталася УПА-Захід, з серпня 1943р. нацисти розпочали активні дії по ліквідації збройних відділів УПА, у

/1/429) оп.1, спр.72, арк.2.

/8/430) оп.1, спр.1344, арк.45.

/131/431) Розділ третій. Стратегія і тактика українських націоналістів (осінь 1941 – літо 1944 рр.), стор.66.

/1/432) оп.1, спр.5, арк.8.

Карпатах, а також шалений терор проти місцевого населення, яке підтримувало рух опору. У відповідь на дії нацистів розгорнуто активну збройну боротьбу по всій Галичині. 22-25 вересня 1943р. в горах у районі Гошова Станіславської області відбувся бій УПА з гітлерівцями, у якому було понад 200 супротивників і кілька десятків поранено /1/434). Такі ж бої карателями відбувалися всюди, де здійснювано терористичні акції проти мирного населення. В результаті того окупанти 10 жовтня 1943р. ввели в Галичині надзвичайний воєнний стан, створено надзвичайні суди, проводились величезні облави та арешти /340/435).

27 листопада 1943р. нацисти розпочали крупну каральну операцію проти УНС. У районі Чорного лісу, що біля Станіслава (Івано-Франківська), вони крупними силами намагались оточити і знищити табори УНС. В ході багатоденних боїв збройні відділи повстанців, використовуючи розвідку і підтримку місцевого населення, успішно виходили з оточення, знищуючи німецькі системи зв'язку /2/436). 4 грудня 1943р. відбувся бій УПА з окупантами біля с.Недільна Самбірського району, що на Львівщині (вбито 160 карателів). 11-12 грудня 1943р. в районах Долини і Станіслава в результаті боїв німцям вдалося знищити одну базу повстанців, але після сильного опору українців вимушені були відступити /409/437). Головний підсумок літніх і осінніх боїв 1943р. полягав у тому, що гітлерівцям не вдалося розгромити збройні сили УПА, яка не тільки зберегла основні кадри, але й набула бойового досвіду, зросла чисельно, перетворилась у регулярне військо.

Восени 1943р. Головна Команда переглянула своє ставлення до іноземних збройних формувань, що діяли в регіоні у складі німецької армії. З огляду на те, що більшість бійців німецьких військових частин перебувала в Україні не з

/409/433) Глава 5. Борьба противника с украинским движением сопротивления. Тактика действий немецко-фашистских оккупантов, стр.289.

/1/434) оп.1, спр.150, арк.1-3.

/340/435) Розділ ІХ. Зимові дії УПА 1943-1944 рр., стор.105.

/2/436) оп.1, спр.46, арк.173.

власної волі, командування УПА на місцях почало налагоджувати контакти з командирами угорських військових частин. Було багато випадків і на Волині, і в Галичині, коли між угорськими військовими частинами і УПА уклалися угоди про перемир'я, за якими угорці відмовлялися воювати проти повстанців та зобов'язувалися припинити участь в реквізиціях, грабежах і каральних акціях проти місцевого населення. Прикладом цього є наказ № 21 від 9 жовтня 1943р. командира групи Петра Олійника – Енея (УПА-Північ, ВО “Заграва”), яким він зобов'язав свої підрозділи припинити будь-які дії проти угорських військ /7/438). Підтримуючи ініціативу знизу, Головна Команда УПА 28 жовтня 1943 р. наказала (№ 17) не тільки не вступати в бій з військовими частинами угорців, румунів, словаків, латвійців та інших, які на нашій території з примусу виконують накази німців, а й вступати з ними в контакт /7;1/439). Така політика, яка визнавала право на самовизначення, свободу і незалежність кожного народу, створила передумови для утворення в УПА Національних Збройних відділів з числа добровольців, перебіжчиків, колишніх полонених Червоної армії, які репрезентували майже всі поневолені нацистами і більшовиками народи Європи і Азії: австрійців, азербайджанців, вірменів, бельгійців, білорусів, грузинів, євреїв, угорців, чехів, словаків, французів, узбеків, татарів, італійців і навіть росіян, яких об'єднувала ненависть до нацистів і більшовиків /427/440).

Серед добровільних збройних підрозділів УПА, які були організовані за національною ознакою, були сотні і навіть курені. Спочатку ці відділи були змішані, але у вересні 1943р. вояки окремих національностей по мірі їх чисельного збільшення почали об'єднуватися в однорідні національні підрозділи армії. Першими появились курені узбеків, грузинів і вірменів. У ніч з 29 на 30

/409/437) Глава 5. Борьба противника с украинским движением сопротивления. Тактика действий немецко-фашистских оккупантов, стр.290.

/7/438) оп.4, спр.338, арк.167.

/7;1/439) там само, арк.169; оп.1, спр.48, арк.20.

/427/440) УПА – організатор фронту поневоленних народів, стор.323.

жовтня 1943р. від гітлерівців перейшов збройний відділ азербайджанців (160 осіб) з повним озброєнням, що дало змогу зформувати окремий азербайджанський курінь /1/441). У складі куренів УПА також діяли сотні Кубанських Козаків і навіть росіян /409/442). Наприкінці 1943 – на початку 1944р. в УПА було близько 15 тисяч осіб неукраїнської національності. Командиром всіх неукраїнських відділів УПА був майор Карпенко – Яструб.

З метою створення єдиного фронту боротьби поневолених народів проти окупантів за національне визволення Провід ОУН(б) і Головна Команда УПА скликали першу Конференцію поневолених народів Сходу Європи і Азії, яка відбулася в с.Будераж Мізочського району Рівненської області 21-22 листопада 1943р. /265/443). В ній взяли участь 39 делегатів: азербайджанців – 5, башкирів – 1, білорусів – 2, вірменів – 4, грузинів – 6, кабардинців – 1, казахів – 1, осетинів – 2, татарів – 4, узбеків – 5, українців – 5, черкесів – 1 і чувашів – 1 /7/444). Конференція прийняла ряд важливих історичних документів, направлених на розвиток спільної боротьби поневолених народів. Зокрема було ухвалено текст Відозви I-ої Конференції Поневолених Народів Сходу до народів Східної Європи й Азії, в якій закликано до створення “єдиного фронту народів у боротьбі проти імперіалістів за свої Національні Незалежні Самостійні Держави” /7/445).

Потрібно зазначити, що УПА вимушена була вести збройну боротьбу на декілька фронтів: з гітлерівцями, більшовицькими партизанами і польськими формуваннями (АК, а згодом Армії Людової).

1943 рік – це рік безглузвих кривавих конфліктів між УПА і польськими підпільними партизанськими загонами. Перші найбільші збройні акції з

/1/441) оп.2, спр.83, арк.18.

/409/442) Глава 1. Организация украинского повстанческо-партизанского движения. Организация вооруженных отделов, стр.43-44.

/265/443) Перша Конференція Поневолених Народів Сходу Європи й Азії, стор.227.

/7/444) оп.4, спр.352, арк.32.

/7/445) там само, арк.49.

польськими боївками та з'єднаннями Армії Крайової відбулися на Холмщині та Грубешівщині і набули великого поширення на Волині і Поліссі /106/446). УПА змушена була взяти під захист західних українців, які стали жертвою польського терору, що набув великих масштабів: від серпня 1942р. по січень 1944р. поляки вбили на Холмщині 594 учасників національно-визвольного руху, 5 тисяч українського мирного населення, на Грубешівщині – 2 тисячі православних українців /427/447). Оскільки перед дисертантом не стояло завдання аналізувати ці події, однак необхідно констатувати: причиною конфлікту між УПА і польськими боївками на етнічних українських землях були претензії польського еміграційного проводу на володіння західноукраїнськими землями, які були головною базою збройної боротьби українців за Суверенну Самостійну Українську Державу. Польський уряд у Лондоні надіявся відновити другу Річ Посполиту в тих кордонах, що були до Другої світової війни, не рахуючись з правом українців на суверенну державність і соборність.

Про ставлення поляків до проблеми спільної боротьби проти німецьких окупантів і більшовицьких партизанів свідчить той факт, що в особовому складі УПА не було жодного поляка, зате їх було дуже багато у складі більшовицьких партизанів /292/448). За деякими даними в Галичині в цей час проживало десь 900 тисяч поляків /118/449).

Восени 1943р. Армія Крайова розгорнула активну боротьбу з УПА за розширення територіального впливу в Західній Україні та підготовку до всепольського повстання з метою створення Польської Республіки на чолі з еміграційним урядом С.Миколайчика. Аківці намагалися випередити повернення

/106/446) 1986, № 2, січень, стор.164-165.

/427/447) Непотрібний третій фронт – поляки, стор.340.

/292/448) Розділ III. Антифашистська боротьба на етапі перелому у війні (XI.1942-1943 рр.). Зимово-весняні події на Східному фронті і їх вплив на антифашистську боротьбу в Україні і Білорусії, стор.79,89.

/118/449) 1944, № 1(6), стор.15.

Червоної Армії на ці терени і поставити більшовиків перед фактом відновлення польської держави у кордонах 1939р. /50/450).

Провід ОУН(б) і Головна Команда УПА всіляко намагалися зупинити ескалацію польсько-українського конфлікту, що розгорався у зв'язку з наближенням фронту. Про це свідчить цілий ряд архівних документів. 27 жовтня 1943р. Краєвий Провід ОУН(б) на західноукраїнських і Північних українських землях видав наказ № 1/43, у якому зобов'язав УПА “категорично припинити всякі протипольські виступи й акції, що являються відхиленням від політичної лінії Організації і побуджують проти нас другорядний фронт боротьби ...” /1/451). Головна Команда УПА навесні 1944р. зробила нові спроби організувати переговори щодо перемир'я з польським підпіллям, але безуспішно. Польські шовіністичні кола до приходу Червоної Армії вели боротьбу з УПА, допомагали гітлерівцям винищувати повстанців /1/452). Сьогодні відомо про активні антиукраїнські акції польських партизанських загонів, різних бойових груп, (“Чарни ожел”, “Бяли ожел”, “Польська партія терористична”, “Зожа”, “Батальйон смерці” та ін.), що діяли в регіоні самостійно або у складі більшовицьких з'єднань, польської партизанської бригади ім.В.Василевської, партизанського з'єднання “Єще Польска не згінела” /292;340/453).

Серйозним противником ОУН, УПА і УНС були більшовицькі партизани та підпілля, які вели боротьбу не тільки з гітлерівцями, але й українськими націоналістичними силами, що стояли на державницьких позиціях. Незважаючи на труднощі, які переживали антифашистські сили в першому періоді німецької окупації, більшовицьке підпілля розгорнулося уже восени 1941р. у Рівненській, Станіславській, Львівській, Тернопільській, Волинській областях і влітку 1942р.

/50/450) Розділ VI. Поразка Німеччини. Поляки і Західна Україна, стор.395.

/1/451) оп.1, спр.43, арк.8.

/1/452) оп.2, спр.83, арк.17.

/292;340/453) Розділ III. Антифашистська боротьба на етапі перелому у війні (XI.1942-1943 рр.), стор.82; Розділ IX. Зимові дії УПА 1943-1944 рр., стор.216.

повідомило про себе окремими акціями /4;1/454). Восени 1942р. на території Львівської, Тернопільської та Станіславської областей розпочала діяльність підпільна “Народна Гвардія”, до складу якої входили спочатку політичні комітети, а з 25 липня 1943р. команди, дружини, секції як бойові групи /4/455). Ця військова бойова більшовицька підпільна організація на початку 1943р. уже мала мережу обласних, районних і сільських комітетів, які організовували своїми бойовими групами підривну, диверсійну та саботажну роботу /1/456).

У березні 1943р. на Волинь з Чернігівщини рейдувало партизанське з’єднання О.Федорова (входило 39 партизанських загонів), що активно діяло в районах Ковель-Ровно, Ковель-Сарни, Ковель-Володимир-Волинський, Ковель-Холм і Ковель-Брест /4/457). На початку 1943р. з Кам’янець-Подільської області в Тернопільську і Рівненську області здійснило рейд партизанське з’єднання А.Одухи. По Рівненщині, Волині й Поліссі тоді ж здійснили рейди партизанські з’єднання О.Сабурова і С.Ковпака (прибули у листопаді 1942р.). Однак більшовицькі партизани нерідко вели себе як окупанти щодо мирного населення. З листів народного комісара внутрішніх справ СРСР Л.Берії, які він надіслав 23 і 25 січня 1943р. у Центральний штаб партизанського руху, дізнаємося, що “особовий склад 12-го і 7-го батальйонів партизанського з’єднання О.Сабурова, що діяв між Ковелем і Рівне, займався “розгулами”, “пияцтвом”, “мародерством”, терором і грабежами місцевого населення, в тому числі навіть проти родичів своїх бійців, розстрілами місцевих жителів” /30/458). Місцеве населення страждало і від посиленних репресій німців, які були викликані провокаційними діями партизанів.

/4;1/454) оп.1, спр.598, арк.27-30; оп.1, спр.87, арк.1. Див. Додатки Р.С.

/4/455) оп.4, спр.338, арк.438.

/1/456) оп.1, спр.108, арк.11.

/4/457) оп.9, спр.77, арк.149.

/30/458) Розділ третій. Особливості функціонування репресивної системи у воєнний період (1941-1945). Документ № 27, № 28, № 29, стор.362-364.

У липні 1943р. Українська Народна Самооборона розповсюдила відозву, у якій було повідомлено, що “Україна Західна потрясена вісткою про похід кількатисячної більшовицької партизанки Ковпака в Українські Карпати.., яка здійснює саботажні акти,.. зриває мости, грабує людей, провокує проти нашого народу німецькі репресії” /1/459). В ході карпатського рейду ковпаківці спалили 2 нафтові промисли, понад 50 тисяч тонн нафти, пустили під укіс велику кількість залізничних ешелонів, зірвали десятки мостів, знищували військові склади з продовольством та боєприпасами, вузли зв’язку, живу силу противника /164/460). Похід С.Ковпака в Карпати, за словами П.Вершигори – одного з командирів загону, що діяв у складі партизанського з’єднання С.Ковпака, був здійснений з метою “пронести на Захід ідею перемоги правого діла..”, щоб навести “жах на німецьких фашистів перед неминучою розправою з ними вільних народів”/146/461).

Характерним у рейдах більшовицьких партизанів було те, що вони поповнювали свій особовий склад за рахунок не тільки колишніх радянських чиновників, але й мобілізації місцевого населення. Так, у з’єднання О.Ф. Федорова тільки у травні 1943р., вступило 700 волинян /11/462).

З бандерівських повідомлень дізнаємося, що “влітку-восени 1943р. вся Берестейщина і Кобринщина “залита” червоною партизанкою за винятком південної частини Дивинського району. Її осердя склали місцеві українці – колишні радянські чиновники, нерідко кримінальні елементи. Удари червоних партизанів (близько 1500осіб) спрямовані на залізницю Бересть-Кобрин-Пінськ. Партизани “немилосердно грабують населення, тероризують його, рідко коли ходять тверезі, насилують жінок” /1/463).

/1/459) оп.1, спр.63, арк.31.

/164/460) По горным тропам, стр.156.

/146/461) Люди з чистою совістю, стор.483.

/11/462) оп.1, спр.1, арк.159.

/1/463) оп.1, спр.126, арк.1. Див. Додаток Т.

Командування УПА і керівництво ОУН(б) намагалися схилити більшовицьких партизанів до спільної боротьби за свободу і самостійність України, за новий лад вільних народів у самостійних національних державах. З цією метою у лютому 1943р. у с.Озерце, що біля Луцька, представники Луцького окружного проводу ОУН(б) провели переговори з командуванням партизанської бригади на чолі з полковником Бринським і комісаром бригади Магометом, на яких бандерівці зобов'язувались не стріляти у партизанів, допомагати їм у розвідці проти німців за умови, що більшовицька партизанська бригада об'єднається з національними загонами УПА /8/464). І хоч переговори не досягли мети, саме факт таких контактів дає підстави стверджувати, що керівництво ОУН(б) і УПА виявляли мудрість і намагались творити єдиний антинімецький фронт. Підтвердженням тому є також звернення Головної Команди УПА до червоних партизанів, (розповсюджено у жовтні 1943р.), в якому схвалено боротьбу більшовицьких партизанів проти німецьких варварів як священну. “Знищуючи німецьких загарбників, - закликала ГК УПА партизанів повернути свою зброю проти кремлівських катів та їх агентів, ... творити спільний фронт боротьби всіх поневолених народів за новий лад вільних народів у самостійних національних державах” /86/465).

У вересні 1943р. командування УПА проводило також переговори з командиром більшовицького партизанського з'єднання О.Сабуровим про спільні дії проти німців /4/466).

Однак намагання були марними, бо одним із найважливіших завдань червоних партизанів була боротьба не тільки проти німців, але й проти українського націоналізму, УПА, УНС. Про це, зокрема, свідчать бойові накази №0012, №0013 від 10 лютого 1943р. Центрального штабу партизанського руху, у яких П.Пономаренко – начальник центрального штабу партизанського руху

/8/464) оп.1.Ч.І, спр.258, арк.20-26.

/86/465) Розділ 3. Свідчать документи ОУН-УПА. Документ № 28, стор.368-370.

/4/466) оп.22, спр.45, арк.106-107.

зобов'язував насаджувати розвідувальну, диверсійну і терористичну агентуру на західноукраїнських землях, проводити розтління поліції та націоналістичних формувань /30/467).

Політика більшовицького режиму щодо УПА була офіційно визначена директивою М.Хрущова – першого секретаря ЦК КП(б)У 23 березня 1944р., яку було адресовано усім командирам партизанських з'єднань, що діяли на західноукраїнських землях. М.Хрущов рекомендував викривати керівників націоналістичних формувань як ворогів українського народу і німецьких агентів, не вступати у контакти з загонами УПА і не виступати збройно проти цих загонів, якщо вони самі не нападають, посилювати серед них агентурну роботу /9/468).

Про те, як виконувалась директива М.Хрущова, ми дізнаємось з численних архівних документів про масові збройні сутички більшовицьких партизанів з УПА, які відбувалися на західноукраїнських землях наприкінці 1943 - на початку 1944рр. /106/469). Командири більшовицьких партизанських загонів у своїх звітах про бойові дії у німецькому заплілі навіть не розділяли втрат німців і “українських буржуазних націоналістів” в результаті бойових сутичок з ними. Так командир партизанського загону більшовиків П.К. Кундіус, який діяв на Золочівщині, звітував, що його загонами полонено 92 німецьких солдати і офіцери, підбито 2 танки, виведено з ладу ряд підприємств, 5 фільварків, вбито 536 гітлерівців і українських буржуазних націоналістів /4/470).

Численні спеціальні повідомлення і “доповідні записки” командирів більшовицьких партизанів, які “висвітлювали” діяльність “українсько-німецьких націоналістичних банд” і боротьбу з ними, свідчать, що більшовицька

/30/467) Розділ третій. Особливості функціонування репресивної системи у військовий період (1941-1945). Документ № 31, № 32, стор.367-370.

/9/468) оп.1, спр.7, арк.6-7.

/106/469) 2001, № 8, серпень, стор.50-53.

/4/470) оп.9, спр.77, арк.114.

пропаганда намагалася дискредитувати український націоналістичний рух опору, представити його як союзника німецьких окупантів /4/471).

З метою підірвати авторитет УПА, фізичного знищення її командного складу, органи НКВС-НКГБ широко використовували спеціальні боївки, які, під виглядом загонів УПА, грабували мирне населення і таким чином намагалися позбавити повстанський рух її матеріальної та моральної підтримки народу /1;30/472).

На початку 1944р. майже вся територія України була визволена від німців, за винятком частини її західних земель. У квітні 1944р. лінія фронту проходила на захід від Ковеля, Луцька, Дубно, Підкаменя, Тернополя, Коломиї. На окупованій німцями території була сконцентрована велика кількість більшовицьких партизанських загонів і з'єднань. Серед них найбільші з'єднання: І.Федорова, яке здійснювало диверсійну діяльність по лінії залізничної дороги Стрий-Самбір; Стрий-Тухля; М.Шукаєва (ім. Сталіна) – по трасі Тернопіль – Чортків - Заліщики - Надвірна - Чорний ліс - Борислав - Східниця - Майданські ліси; М.Наумова – по лінії Горохів-Жовква-Яворів-Перемишль-Рава-Руська /1;184/473); П.Вершигори - на залізничній лінії Львів-Рава-Руська, Львів-Варшава /9/474). Всього тут діяло 11 більшовицьких партизанських з'єднань і 40 самостійних загонів загальною чисельністю 12,6 тис. осіб /287/475).

За оцінкою політичної референтури Краєвого проводу ОУН Дрогобиччини половину складу більшовицьких партизанів становили українці. Партизанські загопи були озброєні на 75% автоматами і легкими кулеметами, забезпечені вибухівкою, радіостанціями, медикаментами. Кожен боєць був забезпечений

/4/471) оп.23, спр.928, арк.1-9, спр.929, арк.1-40, спр.930, арк.108-130.

/1;30/472) оп.1, спр.92, арк.63; Розділ третій. Особливості функціонування репресивної системи у воєнний період (1941-1945). Документ № 50, стор.435-447.

/1;184/473) оп.1, спр.151, арк.36; Глава III. Галиция, стр.166-232.

/9/474) оп.1, спр.3, арк.20-21.

/287/475) Глава четвертая. Раздел 1. Обстановка в западных областях Украины, стр.77. Див. Додаток Ф.

набоями у кількості 500-700 шт. /1/476). У ході їхніх рейдів нанесено значної шкоди німецькому запіллю, знищено транспортні комунікації, і нафтопромисли тощо. При цьому використовувалися невеликі загони і групи без важкого озброєння з невеликими вояками для здійснення диверсій і бойових операцій проти німецьких окупантів /12/477).

Характерною особливістю у діяльності більшовицьких партизанів була їх активна допомога частинам Червоної армії у зборі необхідної інформації про становище в регіоні. З цією метою у з'єднаннях діяли спеціальні загони, що здійснювали військово-політичну розвідку і збір інформації на теренах Львівщини для підготовки і проведення масштабних наступальних операцій Червоної армії /8/478).

Архівні документи свідчать про те, що більшовицькі партизани намагалися координувати дії з польськими загонами. Навіть було укладено офіційний договір командира партизанського з'єднання ім.Хрущова Б.Г.Шангіна з командиром польського партизанського загону Рисем про спільні дії проти німецьких окупантів /6/479). Напередодні проведення Львівсько-Сандомирської операції більшовицькі і польські партизани спільними зусиллями на місяць зірвали німецькі перевезення на залізничних дорогах Львів-Варшава, Рава Руська-Ярослав, розгромили 13 крупних німецьких гарнізонів /287/480). Активну диверсійну діяльність напередодні Львівсько-Сандомирської операції розгорнуто партизанські з'єднання М.Шукаєва: в районах Дрогобич – Борислав – Стрий – Сколе – Воловець - Старий Самбір - Турка; М.Наумова: в районах Броди - Рава-Руська /8/481) і І.Шитова та Д.Миколайчика в районах Кам'янки - Струмилової,

/1/476) оп.1, спр.151, арк.11.

/12/477) оп.1, спр.1, арк.292.

/8/478) оп.1. Ч.ІІ, спр.1353, арк.79, 84.

/6/479) оп.1, спр.8, арк.1-6.

/287/480) Глава четвертая. Раздел 1. Обстановка в западных областях Украины. Подготовка Львовско-Сандомирской операции, стр.77.

/8/481) оп.1. Ч.ІІ, спр.1553, арк.130-134.

Соколя /11/482). У той же час архівні документи засвідчують факти масових боїв більшовицьких партизанів з УПА /6;4/483).

Аналізуючи документи та публікації про більшовицький партизанський рух в 1941-1944рр. можна стверджувати, що він був численний, масовий, але не всенародний, як про нього писала радянська історіографія. Крім звичайної статистики, яка була оприлюднена М.Хрущовим на XVI з'їзді КП(б)У: 220 тис. партизанів, що діяли на Україні за даними на середину 1945р., підстав ні демографічних, ні соціальних, ні етнічних для визначення всенародного характеру партизанського руху нема.

Початок 1944р. для УПА був дуже складним. Військово-політичне та територіальне розмежування, що утворилося внаслідок проходження фронту, ускладнило оперативну діяльність Головної Команди УПА, яка вимушена була значну частину своїх військ перекидати через лінію фронту у Карпати. У січні 1944р. Головна Команда УПА видала наказ по військах “Про проведення підготовчої роботи до часу приходу більшовиків”, у якому визначила, яким збройним загонам необхідно залишатися на місцях і вести активну підготовку до збройної боротьби з загонами НКВС-НКГБ проти встановлення радянської влади на західноукраїнських землях, що звільняються від німецької окупації наступаючими військами Червоної армії /4/484).

В 1944 році нацисти побачили, що ліквідувати УПА їм не вдасться і прийшли до висновку переглянути своє ставлення до українського питання. На таку діалектику українсько-німецьких відносин впливало стрімке просування більшовиків на захід, яке українські націоналісти, за словами Е.Коха, пов'язували з крахом їх надій на самостійну державу /7/485). Гітлерівці розуміли, що дії УПА в запллі Червоної армії у певній мірі гальмуватимуть просування

/11/482) оп.1, спр.1, арк.7.

/6;4/483) оп.1, спр.11, арк.3,6,8, спр.12, арк.7, спр.18, арк.1-9; оп.23, спр.928, арк.1-17.

/4/484) оп.23, спр.919, арк.23.

/7/485) оп.4, спр.131, арк.16-17.

більшовиків на захід, але не спішили давати обіцянок щодо зміни ставлення до самостійності Української держави. Провід ОУН(б) і Головна Команда УПА у свою чергу уже не хотіли отримати “право” на державність України від німецького нацизму. Щоб припинити численні контакти і непоодинокі домовленості на місцях між командирами загонів УПА і гітлерівцями про припинення різних самовільних акцій /4/486), грабування мирного населення і бойових операцій проти УПА /7/487) взамін на припинення збройних операцій проти окупаційних властей, передачу зброї та боєприпасів для загонів УПА /7/488), Головна команда УПА 10 квітня 1944р. видала наказ про заборону будь-яких переговорів командирів з німцями і попередила всіх хто порушить даний наказ – “буде карати виміром кари революційних законів” /1/489).

Провід ОУН(б) у березні 1944р. заборонив будь-яку співпрацю з окупантами /4/490), а в квітні 1944р. ним була розповсюджена серед усіх референтур інструкція про заборону співпраці з гітлерівцями і підготовку до збройної боротьби з більшовицьким режимом /4/491). Бандерівці не хотіли вести переговори з німецьким окупаційним режимом, боячись скомпрометувати себе перед Англією і Америкою. З невідомих причин керівники ОУН(б) і ГК УПА надіялися на неминучий військовий конфлікт цих держав з СРСР на завершальній стадії Другої світової війни, вони мріяли використати його у своїх стратегічних планах для відновлення Української Самостійної Соборної Держави /8/492).

Мабуть, з таких же міркувань Провід ОУН(б) і ГК УПА завжди негативно ставились до будь-яких спроб створити українські військові формування, які б діяли (під німецьким командуванням) у складі вермахту. Так було і під час створення дивізії “Галичина”, - 1943р. коли Провід ОУН(б) виступив проти,

/4/486) оп.22, спр.175, арк.138-139.

/7/487) оп.4, спр.339, арк.20-21.

/7/488) там само, спр.338, арк.186-188.

/1/489) оп.2, спр.3, арк.54.

/4/490) оп.23, спр.931, арк.16.

/4/491) там само, спр.827, арк.3.

заявивши, що німецький імперіалізм облудно старається замаскувати своє справжнє обличчя високими закликами про оборону європейської культури, робить нам честь, допускаючи нас до боротьби з Москвою, даючи дозвіл на створення дивізії, а сам всі свої сили спрямовує на те, щоб Україну зробити колонією, а українців – білими невільниками /1/493). Головну увагу на початку 1944р. Головна Команда УПА зосередила на нейтралізації радянських партизан, які намагалися зайняти стратегічно важливі терени, що були основою запілля УПА. З цією метою УПА почала активно згортати боротьбу за винятком відплатних операцій проти німецьких окупантів, які залишали українські землі і активізувати збройну боротьбу проти радянських партизанів /4;1/494). Свідченням того є “надзвичайне розпорядження” Команди УПА-Захід “Карпати” від 6 квітня 1944р., яким збройні загони зобов’язувалися очистити територію свого району від більшовицьких партизанів /2/495).

Чисельні донесення командирів партизанських з’єднань дають підстави зробити висновок, що на початку 1944р. на окупованих німцями західноукраїнських землях розгорнулася справжня битва УПА із радянськими партизанами. Жорстокі бої між ними відбувалися на території Волинської, Львівської, Дрогобицької і Тернопільської областей /4;8/496). Тут УПА зосередила більшість своїх військ, значна частина яких перейшла лінію фронту із Волині і Полісся. Частину куренів залишено у тилу Червоної армії, щоб гальмувати встановлення радянської влади і вести відплатні бої з військами НКВС-НКГБ /106/497). Не дивлячись на те, що УПА влітку 1944р. згортала збройну боротьбу проти німців, які всіляко, навіть невеликими подачками зброї, намагалися досягти домовленості про відкриту співпрацю, використати місцевих українців для

/8/492) оп.1. Ч.ІІ, спр.1556, арк.106.

/1/493) оп.2, спр.90, арк.103.

/4;1/494) оп.22, спр.41, арк.149; оп.1, спр.156, арк.5.

/2/495) оп.1, спр.13, арк.3.

/4;8/496) оп.22, спр.75, арк.50-51; оп.1, спр.1553, арк.180, спр.1344, арк.214.

/106/497) 1986, № 4, квітень, стор.419-420.

боротьби проти Червоної армії, повстанці продовжували за наказом Головної Команди здійснювати відплатні акції проти нацистів /427/498). Останні бої з гітлерівцями проведено 9-16 липня 1944р. у Карпатах, на кордоні між Львівською і Станіславською областями, у районі сіл Кам'янки (Сколівський район Львівської області) і Липи (Долинський район Станіславської області). Завдяки налагодженій розвідці і високій виучці вести бій у гірських районах українським повстанцям вдалося відбити атаки трьох німецьких дивізій, які змушені були відступити, обмежившись артилерійським обстрілом позицій супротивника /55/499). 28 липня 1944р. відбувся бій УПА з гітлерівцями в лісовому масиві біля сіл Звір і Недільна Самбірського району, а також в районі сіл Ластівки і Свидника Турківського району /115/500). Отже, УПА вела боротьбу з німецькими окупантами доти, поки вони не залишили українську землю.

Літо 1944р. знаменне було тим, що в результаті успішного проведення Львівсько-Сандомирської операції, Червона армія остаточно завершила вигнання гітлерівців з території Західної України. 13 липня 1944р. війська I Українського Фронту під командуванням маршала І.Конєва, долаючи потужну німецьку оборону, розпочали наступ на Рава-Руському, а 14 липня – на Львівському напрямках. 18 липня, прорвавши ворожу оборону війська Червоної армії форсували Західний Буг і оточили в районі Бродів 7 німецьких дивізій та українську дивізію “Галичина”. 22 липня війська І.Конєва підійшли до околиць Львова та зав’язали бої з німцями, поставивши німецькі війська під загрозу оточення і хоч німецьке командування розпочало відводити війська із Львова, протягом ще кількох днів німці чинили опір загонам АК і Червоній армії /287/501).

/427/498) Кінець німецької окупації України, стор.357.

/55/499) Документи і матеріали. Документ № 149, стор.401.

/115/500) 2001, 8 травня.

/287/501) Глава четвертая. Раздел 2. Окружение и ликвидация группировки немецко-фашистских войск в районе Бродов, стр.86.

24 липня 1944р. розгорнувся концентричний наступ військ І Українського Фронту на Львів. Протягом 24-26 липня точилися запеклі бої на підступах Львова /166/502). І хоч командування фронтом прагнуло уникнути вуличних боїв у Львові, йому це не вдалося. Бої відбувалися і в центрі, і на околицях. Вранці 27 липня гітлерівці відступили. В результаті проведеної Львівсько-Сандомирської операції була розгромлена німецька група армій “Північна Україна” і звільнені від німецьких окупантів крім Львова міста Володимир-Волинський, Рава-Руська, Станіслав, Стрий, Дрогобич, Борислав, Самбір, Перемишль та завершено вигнання окупантів із східногалицьких і волинських теренів /166/503).

Хроніку Львівських подій 18-31 липня 1944р. відтворив суспільно-політичний звіт політичної референтури Краєвого Проводу ОУН(б) на західно-українських землях від 2 серпня 1944р. “Про останні події й ситуацію у Львові і на околицях”, в якому зазначено: 17 липня німці почали евакуацію, вивозячи із міста награване добро, евакуаційна гарячка досягла кульмінації 18 липня, поляки масово їдуть до Львова, щоб було кому будувати тут Польщу, на вулицях вони тріумфують. Орган Союзу Патріотів Польських газета “Гонор і Ойчизна” 19 липня 1944р. закликала поляків залишалися на місцях. 21 липня зникло гестапо, яке ще 18-19 липня вилловлювало молодих хлопців до СС. 22-23 липня – дні важких боїв на вулицях Баторія, Пілсудського, Зелений, на Галицькій і Маріїнській площах. І в цей день з’явилися “відозви” до поляків. 24 липня на вулиці вийшли молоді озброєні поляки “Орлента” – 80-150 осіб у цивільному одязі з біло-червоними стрічками на рукавах. Поляки вивісили біло-червоні прапори на будинках, в тому числі і на ратуші. Разом з ними на вулиці вийшли жінки, які крім біло-червоних стрічок носили стрічки з написом “РСК” – “Польські Червони Кржиж”. На вулицях Львова почала наводити порядок жандармерія Армії Крайової. Поляки протестували проти проголошення

/166/502) Частина перша. Львівсько-Сандомирська операція, стор.274-275.

/166/503) Частина перша. Львівсько-Сандомирська операція, стор.293. Див. Додаток У.

Радянської України на теренах Львова /1/504). Вони надіялися, що Англія і США, які підтримували еміграційний уряд у Лондоні, зуміють використати активність поляків, щоб примусити Сталіна визнати Львів польським містом /83/505). Але ідилія поляків закінчилася через чотири дні: 28 липня зникли білочервоні кольори, а 300 молодих поляків НКВС заарештувало і відправило до тюрми на Лонцького. 30 липня відбувся мітинг, присвячений визволенню міста від німецьких окупантів, на який були запрошені і польські командири, що допомагали Червоній армії вести вуличні бої з німцями /1/506). Наступного дня радянська адміністрація Львова запросила на церковне богослужіння всіх офіцерів Армії Крайової і тут же їх заарештувала. 28 осіб засудили як “злочинців, фашистів і зрадників” до 10-20 літ сибірських таборів /179/507). Протягом 1944-1945рр. тільки у Львові НКВС заарештувало і вивезло до Сибіру близько 50 тисяч аківців та їх сімей /104/508).

ОУН(м) закінчила боротьбу за УССД в умовах німецької окупації у жахливому, дезорганізованому стані. Майже весь передвоєнний склад проводу загинув - О.Кандиба-Ольжич, Р.Сушко, О.Сеник, М.Сціборський, Я.Барановський, С.Чучман, В.Курманович, в тому числі 197 членів вищого мельниківського активу. В 1941-1944рр. організація втратила 4756 членів, в тому числі 197 вищого керівного складу. 95% членів загинуло на території Райхскомісаріату, бо основна діяльність ОУН(м) була зосереджена не в Галичині, а на східноукраїнських землях /369/509). Про втрати ОУН(б) і УПА важко судити, бо точної інформації немає, але В.Косик подає дані: з 10 жовтня 1943р., з часу введення німцями в Галичині надзвичайного стану і до червня 1944р. німецькі

/1/504) ЦДАВОВ України. Ф.3833. Оп.1. Спр.126. Арк.94-97.

/83/505) Документи. Документ № 236. Лично ісекретно от премьера И.В.Сталина премьер-министру г-ну Уинстону Черчелю, стр.229.

/1/506) оп.1, спр.126, арк.93,98.

/179/507) Українська народна самооборона і УПА, стор.78.

/104/508) 1997, 26 вересня.

/369/509) Втрати Організації Українських Націоналістів за панування німецького імперіалізму в Україні в роках 1941 до 1944, стор.482

надзвичайні суди засудили на смерть 15780 українців, “за приналежність до ОУН, до УПА, до організації Бандери” /50/510).

В доповідній записці М.Хрущова, яку він надіслав Й.Сталіну 15 листопада 1944р. стверджено, що з 28 жовтня 1943р. по 5 листопада 1944р. в процесі визвольної боротьби в західних областях України вбито 45742 українських “бандити” і 36 тис. українських “бандитів” захоплено живими /4/511).

Військово-демографічні втрати українського народу в Другій світовій війні відтворити дуже важко. І всеж можна констатувати, що проти фашистської Німеччини в 1941-1945рр. у складі Червоної армії воювало понад 7 млн. громадян України, в тому числі не менше 415 тис. жителів західноукраїнських земель. Про втрати українців в складі Червоної армії свідчать такі факти: у військових частинах I, II, III і IV-го українських фронтів з початком вигнання німецьких військ з українських земель воїни-українці становили від 50-80 відсотків особового складу, а в кінці війни ця цифра знизилася до 20-30 відсотків – внаслідок того, що українців як неблагонадійних (бо жили на окупованих територіях) використовували як таран на передових під час наступальних операцій. З них живими залишилось 3-4 відсотки. За неповними підрахунками в боях проти фашистської Німеччини загинуло близько 85 тис. українців із західних земель (див. Додаток X). За даними сучасних досліджень можна стверджувати, що на долю українців припадає понад 3,5 млн. безповоротних військових втрат в Другій світовій війні. Навіть ці, далеко не повні дані, свідчать про величезні жертви українських патріотичних сил, які виборювали право на суверенну державність народу і соборність.

Таким чином, розгортання національно-визвольного руху набуло всенародного характеру в 1943р., коли збройні відділи ОУН(б) своїми активними діями відтиснули на задній план бульбівські і мельниківські формування, а пізніше

/50/510) Розділ VI. Поразка Німеччини. Між молотом і ковадлом, стор.432.
/4/511) оп.23, спр.1060, арк.6.

приєднали їх до своїх, надавши цьому рухові чітку структуру під назвою УПА, яка у своєму організаційному розвитку досягла рис регулярного війська, перебравши на себе державотворчі функції. Хоч УПА була офіційно відділена від ОУН(б) (III Великий Збір ОУН), але була тісно з нею пов'язана (голова бюро Проводу Р.Шухевич був головним командиром армії). УПА визнавала право кожного народу на свободу, незалежність та самовизначення, чим створювала передумови для утворення у своєму складі національних збройних відділів. Збройна боротьба УПА відрізнялася своїм характером від боротьби більшовицьких партизан і загонів Армії Крайової та Армії Людової. Опинившись перед необхідністю боротьби на декілька фронтів, керівництво ОУН(б) робило спроби порозумітися з командуванням АК, але домовитися про єдині дії проти німців і більшовицьких партизанів не вдалося через політико-стратегічні протиріччя. Польський еміграційний уряд прагнув відновити “польськість” цього регіону. Натомість “польський фактор” сповна використали гітлерівці, а згодом більшовики супроти українського визвольного руху. Червоні партизани діяли у тилу вермахту у формі диверсій на комунікаціях, залізничних дорогах, об'єктах військового значення, а також у зборі інформації для Червоної армії. УПА діяла як самооборона населення від сваволі нацистів. За диверсії червоних партизанів частіше за все розплачувалося населення, а УПА вела боротьбу з нацистами на його захист. З'єднанням Червоної армії, що билися з гітлерівцями, вояки УПА не перешкоджали; натомість протидіяли частинам НКВС і винищувальним батальйонам. Тому УПА була справді народною армією, яку підтримувало все місцеве населення краю. ОУН(б) і УПА виступали проти колаборації з нацистами, а також проти створення військових підрозділів у складі вермахту. ОУН(м) була причетна до формування дивізії СС “Галичина”. Збройна боротьба УПА протистояла двом агресивним тоталітарним режимам, що мали на меті переділити світ, зокрема Центральну Європу. Саме із тих причин її потрібно вважати воюючою стороною, складовою європейського Руху Опору.

На окупованій нацистами території розгорнувся партизанський рух, який набрав найбільшого розмаху в 1943р., був масовим, але не всенародним. Партизани внесли значний вклад у визволення регіону від фашистської окупації.

Успіхи і поразки збройної боротьби українців у 1941-1944рр. показало велику перевагу єдності дій всіх національно-патріотичних сил проти окупантів і велику шкоду, яку наносили визвольному рухові організаційні чвари, взаємні звинувачення і братовбивство, які залишили незагоєні рани на історичному тілі України, що ятять по сьогоднішній день і нагадують новому поколінню державотворців про трагічні уроки історії 40-х років ХХст.

ВИСНОВКИ

1. По завершенні Першої світової війни долю краю, як і всієї України, вирішило її геополітичне становище, оскільки поява малої чи великої української держави вплинула б на політичну рівновагу в Європі, чого не хотіли допустити західні держави. Внаслідок цього регіон став об'єктом агресії сусідніх держав: Польщі, Румунії, Чехословаччини і СРСР. “Погубила нас нещаслива наша географія і невдала наша історія”, – виклав квінтесенцію цієї проблеми О.Довженко у своєму “Щоденнику” 12.07.1942р./153/512).
2. Національно-визвольний рух у Західній Україні організаційно-політично сформувався в умовах колоніального режиму, який встановила Польща в 20-30-і роки ХХст. Провідними репрезентантами праворадикальних сил були ОУН(б) і ОУН(м), які появилися в результаті розколу ОУН. Кожна з них взаємопоборюючи одна одну, намагалася закріпити за собою виключне право очолити національно-визвольну боротьбу народу за відновлення Української самостійної держави. Тому до 1943р. національно-визвольний рух на західноукраїнських землях не був сконсолідованим.
3. В 1939 р., здійснивши агресію проти Польщі, нацистська Німеччина і СРСР поділили Західну Україну між собою. Гітлерівці включили Холмщину, Підляшшя, Посяння і Лемківщину до Генерального Губернаторства. Нацисти розглядали Україну життєвим простором для німецької вищої раси, багаті землі якої повинні бути очищені від “тубільців” і перетворені в житницю Третього Рейху. Не визнання нацистами українців як нації було продемонстровано: відмовою визнати Акт відновлення Української держави (30 червня 1941р.), геноцидом, масовими репресіями, дискримінаційним ставленням до в'язнів-українців у концтаборах, масовим вивозом на каторжні роботи до Німеччини.

Імперські плани Сталіна, що шляхом ескалації світової революції, рвався до світового панування, були першопричиною “включення” Західної України до складу СРСР з метою визначити межу німецької експансії на Схід, не допустити фашистської окупації всієї Західної України і заволодіти багатими природними ресурсами краю. На окупованих СРСР теренах планувався поширитися сталінсько-більшовицький експеримент побудови соціалізму, що мало на меті продовження етноциду української нації.

З огляду на політичний аспект соборності українських земель, слід зазначити, що віковичне прагнення населення Західної України до возз'єднання з усім українським народом в вересні-листопаді 1939р. стало реальністю. Якщо відкинути те, що Україна не стала суверенною демократичною державою, а була у складі тоталітарної імперії, українські державотворці повинні “завдячувати” Сталіну, що він своїми планами ескалації світової революції, в тому числі включенням Західної України, а потім і Північної Буковини до СРСР, створив міжнародно-правовий прецедент існування в певних кордонах Соборної України, що стало правовою базою у подальшому розвитку ідеї Української Суверенної держави, яка сьогодні уже визнана світовим співтовариством.

4. Розгортання національно-визвольного руху набуло всенародного характеру в 1943р., коли збройні відділи ОУН(б) своїми активними діями відтиснули на задній план бульбівські і мельниківські формування, а пізніше приєднали їх до своїх, надавши цьому рухові чітку структуру під назвою УПА, яка у своєму організаційному розвитку досягла рис регулярного війська, перебравши на себе державотворчі функції. Хоч УПА була офіційно відділена від ОУН(б) (III Великий Збір ОУН), але була тісно з нею пов'язана (голова бюро Проводу Р.Шухевич був головним командиром армії).

УПА визнавала право кожного народу на свободу, незалежність та самовизначення, чим створювала передумови для утворення у своєму складі національних збройних відділів. Збройна боротьба УПА відрізнялася своїм

характером від боротьби більшовицьких партизан і загонів Армії Крайової та Армії Людової. Опинившись перед необхідністю боротьби на декілька фронтів, керівництво ОУН(б) робило спроби порозумітися з командуванням АК, але домовитися про єдині дії проти німців і більшовицьких партизанів не вдалося через політико-стратегічні протиріччя. Польський еміграційний уряд прагнув відновити “польськість” цього регіону. Натомість “польський фактор” сповна використали гітлерівці, а згодом більшовики супроти українського визвольного руху.

Червоні партизани діяли у тилу вермахту у формі диверсій на комунікаціях, залізничних дорогах, об'єктах військового значення, а також у зборі інформації для Червоної армії. УПА діяла як самооборона населення від сваволі нацистів. За диверсії червоних партизанів частіше за все розплачувалося населення, а УПА вела боротьбу з нацистами на його захист. УПА своїми діями на кількох фронтах сприяла зриванню нацистських планів економічного пограбування і поневолення народу, а також гальмувала розвиток радянського партизанського руху на Волині, стримуючи його операції на захід і південний захід. Тим самим УПА створювала загрозу тилу Червоної армії в часи її просування у західному напрямку. З'єднанням Червоної армії, що билися з гітлерівцями, вояки УПА не перешкождали; натомість протидіяли частинам НКВС і винищувальним батальйонам.

УПА була справді народною армією, яку підтримувало все місцеве населення краю. ОУН(б) і УПА виступали проти колаборації з нацистами, а також проти створення військових підрозділів у складі вермахту. ОУН(м) була причетна до формування дивізії СС “Галичина”.

Збройна боротьба УПА протистояла двом агресивним тоталітарним режимам, що мали на меті переділити світ, зокрема Центральну Європу. Саме із тих причин її потрібно вважати воюючою стороною, складовою європейського Руху Опору.

5. На окупованій нацистами території розгорнувся партизанський рух, який набрав найбільшого розмаху в 1943р., був масовим, але не всенародним. Партизани внесли значний вклад у визволення регіону від фашистської окупації.
6. Діяльність ОУН і УПА доказала як силу єдності дій, так і згубність тактико-організаційного розбрату, ворожнечі і чварів між політичними лідерами, що стали причиною великих втрат українців у боротьбі за відновлення самостійної України.

Конкретно-історичний матеріал дисертації підтверджує основні положення робочої групи Урядової комісії з вивчення ОУН-УПА, що викладені в “Проміжному звіті робочої групи для підготовки історичного висновку про діяльність ОУН-УПА” (Київ: Інститут історії України НАНУ, 2000) та книзі “Проблема ОУН-УПА. Попередня історична довідка” (Київ: Інститут історії України НАНУ, 2000).

На підставі даного дисертаційного дослідження можна сформулювати такі практичні рекомендації:

- досвід суспільно-політичних реалій кінця 30-х – початку 40-х років ХХст. повинен застерегти від партійно-політичних чварів і розколів, конфронтацій між лідерами політичної еліти. Запорукою успішної розбудови Української демократичної держави повинен бути постійний пошук шляхів до порозуміння та єднання навколо ідеї розбудови української державності всіх партій національно-демократичного спрямування;
- тактико-організаційна діяльність ОУН(б) і ОУН(м) в зазначеному періоді вчать сьогодні, що запорукою розбудови демократичної держави повинні стати толерантні відносини між усіма партіями і громадськими організаціями та етнічне єднання громадян України (не залежно від того, в якому регіоні вони мешкають і яку ідеологію сповідають), їх участь у створенні коаліційного уряду, політики;

- оскільки нема жодних фактів, які б засвідчували участь УПА як військової формації у війні з Об'єднаними Націями на боці Німеччини, тому необхідно довести до завершення офіційне визнання на державному рівні національно-визвольної боротьби УПА і ОУН у роки Другої світової війни як справедливую боротьбу українського народу за незалежність Української держави;
- необхідно сформувавши наукову концепцію діяльності ОУН і УПА, очистивши її від ідеологічних нашарувань, і, тим самим, сприяти формуванню в українському суспільстві етнополітичної єдності і громадянської злагоди.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

I. Архівні джерела

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВОВ України).

1. Фонд 3833 – Краєвий провід ОУН на західних українських землях.

Опис 1. Справи: 39, 42, 43, 63, 64, 72, 74, 84, 87, 90, 91, 92, 106, 108, 109, 110, 112, 118, 119, 120, 121, 126, 135, 139, 140, 145, 146, 151, 152, 174, 175, 176, 176а, 177, 178, 179, 181, 189, 235;

Опис 2. Справи: 82, 83, 85, 90, 93;

Опис 3. Справа 13.

2. Фонд 3836 – Тернопільський і Перемишлянський воєнні округи УПА.

Опис 1. Справи: 1, 2, 7, 9, 13, 14, 16, 18, 19, 20, 46, 62, 69.

3. Фонд 3838 – З'єднання південних груп УПА – Південь.

Опис 1. Справи: 1, 4, 6, 9, 13, 16, 18, 19, 39, 46, 49, 62, 69, 79, 87а, 91а, 94, 95.

Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України).

4. Фонд 1 – ЦК КП(б)України.

Опис 1. Справи: 598, 622, 624, 655, 670;

Опис 2. Справи: 7388, 7397;

Опис 6. Справи: 513, 567, 574, 594, 617, 624, 627, 628;

Опис 9. Справа 77;

Опис 16. Справа 27;

Опис 20. Справи: 931, 7304, 7307, 7376;

Опис 22. Справи: 41, 45, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 88, 175, 875;

Опис 23. Справи: 523, 688, 827, 919, 926, 928, 929, 930, 1060, 2971;

Опис 75. Справа 41.

5. Фонд 6 – Центральний комітет КПЗУ.

- Опис 2. Справа 13;
- Опис 6-1. Справи: 99, 491.
6. Фонд 80 – Партизанське з'єднання ім. М.С.Хрущова.
Опис.1. Справи: 8, 11, 12, 18, 22, 23, 24, 30, 39.
7. Фонд 57 – Комітет державної безпеки при Раді Міністрів УРСР.
Опис 4. Справи: 131, 338, 339, 342, 352, 353, 364, 377.
8. Фонд 62 – Український штаб партизанського руху.
Опис 1. ч.І. Справи: 253, 258;
Опис 1. ч.ІІ. Справи: 1344, 1553, 1556.
9. Фонд 63 - Перша українська партизанська дивізія ім. С.А.Ковпака.
Опис 1. Справи: 3, 7.
10. Фонд 65 – Житомирське партизанське з'єднання (під командуванням А.Н.Сабурова).
Опис 1. Справа 16.
11. Фонд 67 – Житомирська партизанська дивізія (з'єднання) ім. М.О.Щорса (під командуванням С.Ф.Малікова).
Опис 1. Справи: 1, 88.
12. Фонд 96 – Кам'янець-Подільське партизанське з'єднання ім. Ф.М.Михайлова.
Опис 1. Справа 1.
13. Фонд 71 – Партизанське з'єднання ім. Й.Сталіна.
Опис 1. Справа 21.
- Центральний державний історичний архів України у Львові (ЦДІА України у Львові).**
14. Фонд 358 – Шептицький Андрій-Олександр, граф, митрополит греко-католицької церкви 1865-1944 рр.
Опис 1. Справа 11.
Опис 3. Справа 13.
Опис 3т. Справа 13т.

15. Фонд 408 – Греко-католицький ординаріат.

Опис 1. Справи: 574, 632.

16. Фонд 492 – Президія Ради Міністрів Польщі.

Опис 1. Справа 11.

17. Фонд 859 – Народні збори Західної України.

Опис 1. Справи: 1, 3, 4, 5, 7, 8, 10.

Державний архів Волинської області (ДАВО).

18. Фонд Р-1021 – Волинський Провід ОУН.

Опис 1. Справи: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7.

Державний архів Рівненської області (ДАРО).

19. Фонд Р-30 – Німецький окупаційний режим на території Рівненської області
1941-1944 рр.

Опис 2. Справа 112.

Державний архів Львівської області (ДАЛО).

20. Фонд П-3 – Львівський обком Компартії України 1939-1946 рр.

Опис 1. Справи: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 13, 14, 29, 30, 31, 32, 34, 39, 40, 41, 42.

21. Фонд 5001 – Дрогобицький обком КП(б)У (1939-1941).

Опис 1. Справи: 1, 3, 4, 34, 58, 69;

Опис 2. Справи: 125.

22. Фонд 5002 – Дрогобицький міськком Компартії України.

Опис 1. Справи: 3, 6.

23. Фонд 1 – Львівське воєводське управління.

Опис 3. Справи: 47, 168;

Опис 1. Справи: 13.

24. Фонд Р-221 – Львівська обласна Рада депутатів трудящих і її виконавчий
комітет (1939-1941, 1944).

Опис 1. Справи: 1, 2, 4, 5, 311;

Опис 2. Справи: 19, 22, 24, 25.

25. Фонд Р-35 – Губернаторство дистрикту “Галіція” у Львові Генерал Губернаторства 1941-1944.
 Опис 12. Справа 17;
 Опис 13. Справа 31.
26. Фонд Р-163 – Обласний відділ народної освіти.
 Опис 2. Справа 78.
27. Фонд 341 – Обласна рада “Просвіти”.
 Опис 1. Справа 1680.
28. Фонд Р-625 – Інспекція статистики.
 Опис 1. Справа 240.

II. Опубліковані документи і збірники документів

29. Біла Книга ОУН. Бунт Бандери – Яри – Габрусевича. –Рим, 1941. –135с.
30. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917-1953. Кн. друга. Документи і матеріали. –К.: Либідь – Військо України, 1994. –288с.
31. Боротьба за воз’єднання Західної України з Українською РСР 1917-1939. Збірник документів та матеріалів. –К.: Наукова думка, 1979. –557с.
32. Боротьба трудящих західних областей УРСР проти фашистських загарбників у роки Великої Вітчизняної війни Радянського Союзу. –К.: Наукова думка, 1984. –313с.
33. Боротьба трудящих Львівщини проти німецько-фашистських загарбників (1941 -1944рр.): Збірник документів і матеріалів. –Львів: Вільна Україна, 1949. – 233с.
34. Внеочередная пятая сессия Верховного Совета СССР. 31 октября – 2 ноября 1939 г. Стенографический отчет. –М, 1939. –104с.
35. Воз’єднання українського народу в єдиній українській радянській державі (1939-1949 рр.). Збірник документів і матеріалів. –К., 1949. –189с.

36. Год кризиса, 1938-1939. Документы и материалы. В 2-х томах. Т.2. –М., 1990. –321с.
37. Два етапи. –Торонто, Онтаріо. Центральне бюро Ліги Визволення України, 1950. –31с.
38. Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади. (У трьох томах). Т.1. 1939-1945рр., –Львів, 1996. –750с.
39. Документы и материалы кануна второй мировой войны 1937-1939 в двух томах. –Т.2. Январь – август 1939 г. Под редакцией А.Бондаренко, И.Земського. –М.: Политиздат, 1981. –415с.
40. Документы и материалы кануна второй мировой войны у двух томах. Т.2. Архив Дирксена (1938-1939 гг.). –М.: Госиздат полит-й лит-ры, 1948. –287с.
41. Життя і смерть полковника Є.Коновальця. Документи, матеріали, спогади, щоденники, листи, фотографії. –Львів, 1993. –515с.
42. З історії революційного руху у Львові. 1917-1939. Документи і матеріали. –Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1957. –797с.
43. І наша частка в перемозі. Документальні нариси, статті, архівні документи і матеріали. –Львів: Каменяр, 1987. –152с.
44. Історія Львова в документах і матеріалах. –К.: Наукова думка, 1986. –420с.
45. Косик В. Розкол ОУН 1939-1940. Збірник документів. –Львів: Львівський державний університет ім.І.Франка; Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 1997. –134с.
46. Косик В. Україна в Другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів. Т.1. –Львів: Львівський державний університет ім.І.Франка; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.Грушевського НАН України, 1997. –384с.
47. Косик В. Україна в Другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів (1941-1942). Т.2. –Львів: Львівський державний університет ім.І.Франка; Інститут української археографії та джерелознавства ім.

М.Грушевського НАН України; Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 1998. –383с.

48. Косик В. Україна в Другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів (1942-1943). Т.3. –Львів: Львівський державний університет ім.І.Франка; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.Грушевського НАН України; Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 1999. –382с.

49. Косик В. Україна в Другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів (1944-1945). Т.4. –Львів: Львівський національний університет ім.І.Франка; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.Грушевського НАН України; Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 2000. –367с.

50. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. –Париж-Нью-Йорк-Львів: Наукове товариство ім. Т.Шевченка у Львові, Українознавча бібліотека НТШ, 1993. –659с.

51. Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали. Т.1. 1939-1953. –К.: Наукова думка, 1995. –748с.

52. Кульчицький С. Проміжний звіт робочої групи для підготовки історичного висновку про діяльність ОУН-УПА. Історичний висновок про діяльність ОУН-УПА (попередній варіант) / НАН України. Інститут історії України. Київ., 2000. –38с.

53. Литвин М. Документи Армії Крайової про військово-політичне протистояння на заході України у роки Другої світової війни // Україна в минулому. –Вип. VII. –К. –Львів, 1995. –С.129-142.

54. Літопис нескореної України. –Кн.1. –Львів: Просвіта, 1993. –798с.

55. Літопис нескореної України. –Кн.2. –Львів: Галицька Видавнича Спілка, 1997. –664с.

56. Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. –Т.1.: Видання Головного Командування УПА. –Київ-Торонто, 1995. –482с.

57. Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. –Т.2.: Волинь і Полісся: УПА та Запілля 1943-1944. Документи і матеріали. –Київ-Торонто, 1999. –724с.
58. Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. –Т.3.: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: директивні документи ЦК Компартії України, 1943-1959. –Київ-Торонто, 2001. –652с.
59. Літопис Української Повстанської Армії. –Т.1.: Волинь і Полісся: Німецька окупація; Книга перша: Початки УПА, документи і матеріали. –Торонто, 1989. –256с.
60. Літопис Української Повстанської Армії. –Т.2.: Волинь і Полісся: Німецька окупація; Книга друга. –Торонто, 1985. –256с.
61. Літопис Української Повстанської Армії. –Т.5.: Волинь і Полісся: Німецька окупація; Книга третя. –Торонто, 1984. –312с.
62. Літопис Української Повстанської Армії. –Т.6.: УПА в світлі німецьких документів, 1942-1945; Книга перша: 1942 – липень 1944. –Торонто, 1983. –256с.
63. Літопис Української Повстанської Армії. –Т.7.: УПА в світлі німецьких документів, 1942-1945; Книга друга: серпень 1944 – 1945. –Торонто, 1983. –272с.
64. Літопис Української Повстанської Армії. –Т.8.: Українська Головна Визвольна Рада; Книга перша: 1944 – 1945. –Торонто-Львів, 1992. –320с.
65. Літопис Української Повстанської Армії. –Т.12.: Третя подільська округа УПА (“Лисоня”). –Торонто-Львів, 1994. –352с.
66. Літопис Української Повстанської Армії. –Т.15.: Кость Гіммельрайх: Спогади командира відділу особливого призначення “УПА-Схід”. –Торонто-Львів, 1987. –266с.
67. Літопис Української Повстанської Армії. –Т.18.: Карпатська група УПА “Говерля”; Книга перша. –Торонто-Львів, 1990. –328с.
68. Літопис Української Повстанської Армії. –Т.19.: Карпатська група УПА “Говерля”; Книга друга. –Торонто-Львів, 1993. –357с.

69. Літопис Української Повстанської Армії. –Т.21.: УПА в світлі німецьких документів, 1941-1943; Книга третя: червень 1941 – травень 1943. –Торонто-Львів, 1991. –271с.
70. Літопис Української Повстанської Армії. –Т.24.: Ідея і чин: орган Проводу ОУН, 1942-1946. –Торонто-Львів, 1996. –592с.
71. Літопис Української Повстанської Армії. –Т.27.: Роман Петренко: За Україну, за її волю; спогади. –Торонто-Львів, 1997. –279с.
72. Літопис Української Повстанської Армії. –Т.29.: Іван Герасимів: (“Палій”): З юнацьких мрій – у ряди УПА. –Торонто-Львів, 1999. –336с.
73. Літопис Української Повстанської Армії. –Т.30.: Степан Хрін (Степан Стебельський): Крізь сміх заліза; спогади. –Торонто-Львів, 2000. –552с.
74. Літопис Української Повстанської Армії. –Т.31.: УПА на Львівщині і Ярославщині. Спогади і документи УПА ТВ “Розточчя”, 1943-1947. –Торонто-Львів, 2000. –324с.
75. Літопис Української Повстанської Армії. –Т.33.: Тактичний Відтинок УПА 26-й “Лемко”: Лемківщина і Перемищина. –Торонто-Львів, 2001. –900с.
76. Львівщина у Великій Вітчизняній війні 1941-1945. Збірник документів. –Львів, 1968. –408с.
77. Мірчук П. Українська Повстанська Армія 1942-1952. Документи і матеріали. –Львів: Книгозбірня “Просвіти”, 1991. –448с.
78. На руках Бандери українська кров. –Б.м., 1941, -34с.
79. Нюрнберзький процес над головними німецькими військовими злочинцями. Сборник материалов в 8 томах. –Т.3. –М., 1989. –863с.
80. Оглашению не подлежит: СССР – Германия 1939-1941. Документы и материалы. –М.: Московский рабочий, 1991. –365с.
81. От пакта Молотова – Риббентропа до договора о базах. Документы и материалы. –Таллин: Периодика, 1990. –212с.
82. ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929-1955 р.: Збірник документів. –Б.м., 1955. –346с.

83. Переписка Председателя Совета Министров СССР с президентами США и премьер-министрами Великобритании во время Великой Отечественной войны, 1941-1945 гг. у двух томах. Т.1. –М.: Политиздат, 1986. –464с.
84. Переписка Председателя Совета Министров СССР с президентами США и премьер-министрами Великобритании во время Великой Отечественной войны, 1941-1945 гг. у двух томах. Т.2. –М.: Политиздат, 1986. –320с.
85. Сергійчук В. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі в 1944-1953 роках. Нові документи і матеріали. –К.: Дніпро, 1998. –942с.
86. Сергійчук В. ОУН-УПА в роки війни. Нові документи і матеріали. –К.: Дніпро, 1996. –494с.
87. Сергійчук В. Правда про “золотий вересень” 1939-го. –К.: Українська Видавнича Спілка, 1999. –128с.
88. Сергійчук В. Трагедія українців Польщі. –Тернопіль: Книжково-журнальне товариство “Тернопіль”, 1997. –439с.
89. “Совершенно секретно! Только для командования!” Стратегия фашистской Германии в войне против СССР. Документы и материалы. –М.: Наука, 1967. –752с.
90. Советский Союз на международных конференциях периода Великой Отечественной войны 1941-1945 гг. Т.3. Конференция представителей СССР, США и Великобритании в Душбартон-Оксе (21 августа – 28 сентября 1944 г.). Сборник документов. –М.: Политиздат, 1978. –294с.
91. СССР – Германия 1939-1941. Документы и материалы о советско-германских отношениях с сентября 1939 г. по июнь 1941 г. – Vilnius: “Mokslas”, 1989. –192с.
92. СССР в борьбе за мир накануне Второй мировой войны (сентябрь 1938 – август 1939). Документы и материалы. –М.: Политиздат, 1971. –521с.
93. Сціборський М. Україна в цифрах (статистична студія території, населення й народного господарства). –Українське національне об’єднання Канади: Новий світ, 1940. –45с.

94. Українське державотворення. Акт 30 червня 1941: Збірник документів і матеріалів. За редакцією Я.Дашкевича і В.Кука. –Київ, 2001. –557с.
95. Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. Документи і матеріали. Т.2. –Сучасність, 1983. –426с.
96. Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. Документи і матеріали. Т.3. –Сучасність, 1983. –381с.
97. XVII съезд Всесоюзной Коммунистической партии (б). 26 января – 10 февраля 1934 г. Стенографический отчет. –М., 1934. –679с.
98. XVIII съезд Всесоюзной Коммунистической партии (б). 10-21 марта 1939 г. Стенографический отчет. –М., 1939. –586с.
99. Mały Rocznik Statystyczny. –Warszawa, 1938. –293s.
100. Mały Rocznik Statystyczny. –Warszawa, 1939. –317s.
101. Materiały do badań nad gospodarką Polski. Część I. Warszawa, 1931 –129s.
102. Statystyka pracy, rocznik V, -Zeszyt 4. Warszawa, 1931 –293s.
103. Statystyka Polski, Seria C, Zeszyt 58, 65, 68,70,78,85,87,88. Drugi powszechny spis ludności 9.XII.1931. Warszawa, 1931 –272s.

III. Періодика

104. Високий замок.
105. Військо України.
106. Визвольний шлях.
107. Волинь.
108. Воля і Батьківщина.
109. Голос України.
110. Державність.
111. Дзвін.
112. Діло.
113. До зброї.

114. З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ.
115. За вільну Україну.
116. За Українську державу.
117. Історія України.
118. Ідея і чин.
119. Київ.
120. Літературна Україна.
121. Літопис Червоної Калини.
122. Международная жизнь.
123. Молода Галичина.
124. Незалежність.
125. Повстанець.
126. Політика і культура.
127. Політика і час.
128. Правда.
129. Республіканець.
130. Рогатинське слово.
131. Сучасність.
132. Самостійна Україна.
133. Український історичний журнал.
134. Шлях перемоги.

IV. Мемуари

135. Андрієвський Д. Міжнародна акція ОУН // ОУН 1929-1954. –На чужині, 1955. –С141-166.
136. Баграмян И. Так начиналась война. –К.: Политиздат Украины, 1988. –448с.
137. Білостоцький Т. Спогади. –Накладом Братства кол. Вояків 1-ої УД УНА, 2000. –183с.

138. Бойдуник О. На переломі (спогади). –Париж: Націоналістичне видання в Європі, 1967. –153с.
139. Бойдуник О. Організація українських націоналістів і засади власних сил народу // ОУН 1929-1954. –На чужині, 1955. –С.421-443.
140. Бойків О. Моя співпраця з полковником // Життя і смерть полковника Коновальця. Документи. Матеріали. Спогади. Щоденники. Листи. Фотографії. –Львів: “Червона Калина”, 1993. –С.104-128.
141. Борець Ю. За Україну за її волю. –Науковий відділ Всеукраїнського братства ОУН-УПА: Вид-во “Світ поліграфії”, 1998. –220с.
142. Борець Юрій. УПА у вирі боротьби. Спогади учасника повстанської боротьби (1941-1948). –Накладом автора, 1995. –303с.
143. Бульба-Боровець Т. Армія без держави. –Львів: “Поклик сумління”, 1993. –166с.
144. В боротьбі за українську державу: есеї, спогади, свідчення, літописання, документи Другої світової війни. Упоряд.: М.Г.Марунчак. –Вінніпег та ін.: Світова ліга українських політичних в’язнів, 1990. –1294с.
145. Верига В. Похідні групи ОУН з перспективи часу // На зов Києва. –К.: Дніпро, 1993. –С.484-491.
146. Вершигора П. Люди з чистою совістю. –К.: Політвидав України, 1975. –537с.
147. Войцехович В. Фронт на Поліссі. Партизанські зшитки. –К.: Вид-во політ-ої літ-ри України, 1975. –431с.
148. Гайвас Я. Коли кінчалася епоха. –Чікаго, 1971. –158с.
149. Гайвас Я. Переламовий рік // ОУН 1924-1954. –На чужині, 1955. –с.281-300.
150. Гайович Ф. Київ у жовтні 1941 // На зов Києва. –К.: Дніпро, 1993. –С.191-192.
151. Гальдер Ф. От Бреста до Сталінграда: военный дневник. Ежедневные записки генерального штаба сухопутных войск 1941-1942 гг. / Пер. с нем. –Смоленск: Русич, 2001. –656с.

152. Губка І. У царстві сваволі. –Львів: Українські технології, 2000. –599с.
153. Довженко О. Щоденник (1941-1946). –К.: Веселка, 1995. –С.173-549.
154. Жданович О. Говорити правду або мовчати // Туди де бій за волю. Збірник військово-політичних матеріалів у пам'ять Максима Скорупського – Макса курінного УПА. –Лондон-Париж: Фундація ім. О.Ольжича у Великій Британії, 1989. –С.361-372.
155. Жданович О. На зов Києва // На зов Києва. –К.: Дніпро, 1993. –с.199-217.
156. Йовик І. (Соколенко). Нескорена армія. Із щоденника хорунжого УПА. – Київ: МП “Леся”, 1995. –119с.
157. Кальба М. Ми присягали Україні. ДУН 1941-1943. Львів: Наукове тов-во ім.Шевченка, 1999. –182с.
158. Капустянський М. Зариси споминів 1929-1938 // Український історик. – 1987. № 1-4. –С.97-112.
159. Капустянський М. Пригадалося // На зов Києва. –К.: Дніпро, 1993. –С.179-182.
160. Климишин М. У поході до волі // Шлях перемоги. –1997. –29 жовтня.
161. Книш З. Очима інших // ОУН: минуле і майбутнє. –К.: Фундація ім.О.Ольжича, 1993. –С.50-60.
162. Книш З. Перед походом на Схід. Спогади й матеріали до діяння Організації Українських націоналістів у 1939-1941 роках. І частина. –Торонто: Срібна сурма, 1954. –187с.
163. Книш З. Розбрат: Спогади й матеріали до розколу ОУН у 1940-1941 роках. – Торонто: Срібна сурма, 1960. –431с.
164. Ковпак С. От Путивля до Карпат. –М.: Детская литература, 1970. –160с.
165. Комар Л. Процес 59-ти. –Львів: Наукове тов-во ім. Шевченка, 1997. –105с.
166. Конєв І. Записки командуючого фронтом 1943-1945. –К.: Політвидав України, 1983. –619с.
167. Крайківський О. “Визволителі”. Описи-спогади. –Дрогобич: Відродження, 1998. –803с.

168. Крохмалюк Р. Заграва на Сході. Спогади й документи з праці у військовій управі “Галичина” в 1943-1945 роках. –Торонто-Нью-Йорк: Накладом Братства кол. Вояків 1-ої Української Дивізії УНА, 1978. –351с.
169. Кубійович В. Мемуари. Роздуми. Вибрані твори. Т.ІІ. –Париж-Львів, 2000. –1023с.
170. Кубійович В. Мені 70. –Париж-Мюнхен: Наукове товариство ім. Шевченка, 1970. – 135с.
171. Кук В. Державотворча діяльність ОУН у 1941 році (Акт відновлення Української Держави від 30 червня 1941 року) // Визвольний шлях. –2001. –№ 7. Липень. –С.36-55.
172. Кук В. Ми здобули моральну перемогу // Шлях перемоги. –1992. –4 серпня.
173. Куп’як Д. Спогади не розстріляного. –Львів: Каменяр, 1993. –431с.
174. Лелюшенко Д. Москва-Сталинград-Берлин-Прага. Записки командарма. – М.: Наука, 1973. –408с.
175. Майский И. Воспоминания советского дипломата 1925-1945 гг. –М.: Международные отношения, 1987. –784с.
176. Мартинець В. Українське підпілля від У.В.О. до О.У.Н. – На чужині, 1949. – 514с.
177. Матла З. Південна похідна група. –Мюнхен: Наша книгозбірня, ч.10, 1952. –32с.
178. Медведєв Дм. Сильные духом. –К.: Политиздат Украины, 1983. –439с.
179. Мечник С. У вирі воєнного лихоліття. –Львів: Край, 1992. –99с.
180. Мечник-Мудрик С. Служба безпеки революціоної ОУН у боротьбі з НКВД-НКГБ-МГБ-КГБ. –Тернопіль: Редакційно-видавничий відділ управління по пресі, 1994. –125с.
181. Мудрик-Мечник С. ОУН в Україні і за її кордоном під проводом С.Бандери (причинки до історії, спогади). –Львів: Галицька видавнича спілка, 1997. –143с.

182. Музика Т. Спогади про українське націоналістичне підпілля (мельниківський напрямок) під час німецької окупації у Лоцманській Кам'янці. // Самостійна Україна. –1993. –№ 2. –С.43-52.
183. Назарук О. Зі Львова до Варшави. Утеча перед совітами в пам'ятних днях 2-13 жовтня 1939 року. –Львів: Наукове тов-во ім. Шевченка, 1995. –95с.
184. Наумов М. Западний рейд: Дневник партизанського командира. –К.: Політ-издат України, 1985. –283с.
185. Новак Т. Поєдинок. –К.: Вид-во політ-ої літ-ри України, 1974. –589с.
186. Паньківський К. Роки німецької окупації. –Нью-Йорк, 1965. –224с.
187. Пикер Г. Застольные разговоры Гитлера. –Смоленск: Русич, 1998. –с.496.
188. Пришляк Я. За Україну! Записки члена ЗП УГВР. –Миколаїв-Монтреаль-Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 1999. –208с.
189. Прокоп М. УГВР з перспективи сорокаліття (Думки про минуле, сучасне і майбутнє) // Сучасність, 1984.–Ч. 7-8. –С.130-145.
190. Радзевич К. Перша Київська похідна група ОУН // На зов Києва. –К.: Дніпро, 1993. –С.122-134.
191. Самчук У. На білому коні. Спогади. –Львів: Літопис Червоної Калини, 1999. –286с.
192. Самчук У. На вороному коні. Спогади. –Львів: Літопис Червоної Калини, 2000. –287с.
193. Скорупський М. Туди де бій за волю. (Спогади курінного УПА Максима Скорупського – Макса). –К.: Вид-во ім. О.Теліги, 1992. –351с.
194. Станіславів В. – Макух Ю. Ліс приймає повстанців. –Міннеаполіс, Міннесота, США, 1997. –с.235.
195. Стефанік І. Спогади про Андрія Мельника. Збірник на пошану полковника Андрія Мельника – Голови проводу Українських націоналістів. –Париж, 1974. –115с.
196. Стецько Я. 30 червня 1941. Проголошення відновлення державности України. –Торонто-Нью-Йорк-Лондон-Мюнхен, 1967. –С.463.

197. Стецько Я. Незалежність України і німецький наступ // За вільну Україну – . –1991. – 26 червня.
198. Чупринка Т. До генези Української Головної Визвольної Ради // Два етапи. –ЛВУ, 1950. –С.5-14.
199. Шанковський Л. Ініціативний Комітет для створення УГВР // Визвольний шлях. – 1985. – № 7. –С.840-856; – № 8. –С.967-972; – № 9. –С.1096-1118.
200. Шуляк О. В ім'я правди. Дійсність про Українську Повстанську Армію. // Туди де в бій за волю. Збірник військово-політичних матеріалів у пам'ять Максима Скорупського – Макса курінного УПА. –Лондон-Париж: Фондація ім. О.Ольжича у Великій Британії, 1989. –С.373-403.
201. Шумелда Я. Похід ОУН на Схід. // На зов Києва. –К.: Дніпро, 1993. –С.101-121.

V. Монографії і статті

202. Алексеев Н. Злодеяния и возмездие: Преступления против человечества. – М: Юрид. лит., 1986. –400с.
203. Амман Р. Пакт между Гитлером и Сталиным. Оценка интерпретаций советской внешней политики, включая новые вопросы и новые исследования // Вторая мировая война. Документы. Основные тенденции. Результаты исследований. –М.: Весь мир, 1997. –С.75-86.
204. Баган О. Націоналізм і націоналістичний рух. Історія та ідеї. –Дрогобич: Відродження, 1994. –192с.
205. Бажан Д. Слуга або фрагменти життя генерала Серова // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. № 1. 1994. –С.229-239.
206. Балей П. Фронта Степана Бандери в ОУН 1940 р. Причини і наслідки. –Las Vegas, NV, USA. 1997. –373с.
207. Бандера С. Перспективи Української Революції –Дрогобич: Відродження, 1998. –640с.

208. Барановська Н. Формування та роль Дружин українських націоналістів у контексті визвольної боротьби українського народу в роки Другої світової війни // Держава та армія. Вісник Національного університету "Львівська політехніка". 2000, № 408. –С.99-103.
209. Бедрій А. Визначний борець за українську державу // Визвольний шлях – 1986. –№ 8. Серпень. –С.936-945.
210. Бедрій А. Українська Держава, відновлена Актом 30 червня 1941 року. –К.: Центр Національного Відродження ім.С.Бандери, 2001. –80с.
211. Безыменский Л. Августовское предложение Гитлера Лондону // Международная жизнь. –1989. –№ 8. –С.40-57.
212. Безыменский Л. Особая папка "Барбаросса". Москва АПН. 1973. –358с.
213. Беладил Л. Краус Т. Сталин. –М.: Политиздат, 1989. –318с.
214. Бережков В. Прочет Сталина // Международная жизнь. 1989. №8. –С.14-27.
215. Бережков В. Страницы дипломатической истории. –М.: Международные отношения, 1987. –616с.
216. Білас І. Реалії і парадокси (ретроспективний суспільно-політичний аналіз долі України в другій світовій війні) // ХХ століття. Історія, економіка, політика, ідеологія. Книга 3. Україна у другій світовій війні. Редактор-упорядник А.Трубайчук. –К.: Асоціація істориків "Істина", 1997. –С.206-233.
217. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917-1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. У двох книгах. Книга 1. – К.: Либідь - Військо України, 1994. –432с.
218. Бовкун А. Усі активісти руху Бандери повинні бути негайно заарештовані і після ґрунтового допиту таємно страчені // Високий Замок. –1997. –9 травня.
219. Бойко О. Історія України. –К.: Академія, 1999 р. –568с.
220. Бондаренко К. Діяльність Організації Українських Націоналістів напередодні та під час Другої світової війни (1938-1945): політичний та військовий аспекти // Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. –Львів: Державний університет "Львівська політехніка", 1997. –214с.

221. Веденєєв Д., Єгоров В. Меч і тризуб. Нотатки до історії служби безпеки організації українських націоналістів // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. № 1-2, 1998. –С.365-389.
222. Верига В. Втрати ОУН в часі другої світової війни. –Торонто, 1991. –158с.
223. Виздрик В. Політика колонізації та “нацифікації” Польщею західноукраїнських земель в 30-х рр. ХХ ст. // Держава та армія. Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. 2000. –№ 408. –С.79-88.
224. Возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною. Під редакцією Ю.Сливки. –Київ: Наукова думка, 1989. –488с.
225. Волкогонов Д. Триумф і трагедія. Політичний портрет Й.В.Сталіна. У двох книгах. Книга 1. –К.: Політвидав, 1989. –597с.
226. Волкогонов Д. Триумф і трагедія. Політичний портрет Й.В.Сталіна. У двох книгах. Книга 2., -К.: Політвидав, 1990. –671с.
227. Гаврилів І. Військове питання в діяльності УВО-ОУН у міжвоєнний період // Держава та армія. Вісник Державного університету “Львівська політехніка”. 1998, № 344. –С.25-31.
228. Гаврилів І. До історії створення ОУН // Держава та армія. Вісник Державного університету “Львівська політехніка”. 1999. –№ 377. –С.137-143.
229. Гаврилів І. Розкол в ОУН та його наслідки // Держава та армія. Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. 2000. –№ 408. –С.84-92.
230. Гаврилів І. Акт 30 червня 1941 року – історичний стан відновлення української державності // Держава та армія. Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. 2001. –№ 431. –С.76-83.
231. Гайвас Я. Доба великого перелому // Визвольний шлях. 1985. –№10, жовтень. –С.1176-1188; 1985. –№11, листопад. –С.1352-1361; 1985. –№12, грудень. –С.1431-1446; 1986. –№1, січень. –С.13-30; 1986. №2, лютий. –С.162-164; 1986. –№3, березень. –С.336-342; 1986. –№4, квітень. –С.416-425; 1986. №5, травень. –С.586-596; 1986. –№6, червень. –С.670-683; 1986. –№7, липень. –С.813-826.

232. Гайвас Я. Німеччина і Акт 30 червня 1941 року // *Визвольний шлях*, –1991. –№ 11. Листопад. –С.1331-1344.
233. Гайвас Я. Пора висвітлити факти // *Визвольний шлях*. –1982. –№9, вересень. –С.1069-1075.
234. Галамай С. *Боротьба за визволення України 1929-1989: репринт. вид.* – Львів: Каменяр, 1993. –343с.
235. Галушко Є. *Нариси історії ідеологічної та організаційної діяльності КПЗУ в 1919-1928 рр.* –Львів: Вид-во Львівського університету, 1965. –261с.
236. Герасименко М. і Дудикевич Б. *Боротьба трудящих Західної України за возз'єднання з Радянською Україною.* –К.: Політвидав України, 1960. –237с.
237. Головацький І. Володимир Кубійович відкрито протестував проти фашистської практики полювання на людей // *За вільну Україну*. –2000. –22 вересня.
238. Головацький І. *Життєві нормативи українсько-польських взаємин* // *За вільну Україну*. –2000. –14 квітня.
239. Головацький І. *НТШ в лабетах окупаційних режимів* // *Шлях перемоги.* – 1999. –4 серпня.
240. Гордасевич Г. *Степан Бандера: людина і міф.* –Львів: ЛА “Піраміда”, 2001. –208с.
241. Гордієнко В. *Народні Збори Західної України: воля народу чи політичний фарс радянського уряду* // *Воля і Батьківщина.* –1997. –№ 2, Львів. –с.72-77.
242. Городиський З. *Діяльність і значення Української Національної Ради у Києві в час Другої світової війни* // *Календар-альманах “Нового шляху” на 1991 рік.* –Торонто, 1990. –С.58-72.
243. Городня Н. *Їм потрібні були сильні союзники. Українське питання на Паризькій мирній конференції 1919 року* // *Політика і час.* 1995. №11. –С.75-80.
244. Гоцький В. *Гітлер думає про ... Україну* // *“Літопис Червоної Калини”.* – 1995. –№1-3. –С.48-50.

245. Грабовський С. Велика Вітчизняна: Міф і реальність // Сучасність. –2001. – №5. Травень. –С.64-72.
246. Грабовський С. Велика Вітчизняна: Міф і реальність // Сучасність. –2001. – №6. Червень. –С.89-93.
247. Гриньох І. Українська Головна Визвольна Рада. У 30 річницю її створення // Сучасність. –1974. –Ч.7-8. –С.71-77.
248. Гриценко О. Армія без держави. // Туди де бій за волю. Збірник військово-політичних матеріалів у пам'ять Максима Скорупського – Макса курінного УПА. –Лондон-Париж: Фундація ім. О.Ольжича у Великій Британії, 1989. –С.405-429.
249. Грушевський М. На порозі нової України: Гадки і мрії. –К.: Наукова думка, 1991. –113с.
250. Гунчак Т. У мундирах ворога. –К.: Час України, 1993. –205с.
251. Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ століття: нариси політичної історії. –К.: Либідь, 1993. –288с.
252. Денисов Я. Українсько-польське територіальне питання у дипломатичній боротьбі великих держав в роки Другої світової війни (1939-1943 рр.) // Держава та армія. Вісник Державного університету “Львівська політехніка”. 1998. –№ 344. –С.159-163.
253. Дещинський Л. Збройний опір загонів УПА проти фашистських окупантів на теренах південної Волині 1942-1943. // Друга світова війна і Україна. Матеріали регіональної наукової конференції 16-27 жовтня 1995 р. –Львів, 1996. –С.5-8.
254. Дещинський Л. Перші загони УПА на теренах південної Волині // Державність. –1992. –№4, жовтень-грудень. –С.45-46.
255. Дещинський Л. УПА проти фашистських окупантів // Львівський політехнік. –1996. –17 травня.
256. Дещинський Л., Бондаренко К., Киричук Ю. Отаман // За вільну Україну. – 1996. – 1 червня.

257. Дещинський Л., Бондаренко К., Киричук Ю. Отаман // За вільну Україну. 1996. – 4 червня.
258. Дзьобак В. Отаман Тарас Бульба – Боровець: Штрихи до політичного портрета. –К.: Інститут історії України НАН України, 1995. –90с.
259. Дзьобак В. Тарас Боровець і “Поліська Січ” // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. –1994. –№1. –С.124-139.
260. Дзьобак В. Тарас Боровець і “Поліська Січ” // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. –1995. –№1-2. –С.39-59.
261. Дзьобак В. Час руїни минає, доба творення настає // Голос України. –1992. – 14 жовтня.
262. Довідник з історії України (А-Я). За заг. ред. Підкови І.З., Шуста Р.М. –К.: Генеза, 2001. –1136с.
263. Дужий П. Роман Шухевич – політик, воїн, громадянин. –Львів: Галицька Видавнича Спілка, 1998. –256с.
264. Дужий П. Степан Бандера – символ нації. Ескізний нарис про життя і діяльність Провідника ОУН. У двох частинах. Ч. перша. –Львів: Галицька Видавнича Спілка, 1996. –191с.
265. Дужий П. Степан Бандера – символ нації. Ескізний нарис про життя і діяльність Провідника ОУН. У двох частинах. Ч. друга. –Львів: Галицька Видавнича Спілка, 1997. –383с.
266. Енциклопедія українознавства. Загальна частина. Т.1. Перевидання в Україні. – К.: НАН України. Інститут української археографії, 1994. –С.1-400.
267. Енциклопедія українознавства. Загальна частина. Т.2. Перевидання в Україні. – К.: НАН України. Інститут української археографії, 1995. –С.369-799.
268. Енциклопедія українознавства. Загальна частина. Т.3. Перевидання в Україні. – К.: НАН України. Інститут української археографії, 1995. –С.800-1231.
269. Енциклопедія українознавства. Перевидання в Україні. Т.1. –Львів: Наукове товариство ім.Шевченка у Львові, 1993. –С.1-400.

270. Енциклопедія українознавства. Перевидання в Україні. Т.2. – Львів: Наукове товариство ім.Шевченка у Львові, 1993. –С.401-800.
271. Енциклопедія українознавства. Перевидання в Україні. Т.3. – Львів: Наукове товариство ім.Шевченка у Львові, 1994. –С.801-1199.
272. Енциклопедія українознавства. Перевидання в Україні. Т.4. – Львів: Наукове товариство ім.Шевченка у Львові, 1994. –С.1200-1599.
273. Енциклопедія українознавства. Перевидання в Україні. Т.5. – Львів: Наукове товариство ім.Шевченка у Львові, 1996. –С.1600-1999.
274. Енциклопедія українознавства. Перевидання в Україні. Т.6. – Львів: Наукове товариство ім.Шевченка у Львові, 1996. –С.2000-2399.
275. Енциклопедія українознавства. Перевидання в Україні. Т.7. – Львів: Наукове товариство ім.Шевченка у Львові, 1998. –С.2400-2799.
276. Енциклопедія українознавства. Перевидання в Україні. Т.8. – Львів: Наукове товариство ім.Шевченка у Львові, 2000. –С.2800-3199.
277. Енциклопедія українознавства. Перевидання в Україні. Т.9. – Львів: Наукове товариство ім.Шевченка у Львові, 2000. –С.3200-3599.
278. Енциклопедія українознавства. Перевидання в Україні. Т.10. – Львів: Наукове товариство ім.Шевченка у Львові, 2000. –С.3600-4015.
279. Єфименко В. Кадровий склад спеціального підрозділу ОУН(б): спроба аналізу // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. –1999. –№ 1-2, . –С.443-456.
280. Жданович О. На партизанському фронті // На зов Києва. –К.: Дніпро, 1993. –С.330-345.
281. Жуковський А., Субтельний О. Нариси історії України. –Львів: Видавництво НТШ, 1991. –231с.
282. Західна Україна під більшовиками IX.1939 – VI.1941: Збірник за ред. Мілени Рудницької. –Нью-Йорк: Наукове товариство ім.Шевченка в Америці, 1958. –494с.
- 282 а. Здіорук О., Гриневич Л. Показчик публікацій про діяльність ОУН та УПА – 1945-1998 рр. – Київ: НАН України, Інститут історії України, 1998. –174с.

283. Злочини комуністичної Москви в Україні вліті 1941 року. Репринтне видання. –Дрогобич: Відродження, 1991. –95с.
284. История второй мировой войны 1939-1945. В двенадцати томах. Т.2. –М.: Воениздат, 1974. –480с.
285. История второй мировой войны 1939-1945. В двенадцати томах. Т.3. –М.: Воениздат, 1974. –503с.
286. История второй мировой войны 1939-1945. В двенадцати томах. Т.9. –М.: Воениздат, 1978. –576с.
287. История Коммунистической партии Советского Союза в 6-ти томах. Т.5. Кн.1. –М.: Изд-во политической литературы, 1970. –725с.
288. История Украинской ССР. В 10-ти томах. Т.7. –К.: Наукова думка, 1984. –720с.
289. І наша частка в перемозі. Документальні нариси, статті, архівні документи і матеріали. Упоряд. В.Коломієць. –Львів: Каменяр, 1987. –152с.
290. Іванишин В. Українська церква і процес національного відродження. – Дрогобич: Дрогобицький державний педагогічний інститут ім. І.Я.Франка, 1990. –93с.
291. Іванишин П. Олег Ольжич – герольд нескоронного покоління. –Дрогобич: Відродження, 1996. –220с.
292. Іващук С. По той бік фронту (Антифашистська боротьба на території України, Білорусії та Польщі в роки Другої світової війни). –Львів: Державний університет “Львівська політехніка”, 1997. –171с.
293. Ільюшин І. Протистояння УПА і АК (Армії Крайової) в роки Другої світової війни на тлі діяльності польського підпілля в Західній Україні. –К.: НАН України, Інститут історії України, 2001. –289с.
294. Ільюшин І. Польське підпілля на території Західній Україні в роки Другої світової війни // Україна-Польща: важкі питання. Матеріали II міжнародного семінару істориків “Українсько-польські відносини в 1918-1947 роках”. Варшава, 22-24 травня 1997р. / Відп. ред. М.Кучерепа. –Варшава, 1998. –С.154-171.

295. Ільюшин І. Утворення та бойова діяльність 27 Волинської дивізії піхоти Армії Крайової// Україна-Польща: важкі питання. Т.3. Матеріали III міжнародного наукового семінару “Українсько-польські стосунки в роки Другої світової війни”. Луцьк, 20-22 травня 1998р. / Відп. ред. М.Кучерепа. –Варшава, 1998. –С.153-178.
- 295а.Історія українського війська (1917-1995) / Упоряд. і передмова Я.Дашкевича. –Львів: Світ, 1996. –840с.
296. Кальба М. Дружини українських націоналістів // За вільну Україну. 1998. 13 червня.
297. Капустин М. К феноменологии власти. Психологические модели авторитаризма: Грозный – Сталин –Гитлер // Осмыслить культ Сталина. –М.: Прогресс, 1989. –С.372-401.
298. Капустянський М. Військова підготовка ОУН // ОУН 1929-1954. На чужині. 1955. –С.115-140.
299. Кентій А. Нариси історії організації українських націоналістів (1939-1941). –К.: НАН України, Інститут історії України, 1998. –201с.
- 299а. Кентій А. Українська Повстанська Армія в 1942-1943рр. –К.: НАН України, Інститут історії України, 1999. –287с.
300. Кентій А. Нариси історії організації українських націоналістів в 1941-1942рр. –К.: НАН України, Інститут історії України, 1999. –201с.
301. Кентій А. Отаман Тарас Бульба. // Політика і час, –1992. –№4.
302. Кентій А. Стратегія і тактика українських націоналістів (осінь 1941 – літо 1944рр.)// Проблема ОУН-УПА. Попередня історична довідка. С.В.Кульчицький. – К.: НАН України, Інститут історії України, 2000. –С.43-95.
303. Кентій А. Українська Повстанська армія в 1944-1945 рр. –К.: НАН України, Інститут історії України,1999. –219с.
304. Киричук Ю. Історія Української Повстанської Армії. –Тернопіль, 1992. – 74с.

305. Киричук Ю. Нарис з історії українського національно-визвольного руху 40-50-х років ХХ століття. –Львів: Львівський національний університет ім.І.Франка, 2000. –304с.
306. Киричук Ю. Тарас Бульба-Боровець: його друзі і вороги. –Львів: , 1997. – 87с.
307. Кисилишин М. У поході до волі // Шлях перемоги. –1997 р. –29 жовтня.
308. Кондратюк К. Боротьба Української Повстанської Армії з німецькими окупантами України // Дрогобицький краєзнавчий збірник. -Дрогобич, 2002. - С.39-51.
309. Крачковський Б. До питання про пізнання історичного процесу національно-визвольної боротьби ОУН-УПА в роки Другої світової війни // Вісник кафедр гуманітарних наук. -Львів: Видавництво Львівського державного сільськогосподарського інституту, 1995. -Вип.І. -С.95-99.
310. Книш З. Бойові дії ОУН на ЗУЗ у першому десятилітті її існування // ОУН 1929-1954. –На чужині, 1955. –С.89-102.
311. Книш З. Військо в цивільній одежі. Євген Коновалець в очах молодшої генерації УВО // Життя і смерть полковника Коновальця. –Львів: Червона калина, 1993. –С.78-87.
312. Книш З. Начальна команда УВО у Львові // Життя і смерть полковника Коновальця. –Львів: Червона Калина, 1993. –С.88-95.
313. Книш З. Так перо пише. Вибрані статті. –Торонто, 1972. –343с.
314. Книш З. Ярослав Барановський. Жертва злоби і ненависти. –Париж, 1990. –128с.
315. Клоков В. Всенародная борьба в тылу немецко-фашистских оккупантов на Украине 1941-1944: историографический очерк. –К.: Наукова думка, 1978. –121с.
316. Клоков В. Действия партизан Украины на железнодорожных коммуникациях в тылу фашистских войск 1941-1944. –К.: Наукова думка, 1984. –168с.
317. Клоков В. О стратегии и тактике партизан в борьбе против фашистских оккупантов на Украине 1941-1944 // Исторические тетради. –1994. –С.11-12.

318. Ковалів Ю. Тернистими шляхами Олега Штуля-Ждановича // ОУН: минуле і майбутнє. –К.: Фундація ім.О.Ольжича, 1993. –С.83-88.
319. Коваленко Ю. Українське Національне Об'єднання (УНО) в Німеччині // Назов Києва. –К.: Дніпро, 1993. –С.62-77.
320. Коваль М. Тотальна війна на знищення // Історія України: нове бачення. У двох томах. Т.2. –К.: Україна, 1996. –С.281-328.
321. Коваль М. Україна у Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939-1945рр.) // Україна крізь віки. Т.12. –К.: Альтернативи, 1999. –336с.
322. Ковалюк В. Західна Україна на початку Другої світової війни // Український історичний журнал. –1991. –№9. –С.30-41
323. Коритко Р. Євген Петрушевич – президент ЗУНР // Літопис червоної калини. –1991. –№1. –С.32-38.
324. Косик В. Бульба, Поліська Січ і початок УПА // Визвольний шлях, –1984. – № 9. Вересень. –С.1096-1109.
325. Косик В. Втрати України під час Другої світової війни // Визвольний шлях. –1985. –№5. Травень. –С.585-595.
326. Косик В. Німеччина і Акт 30 червня 1941 року // Визвольний шлях –1991. – №11. Листопад. –С.1331-1344.
327. Косик В. Про “уряд УНР у Варшаві” й Тараса Бульбу-Боровця (Деякі аспекти історії 1939-1945 років) // Визвольний шлях 2001. №2. Лютий. –С.44-54.
328. Косик В. Український національний рух опору // Визвольний шлях. –1985. – №8. Серпень. –С.973-986.
329. Краснодемський В. Гасла без чину нічого не варті // ОУН: минуле і майбутнє. –К.: Фундація ім.О.Ольжича, 1993. –С.158-170.
330. Крушинський В., Левенець Ю. Історія України: Події. Факти. Дати. – К.: АТ “Тарнекс”, МП “Вета”, 1992. –200с.
331. Кук В. Степан Бандера (1909-1999рр.). –Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1999. –49с.

332. Кульчицький В., Настюк М., Грицюк Б., Глубіш М. Вхідження Галичини, Північної Буковини та Закарпаття до складу України (1939-1945 рр.). –Дрогобич: Добре серце, 1995. –68с.
333. Кульчицький С. Історичний висновок про діяльність ОУН-УПА. Попередній варіант. // Сучасність. –2001. –№ 2. Лютий. –С.50-77.
334. Кульчицький С. Перші депортації польського населення УРСР у світлі сталінської національної політики // Депортації українців та поляків кінець 1939 – початок 50-х років (До 50-річчя операції “Вісла”) Збірник. –Львів, 1998. –С.13-58.
335. Курс лекцій з історії України та її державності.: Навч. посібник рекомендований Міністерством освіти України / За ред. Дециньського Л.Є. – Львів: Державний університет “Львівська політехніка”, 1997. –301с.
336. Кучер. В., Дробот І. та ін. ОУН-УПА і українське питання: погляд із сьогодення. –К.: Генеза, 1997. –44с.
337. Кучма Л. Вірю в український народ. –К.: Видавничий дім “Альтернативи”, 2000. –504с.
338. Кушпета О. Акт 30 червня 1941 року – політика доконаних фактів. // Визвольний шлях. –1991. –№ 11. Листопад. –С.1345-1372.
339. Лапайдух Р. Українська Повстанська Армія. Погляд через півстоліття // Дзвін. –2001. –№ 2. –С.114-123; –№ 3. –С.113-123.
340. Лебедь М. УПА. Українська Повстанська Армія. Частина 1. Німецька окупація України. -Дрогобич: Відродження, 1993. –208с.
341. Лисенко О. Церковне життя в Україні 1943-1946. –К.: НАН України, Інститут історії України, 1998. –404с.
342. Лисенко О., Марущенко О. Організація українських націоналістів та Українська Повстанська Армія. Бібліографічний покажчик публікацій (1998-2002 років. –К.: Інститут історії України НАН України, Київський національний університет, 2002. –200с.)
- 342а. Лиддел Гарт Б. Вторая мировая война. –М.: Воениздат, 1976. –679с.

343. Литвин М. В екзилі // Молода Галичина. –1991. –15 листопада.
344. Литвин М., Луцький О., Науменко К. 1939. Західні землі України. –Львів, 1999. –152с.
345. Литвин М., Науменко К. Погляд через півстоліття // Вільна Україна. –1989. –16 вересня.
346. Лось Й., Прокопець М., Лапичак Д. Саліна. –Львів: Літературний Львів, 1995. –244с.
347. Лукінюк М. Боротьба УПА з окупантами: поступ до правди // Сучасність. – 2001.–№5, травень. –С.73-86.
348. Лукінюк М. Боротьба УПА з окупантами: поступ до правди // Сучасність. – 2001. –№6, червень. –С.94-105.
349. Луцький О. Приєднання західноукраїнських земель до СРСР // Історія України. – Львів: Світ, 1996. –С.284-295.
350. Максимичев И. Как была развязана вторая мировая война. –М.: Знание, 1981. –64с.
351. Малащук Р. Чому і як гинули мільйони (Про Авшвіц й інші німецькі табори смерті) // Визвольний шлях. –1985. –№ 11. Листопад. –С.1366-1373.
352. Мартинець В. Українська націоналістична преса // ОУН 1929-1954. –На чужині, 1955. –С.229-246.
353. Марунчак М. Українські політичні в'язні в нацистських концентраційних таборах. –Вінніпег-Лондон-Нью-Йорк-Детройт-Чикаго, 1996. –214с.
354. Марчук І. Боротьба групи УПА “Заграва” проти червоних партизанів (1933-1944) // Визвольний шлях. –2001. –№8. Серпень. –С.48-53.
355. Марчук І. “Січі” 41-го на Волині // Визвольний шлях. –2001. –№4. Квітень. –С.29-32.
356. Медведєв Р. Они окружали Сталина. – М.: Политиздат, 1990. –351с.
357. Мельник А. Україна і новий лад в Європі // Рогатинське слово. –1941. –№ 2. 26 липня.

358. Мельников Д., Черная Л. Империя смерти. Аппарат насилия в нацистской Германии. 1933-1945. –М: Политиздат, 1987. –414с.
359. Мірчук П. Українська Повстанська Армія 1942-1952. Репринтне відтворення видання 1953 року. –Львів: Книгозбірня “Просвіти”, 1991. –320с.
360. Мірчук П. Нарис історії Організації Українських Націоналістів. 1920 – 1939. Т.1. –Мюнхен-Лондон-Нью-Йорк: Українське видавництво, 1968. –632с.
361. Мірчук П. Революційний змаг за УССД / Хто такі “бандерівці”, “мельниківці”, “двійкари”. Т.1. -Нью-Йорк-Торонто-Лондон: Союз українських політв’язнів, 1985. –222с.
362. Мірчук П. Революційний змаг за УССД. Т.2. . -Нью-Йорк-Торонто-Лондон: Союз українських політв’язнів, 1997. –280с.
363. Мороз Вол. Організація української націоналістичної молоді “Січ” (1941-1942 рр.) // Визвольний шлях. –2001. –№ 4. Квітень. –С.25-28.
364. Мороз Вол. Українська Народна Самооборона (УНС) на терені Дрогобицької області // Визвольний шлях. –2000. –№ 6. Червень. –С.54-72.
365. Мудрик-Мечник С. Революційна ОУН під проводом Степана Бандери (причини до історії). –Стрий, 1993. –337с.
366. Мюллер Рольф-Дитер. Насильственное рекрутирование “восточных рабочих”. 1941-1944 гг. // Вторая мировая война. Документы. Основные тенденции. Результаты исследований. -М.: Весь мир, 1997. –С.609-618.
367. Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття. –К.: Український письменник, 1993.–415с.
368. Науменко К. Наказу Гітлера “стояти на смерть” не було // Високий Замок. – 1997. –26 вересня.
369. На зов Києва. Український націоналізм у II світовій війні. Збірник статей, спогадів, документів. Упорядник Колегія дослідів історії Українського націоналістичного руху. Науково-дослідний інститут ім. О.Ольжича. Ред. К.Мельник, О.Лашенко, В.Верига. –К.: Дніпро, 1994. –540с.

370. Нюрнбергский процесс: Сборник материалов. В 8 т. Т.3. – М.: Юридическая литература, 1989. –656с.
371. Овсій І.О. Зовнішня політика України (від давніх часів до 1944 року). –К.: Либідь, 1999. –240с.
372. Олексюк М. Прогресивна преса Західної України в боротьбі на захист СРСР. (20-30-ті роки). –К.: Наукова думка, 1973. –229с.
373. Паливода С. Західна Україна в планах Москви і Берліна в початковий період Другої світової війни // Тези науково-практичної конференції “Західна Україна в Другій світовій війні: проблеми боротьби і визволення”. –Львів: Інститут гуманітарної освіти Державного університету “Львівська політехніка”, 1994. –22с.
374. Панченко О. Микола Лебедь (Життя. Діяльність. Державно-правові погляди). –Лохвиця Полтавської області: Зоря, 2001. –219с.
375. Панченко О. Українська Головна Визвольна Рада. –Лохвиця Полтавської області: Зоря, 2000. –255с.
376. Пасічник Б. Перемога ще не остаточна // За вільну Україну. –2001. –8 травня.
377. Паславський І. Між Сходом і Заходом. Греко-католицька церква як феномен української національної культури // Дзвін. –1990. –№ 10. –С.100-107.
378. Пахаренко В. Віті єдиного древа. Мости єднання між Україною Східною і Західною у І-й половині ХХ віку // Дзвін. –1991. –№ 12. –С.81-91.
379. Пахаренко В. Віті єдиного древа. Мости єднання між Україною Східною і Західною у І-й половині ХХ віку // Дзвін. –1992. –№ 1-2. –С.118-129.
380. Покальчук Ю. Бандера, Лебідь та інші. Погляд на історію ОУН-УПА // Київ, 1991. № 1. –С.94-113.
381. Полікарпенко Г. Організація Українських Націоналістів під час другої світової війни // На зов Києва. –К.: Дніпро, 1993. –С.450-481.
382. Полтава П. Хто такі бандерівці та за що вони борються. –Дрогобич: Відродження, 1994. –64с.

383. Прокоп М. Генеза, устрій і платформа УГВР // Сучасність. –1978. –Ч.7-8. — С.137-149.
384. Прокоп М. Сорокаріччя III Надзвичайного великого збору ООН // Матеріали до позицій визвольної боротьби українського народу 1941-1953. – Мюнхен, 1993.–С.112-125.
385. Прокоп М. УПА з перспективи 40-річчя // Матеріали до позиції визвольної боротьби українського народу 1941-1953. –Мюнхен, 1993. –С.80-87.
386. Романів О., Федущак І. Західноукраїнська трагедія 1941. – Львів-Нью-Йорк: Наукове товариство ім. Шевченка. Фондація українського вільного університету в США. Українознавча бібліотека НТШ. № 18, 2002. –429с.
387. Рубльов О., Черченко Ю. Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції. –К.: Наукова думка, 1994. –С.350.
388. Русначенко А. Народ збурений: національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії,Естонії у 1940-50-х роках. –К: Університетське видавництво “Пульсари”, 2002. –519с.
389. Савчук П. Збройні сили України: Етапи вічного походу. – Рівне: Державне редакційно-видавниче підприємство, 1992. –104с.
390. Сало І. УПА в боротьбі проти іноземних окупантів в 1942-1943рр. // Держава та армія. Вісник Державного університету “Львівська політехніка”. 1998, –№ 344. –С.108-112.
391. Сало І. До історії створення військових дружин українських націоналістів // Держава та армія. Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. 2000, № 408. –С.104-109.
392. Сватко Я. Доба і доля // Визвольний шлях. –1991. –№ 11. Листопад. – С.1311-1318.
393. Сватко Я. Доба і доля // Визвольний шлях. –1991. № 8. Серпень. –С.903-916.
394. Сватко Я. Доба і доля // Визвольний шлях. –1991. –№ 9. Вересень. –С.1045-1057.

395. Сеньків М. УПА в Карпатах. –Дрогобич: Коло, 2002. –260с.
396. Сергієнко В. Організатор Поліської Січі // Військо України. –1992. –№ 2. – С.73-79.
397. Сергійчук В. Якими були ми “Колаборантами”, або майже за Шевченком: самі ж кажем – “ми – моголи ...” // Сучасність. –2001. –№3. Березень. –С.71-84.
398. Стародубець Г. ОУН(б) в українському національно-визвольному русі на Волині в роки Другої світової війни (1941-1943 рр.). –Тернопіль: Підручники і посібники, 2002. –144с.
399. Сиполс В. За несколько месяцев до 23 августа 1939 года // Международная жизнь. –1989. –№5. –С.119-133.
400. Скасків Г. ОУН-УПА: Короткі сторінки історії // Молода Галичина. 1991. 8,10,12,14,16 червня.
401. Сливка Ю. Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії (1920-1939 рр.). –К.: Наукова думка. 1985. –271с.
402. Содоль П. Українська Повстанська Армія 1943-1949. Довідник. –Нью-Йорк: Пролог, 1994. –199с.
403. Стеттиниус Едвард. “Аргонавт”. На конференції в Криму // От “Барбароссы” до “Терминала”: Взгляд с Запада. -М.: Политиздат, 1988. –С.356-376.
404. Субтельний О. Україна: Історія. –К.: Либідь, 1991. –512с.
405. Судоплатов А. Тайная жизнь генерала Судоплатова: Правда и вымыслы о моём отце: В 2 кн. Кн.2. –М.: Современник: Олма-Пресс, 1998. –556с.
406. Суханова З., Сулема-Матлашенко Н. Андрій Шептицький: реалії хресного шляху. // Дзвін. 1991. №1. –с.89-96.
407. Татарченко Ю. Україна в Другій світовій війні // Шлях перемоги. –2000. – №3. –5 квітня.
408. Тинченко Я. Чому у 1941-му німців зустрічали хлібом-сіллю // Політика і культура. –2001. –№ 22. 19-25 червня. –С.42-43.
409. Ткаченко С.Н. Повстанческая армия (Тактика борьбы). –Мн.: Харверст; М.: АСТ, 2000. –512с.

410. Торжество історичної справедливості. Закономірність возз'єднання західно-українських земель в єдиній Українській Радянській державі. Під редакцією М.Олексюка. –Львів: Вид-во Львівського університету, 1968. –803с.
411. Трофимович В. Військова діяльність ОУН в 1939-1942 роках // Республіканець. –1994. –№1. –С.64-67.
412. Троцкий Л. К истории русской революции. –М.: Политиздат, 1990. –447с.
413. Трубайчук А. Брудершафт двох диктаторів. ХХ сторіччя: Політика в портретах. –К.: Асоціація істориків “Істина”, 1993. –336с.
414. Трубайчук А. Друга світова війна. –Київ: Наукова думка, 1995. –192с.
415. Трубайчук А. Україна в Європейських відносинах (1918-1944рр.) // ХХ століття. Історія, економіка, політика, ідеологія. Книга 3. Україна у Другій світовій війні. –К.: Асоціація істориків “Істина”, 1997. –С.9-53.
416. Україна партизанська. Партизанські формування та органи керівництва ними (1941-1945 рр.). Наук.-довід. вид. /Авт.-упоряд.: О.В.Бажан, А.В.Кентій, В.С.Лозицький, О.С.Ткач. –К.: Парламентське вид-во, 2001. –319с.
417. Україна у Другій світовій війні: зерна істини у павутинні фальсифікацій (“Круглий стіл” істориків) // Україна у Другій світовій війні. ХХ століття. Історія економіка, політика, ідеологія. Книга 3. – К.: Асоціація істориків “Істина”, 1997. –С.54-194.
418. Урланис Б. История военных потерь. Войны и народонаселение Европы. Людские потери вооруженных сил Европейских стран в войнах XVII-XX вв. (историко-статистическое исследование). –Санкт-Петербург. Москва: Полигон. АСТ, 1999. –559с.
419. Федик І. Українські політичні середовища Галичини у ставленні до Польщі (1925-1932рр.). Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. – Львів. 1999. –19с.
420. Федорів Р. Могила на Україні // Дзвін. –1990. –№ 7. –1990. –С.69-82.
421. Фляйшхауэр И. Пакт Гитлер, Сталин и инициатива германской дипломатии 1938-1939. –М.: Прогресс, 1991. –480с.

422. Фолькман Ганс-Эрих. Польша в политико-экономических расчетах “третьего рейха” в 1933-1939 гг. // Вторая мировая война. Документы. Основные тенденции. Результаты исследований. – М.: Весь мир, 1997. – С.61-74.
- 422 а. Фонди історії Української Повстанської Армії в державних архівосховищах України. Випуск 1. Анотований покажчик фондів УПА (1942-1946). – К., 1999. – 60с.
423. Фреїшин-Чировський М. Нарис політичної історії України. – Львів: Братство Святого Володимира, 1997. – 248с.
424. Цветков Г. Міжнародні відносини й зовнішня політика в 1917-1945 рр. – К.: Либідь, 1997. – 232с.
425. Цьох Й. Глашатай возз’єднання. – Львів: Вища школа, Львівський державний університет, 1973. – 159с.
426. Чайковський А. Невідома війна: Партизанський рух в Україні 1941-1944 рр. мовою документів, очима історика. – К.: “Україна”, 1994. – 297с.
427. Шанковський Л. Українська Повстанська Армія // ХХ століття. Історія, економіка, політика, ідеологія. Кн.3. Україна у другій світовій війні. – К.: Асоціація істориків “Істина”, 1997. – С.268-357.
428. Шаповал Ю.Г. “Діло” (1830-1939рр.): Поступ української суспільної думки. – Львів, 1999. – 384с.
429. Шаповал Ю.Г. “Золотий вересень” 1939-го: Як це робилося насправді // Літературна Україна. – 1999. – 23 вересня
- 429 а. Шаповал Ю.І. ОУН і УПА на терені Польщі 1944-1947. – К.: НАН України, Інститут історії України, 2000. – 230с.
430. Шаповал Ю.І. Україна ХХ століття: Особи та події в контексті важкої історії. – К.: Генеза, 2001. – 560с.
431. Швагуляк М. “Українська карта”. Українське питання у міжнародній політиці напередодні та на початку Другої світової війни // Дзвін. – 1990. – №7. – С.83-95.

432. Ширер Уильям. План “Барбаросса” // От “Барбароссы” до “Терминала”. Взгляд с Запада. –М.: Изд-во полит-ой лит-ры, 1988. –С.34-54.
433. Юбершёр Герд Р. “Пакт с сатаной ради изгнания диявола” Германо-советский договор о ненападении и военные намерения Гитлера в отношении Советского Союза // Вторая мировая война. Документы. Основные тенденции. Результаты исследований. –М.: Весь мир, 1997. –С.446-458.
434. Яким С. До питання створення національних збройних формувань у діяльності українських політичних партій та організацій напередодні Другої світової війни // Держава і армія. Вісник державного університету “Львівська політехніка”. №344. –Львів: Вид-во ДУ “Львівська політехніка”, 1998. –С.133-136.
435. Яким С. Перші загони УПА на теренах Південної Волині // Держава і армія. Вісник державного університету “Львівська політехніка”. –№ 344. –Львів: Вид-во ДУ “Львівська політехніка”, 1998. –С.128-132.
436. Яким С. Деякі аспекти військово-політичного становища України в роки Другої світової війни // Держава та армія. Вісник Державного університету “Львівська політехніка”. № 377. –Львів: Вид-во ДУ “Львівська політехніка”, 1999. –С.157-174.
437. Яким С. Передумови утворення Української Головної Визвольної Ради та її історичне значення // Держава та армія. Вісник Державного університету “Львівська політехніка”. № 377. –Львів: Вид-во ДУ “Львівська політехніка”. –1999. –С.175-182.
438. Яким С. Військово-політична ситуація на західноукраїнських землях напередодні Другої світової війни // Держава та армія. Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. –№ 408. –Львів: Вид-во НУ “Львівська політехніка”, 2000. –С.93-98.
439. Яким С. Західна Україна в 1939 році: визволення, включення чи возз’єднання // Держава та армія. Вісник Національного університету “Львівська

- політехніка”. –№ 431. –Львів: Вид-во НУ “Львівська політехніка”, 2001. –С.69-75.
440. Яким С. Західноукраїнські землі під фашистською окупацією. // Держава та армія. Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. –№ 451. – Львів: Вид-во НУ “Львівська політехніка”, 2002. – С.51-57.
441. Ярема В. Наша українська церква, або чиї ми діти // Дзвін. –1990. –№10. –С.107-110.
442. Królewskie wolne miasto Drogobycz. -Lwów-Drogobycz: Z drukarni I litografji Piller-Neumanna we Lwowe, 1929. –35s.
443. Madajchuk Ch. Polityka III Rzeszy w okupowanej Polsce. T.I. –Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1970. –664s.
444. Madajchuk Ch. Polityka III Rzeszy w okupowanej Polsce. T.II. –Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1970. –528s.
445. Miller D.H., My Diary at the Conference of Paris, T.14. –173s.
446. Motyka G., Wnuk R. Pany i rezuny. Współpraca AK-WiN i UPA. 1945-1947. – Warszawa, 1997. –232s.
447. Chojnoski A.Ukraina. Warszawa, 1997. –235s.
448. Kowalski W.T. Wielka Koalicja 1941-1945. T.I. (1941-1943). -Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1980. -832s.
449. Kowalski W.T. Wielka Koalicja 1941-1945. T.II. Rok 1944. -Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1976. -728s.
450. Kowalski W.T. Wielka Koalicja 1941-1945. T.III. Rok 1945. -Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1977. -896s.

Додаток А

РИББЕНТРОП — В МИД ГЕРМАНИИ

Телеграмма

Москва, 23 августа 1939 — 20 час. 05 мин.

Вне очереди

Берлин

Телеграмма № 204 от 23 августа

Срочно!

Пожалуйста, немедленно сообщите фюреру, что первая трехчасовая встреча со Сталиным и Молотовым только что закончилась. Во время обсуждения, которое проходило положительно в нашем духе, сверх того обнаружилось, что последним препятствием к окончательному решению является требование русских к нам признать порты Либава (Лиепая) и Виндава (Вентспилс) входящими в их сферу интересов. Я буду признателен за подтверждение до 20 часов по германскому времени согласия фюрера. Подписание секретного протокола о взаимном разграничении сфер интересов во всей восточной зоне, на которое я дал свое принципиальное согласие, обсуждается.

Риббентроп

Опубл.: Оглашению не подлежит: СССР — Германия 1939-1941. Документы и материалы. // Сост. Ю.Фельштинский. Документ № 31. — М.: Московский рабочий, 1991. — с.68.

ДОГОВОР О НЕНАПАДЕНИИ МЕЖДУ ГЕРМАНИЕЙ И СОВЕТСКИМ СОЮЗОМ

ПРАВДА
Орган Центрального Комитета
Коммунистической партии Советского Союза

24 августа 1939 г.

Правительство СССР и
Правительство Германии,
руководимые желанием укрепления дела мира между
СССР и Германией и исходя из основных положений договора
о нейтралитете, заключенного между СССР и Германией в
апреле 1926 года, пришли к следующему соглашению:

Статья I

Обе Договаривающиеся Стороны обязуются воздерживаться от всякого насилия, от всякого агрессивного действия и всякого нападения в отношении друг друга как отдельно, так и совместно с другими державами.

Статья II

В случае, если одна из Договаривающихся Сторон окажется объектом военных действий со стороны третьей державы, другая Договаривающаяся Сторона не будет поддерживать ни в какой форме эту державу.

Статья III

Правительства обеих Договаривающихся Сторон останутся в будущем в контакте друг с другом для консультации, чтобы информировать друг друга о вопросах, затрагивающих их общие интересы.

Статья IV

Ни одна из Договаривающихся Сторон не будет участвовать в какой-нибудь группировке держав, которая прямо или косвенно направлена против другой стороны.

Статья V

В случае возникновения споров или конфликтов между Договаривающимися Сторонами по вопросам того или иного рода, обе стороны будут разрешать эти споры или конфликты исключительно мирным путем в порядке дружеского обмена мнениями или в нужных случаях путем создания комиссий по урегулированию конфликта.

Статья VI

Настоящий договор заключается сроком на десять лет с тем, что, поскольку одна из Договаривающихся Сторон не денонсирует его за год до истечения срока, срок действия договора будет считаться автоматически продленным на следующие пять лет.

Статья VII

Настоящий договор подлежит ратификации в возможно короткий срок. Обмен ратификационными грамотами должен произойти в Берлине. Договор вступает в силу немедленно после его подписания.

Составлен в двух оригиналах, на немецком и русском языках в Москве, 23 августа 1939 года.

По Уполномочию
Правительства СССР
В. Молотов

За Правительство
Германии
И. Риббентроп

Додаток Б

Опубл.: Правда. 1939 г. 24 августа

Додаток В

33. СЕКРЕТНЫЙ ДОПОЛНИТЕЛЬНЫЙ ПРОТОКОЛ

При подписании договора о ненападении между Германией и Союзом Советских Социалистических Республик нижеподписавшиеся уполномоченные обеих сторон обсудили в строго конфиденциальном порядке вопрос о разграничении сфер обоюдных интересов в Восточной Европе. Это обсуждение привело к нижеследующему результату:

1. В случае территориально-политического переустройства областей, входящих в состав Прибалтийских государств (Финляндия, Эстония, Латвия, Литва), северная граница Литвы одновременно является границей сфер интересов Германии и СССР. При этом интересы Литвы по отношению Виленской области признаются обеими сторонами.

2. В случае территориально-политического переустройства областей, входящих в состав Польского государства, граница сфер интересов Германии и СССР будет приблизительно проходить по линии рек Нарева, Вислы и Сана.

Вопрос, является ли в обоюдных интересах желательным сохранение независимого Польского государства и каковы будут границы этого государства, может быть окончательно выяснен только в течение дальнейшего политического развития.

Во всяком случае, оба правительства будут решать этот вопрос в порядке дружественного обоюдного согласия.

3. Касательно юго-востока Европы с советской стороны подчеркивается интерес СССР к Бессарабии. С германской стороны заявляется о ее полной политической незаинтересованности в этих областях.

4. Этот протокол будет сохраняться обеими сторонами в строгом секрете.

Москва, 23 августа 1939 года

По уполномочию
Правительства СССР
В. Молотов

За Правительство
Германии
И. Риббентроп

Додаток Е

Закон

о включении Западной Украины в состав Союза Советских Социалистических Республик с воссоединением её с Украинской Советской Социалистической Республикой.

Верховный совет Союза Советских Социалистических Республик, заслушав заявление Полномочной Комиссии Народного Собрания Западной Украины, постановляет:

1. Удовлетворить просьбу Народного Собрания Западной Украины и включить Западную Украину в состав Союза Советских Социалистических Республик с воссоединением её с Украинской Советской Социалистической Республикой.
2. Поручить Президиуму Верховного Совета назначить день выборов депутатов в Верховный Совет СССР от Западной Украины.
3. Предложить Верховному Совету Украинской Советской Социалистической Республики принять Западную Украину в состав Украинской Советской Социалистической Республики.
4. Просить Верховный Совет Украинской Советской Социалистической Республики представить на рассмотрение Верховного Совета СССР проект разграничения районов и областей между Украинской Советской Социалистической Республикой и Белорусской Советской Социалистической Республикой.

Опубл.: Внеочередная пятая сессия Верховного Совета СССР. 31 октября - 2 ноября 1939 г. Стенографический отчёт. –М., 1939. –с.8.

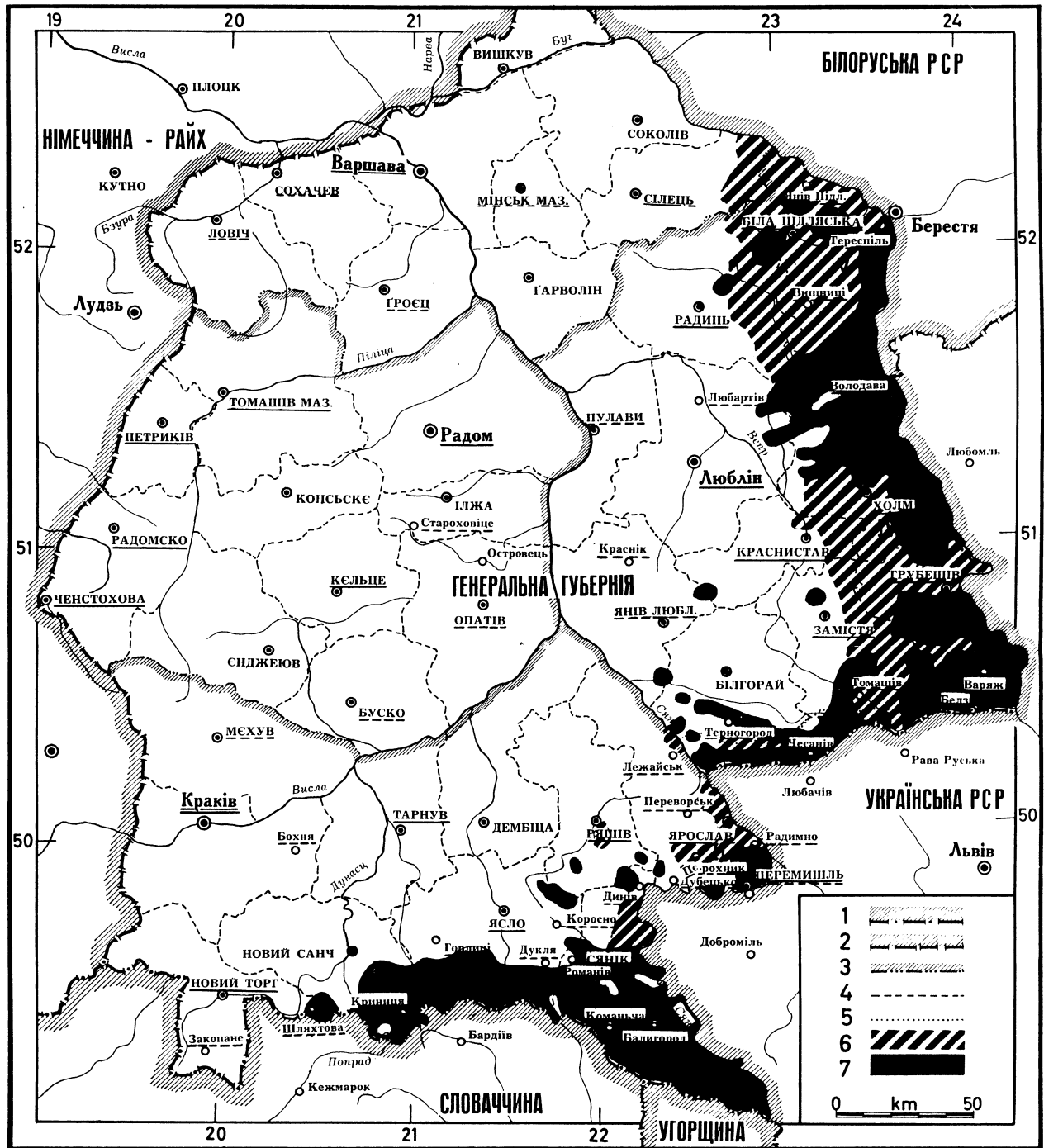
Додаток Ж

**Участь українців у польських збройних силах у бойових діях
проти фашистської Німеччини у вересні 1939 року**

№ п/п	<p align="center">Кількість українців, які перебували на дійсній військовій службі в збройних силах Польщі за станом на 1.IX.1939р.</p>	<p align="center">Призвано українців- резервістів в зв'язку з початком Другої світової війни</p>	<p align="center">Загальна кількість українців які приймали участь в бойових діях проти фашистської Німеччини у вересні 1939 р.</p>
	60 тис.	150 тис.	210 тис.

Складено за підрахунком автора на основі обробки архівних і опублікованих матеріалів

Додаток И

КАРТА ГЕНЕРАЛЬНОЇ ГУБЕРНІЇ

1-2: КОРДОНИ (1 — держав, 2 — Генеральної Губернії і советських республік).

3-5: МЕЖІ (3 — областей, 4 — округ, 5 — між Галичиною і Холмициною).

6-7: УКРАЇНСЬКА ТЕРИТОРІЯ (6 — мішана українсько-польська, 7 — суцільна українська).

ОСІДКИ: Осідок Українського Центрального Комітету (УЦК) підкреслений подеійно, осідки обласних Комітетів підкреслені грубою лінією, округних — тонкою лінією, делегатур — перериваною.

УКРАЇНА ПІД НІМЕЦЬКОЮ ОКУПАЦІЄЮ 1941-1944 рр.

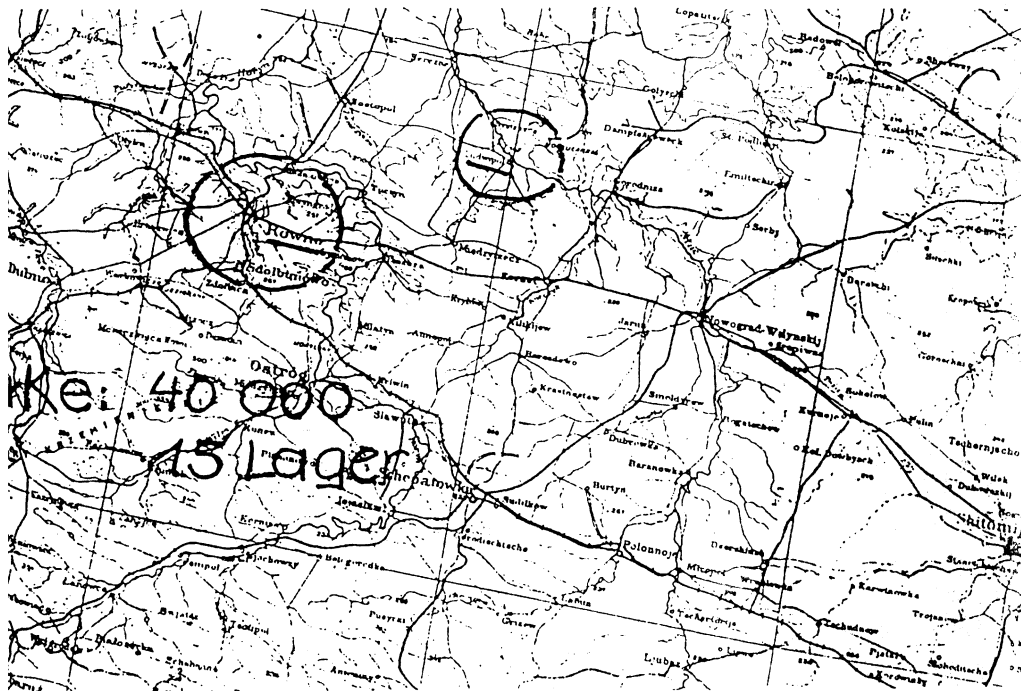
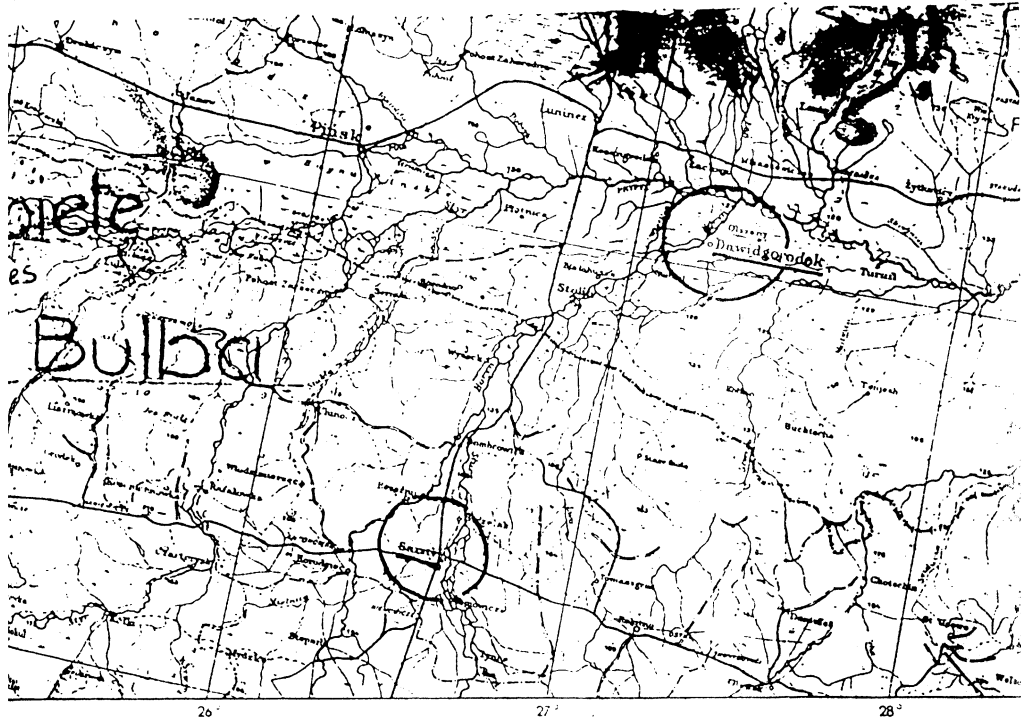

Додаток К

Опубл.: Літопис УПА. Нова серія. –Т.2.: Волинь і Полісся: УПА та Запілля 1943-1944.
Документи і матеріали. –Київ-Торонто, 1999. –С.8.

Додаток Л

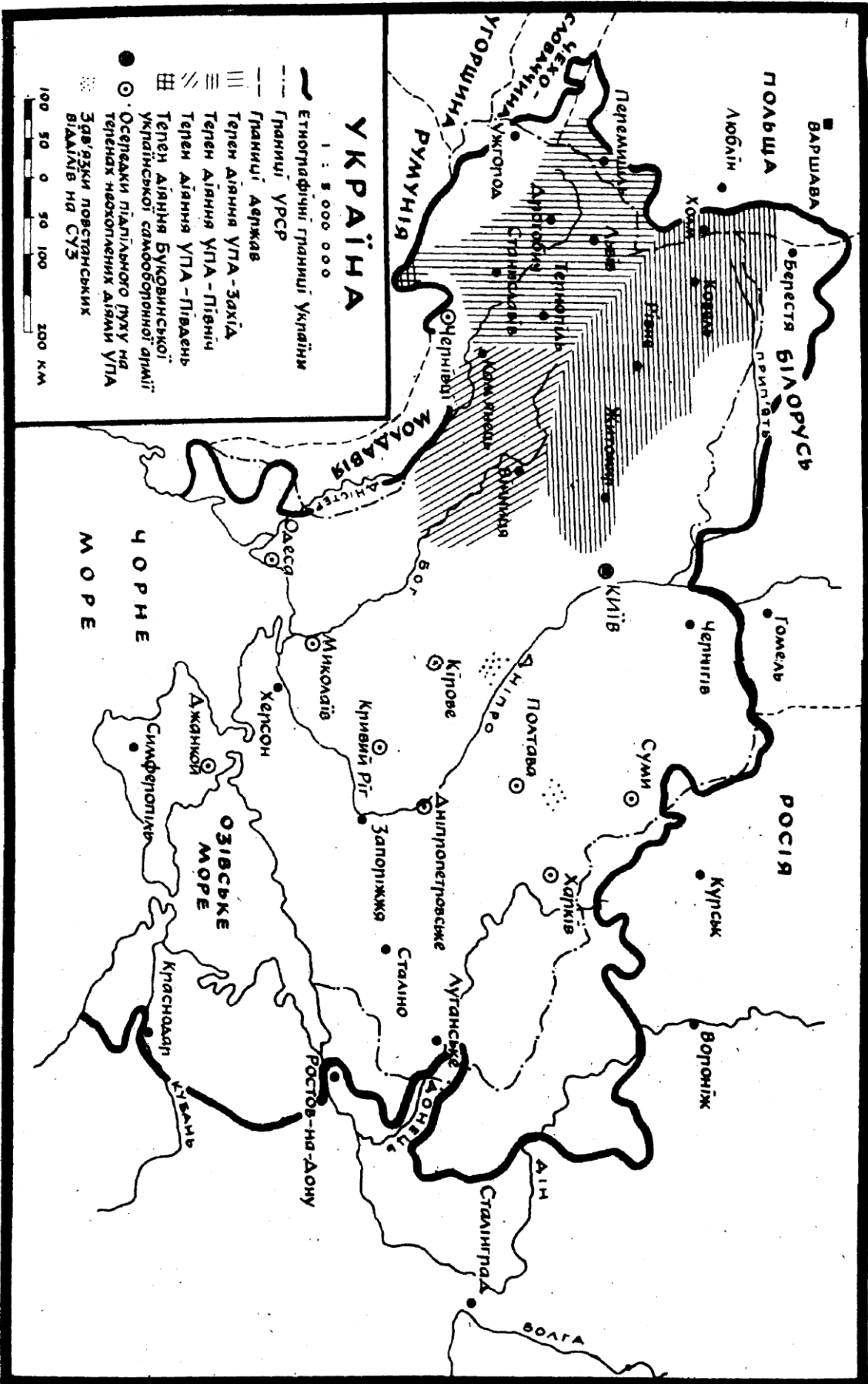
Фрагмент німецької карти з зазначенням районів дислокації загонів Т.Борвця

28. pp. 97-98.
 3 TARAS BULBA STARKE 40 000 15 LAGER.

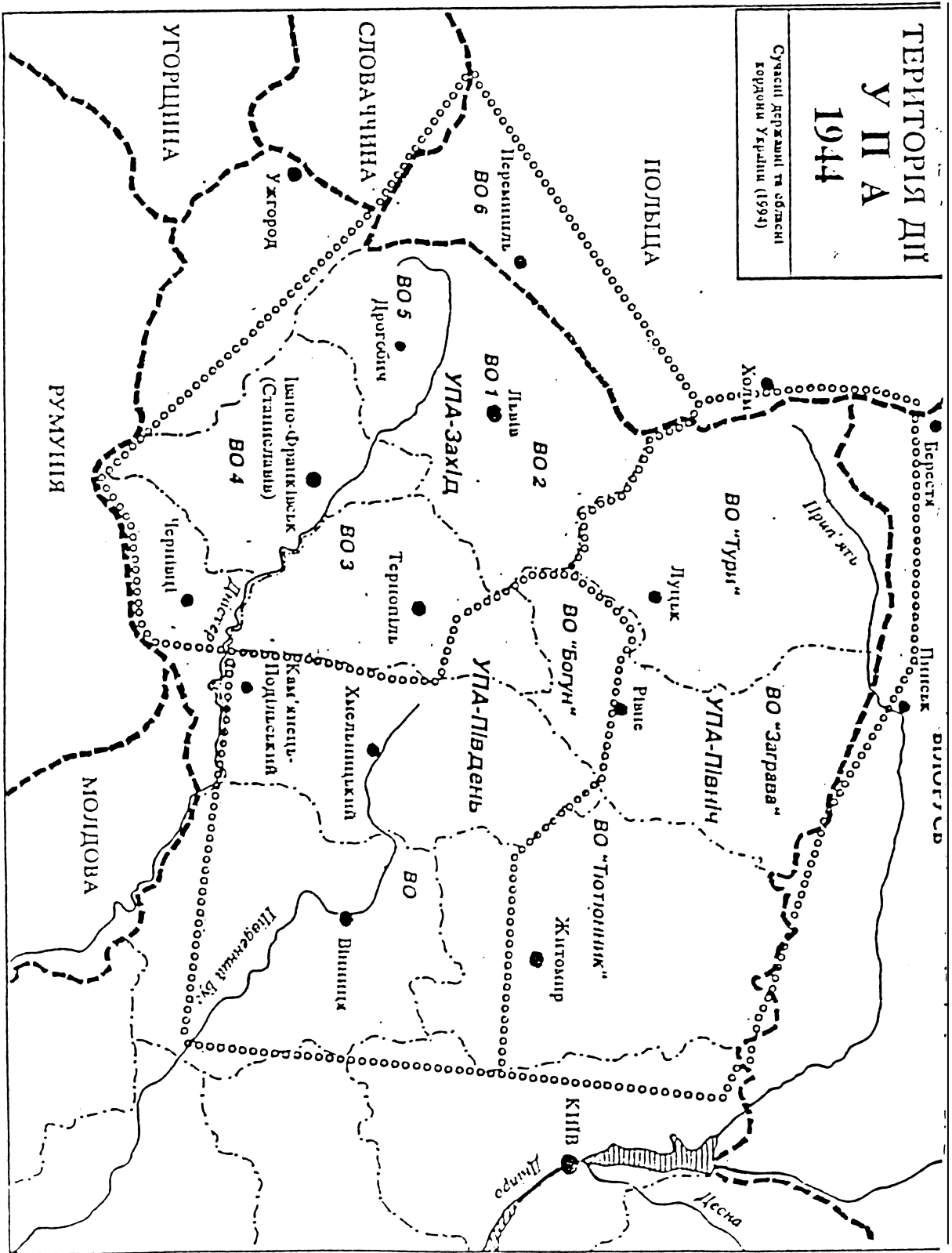
Опубл.: Бондаренко К. Діяльність організації Українських Націоналістів напередодні та під час Другої світової війни: (1938-1945): політичний та військовий аспекти. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата іст-х наук. – Львів, 1997. – С.179.

Додаток М

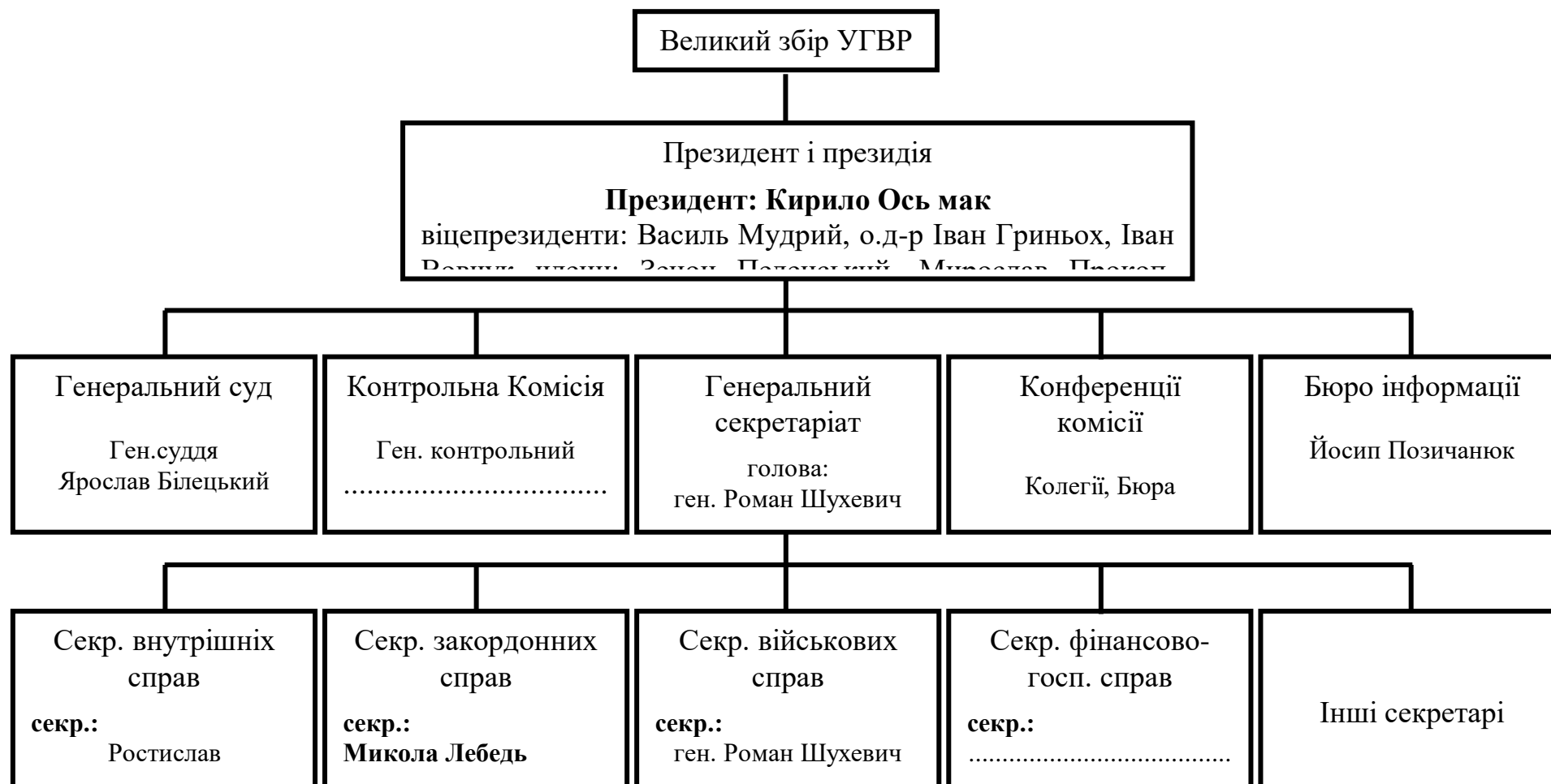
Опубл.: Лебедь М. УПА. Українська Повстанська Армія. Її генеза, ріст і дії у визвольній боротьбі українського народу за Українську Самостійну Соборну Державу. Ч.І. Репр. вид. -Дрогобич: "Відродження", 1993. -С.194-195.

Додаток Н

Опубл.: Содоль П. Українська Повстанча Армія 1943-1949. Довідник. —Нью-Йорк: Пролог, 1994. —С.27.

Організаційна структура української Головної Визвольної Ради (УГВР). Схема подає персональний склад головних органів УГВР на літо 1940 року. Подані в схемі особи були вибрані на свої становища на Першому Великому Зборі УГВР.

Додаток Р

ОСНОВНЫЕ РАЙОНЫ ДЕЙСТВИЙ И БАЗИРОВАНИЯ
СОВЕТСКИХ ПАРТИЗАН зимой 1941–1942 гг.

Опубл.: История второй мировой войны 1939-1945 в 12-ти томах. Т.4. –М.:
Воениздат Министерства обороны СССР, 1975. –Карта № 14.

Додаток С

ОСНОВНЫЕ РАЙОНЫ БОЕВЫХ ДЕЙСТВИЙ И БАЗИРОВАНИЯ ПАРТИЗАНСКИХ ФОРМИРОВАНИЙ. 1942 г.

Опубл.: История второй мировой войны 1939-1945 в 12-ти томах. Т.5. —М.: Воениздат Министерства обороны СССР, 1975. —Карта № 20.

Додаток Т

БОРЬБА СОВЕТСКОГО НАРОДА В ТЫЛУ ВРАГА. Ноябрь 1942 г. – март 1943 г.

Опубл.: История второй мировой войны 1939-1945 в 12-ти томах. Т.6. –М.: Воениздат Министерства обороны СССР, 1976. –Карта № 13.

Додаток Ф

Партизанські формування та органи керівництва ними
на західноукраїнських землях в 1941 – 1945 рр.

№ п/п	Назва загону, диверсійної групи	Прізвища командирів і комісарів	Період діяльності число, місяць, рік		Причина припинення діяльності
			початок	кінець	
Львівська область					
1	Партизанська група “Патріоти слов’ян” (Буський, Кам’янсько-Бузький райони)	командир – Попов Іван Васильович	25 березня 1943 р.	25 березня 1944 р.	Увійшла до складу партизанського загону “Смерть фашизму” з’єднання М.І.Наумова
2	Золочівський підпільно-диверсійний загін	командир – Кундіус Опанас Калістратович; начальник штабу – Становський Григорій Ульянович	жовтень 1943 р.	22 липня 1944 р.	Визволення території області військами Червоної армії
3	Партизанський рух західних областей України	Командири бойових диверсійно-терористичних груп – Вовк Іван Петрович, Дубас Іван Васильович, Петько Олексій Іванович	листопад 1943 р.	липень 1944 р.	Визволення області військами Червоної армії
Рівненська область					
1	Партизанський загін Дубнівського і Млинівського районів	командир – Філіпов	січень 1942 р.	не встановлено	Не встановлено
2	Партизанський загін ім. Т.Г.Шевченка	командир – Маслюк Федір Іванович; комісар – Русак Володимир Сидорович	березень 1942 р.	березень 1943 р.	Спочатку увійшов до складу Рівненського партизанського з’єднання № 2 “За Батьківщину”, а потім – до Рівненського партизанського з’єднання № 1
3	Партизанський загін Морочненського району	командир – Д.С.Попов	весна 1942 р.	червень 1942 р.	Об’єднався з партизанською групою М.С.Корчева, а потім із загonom ім.К.Є.Ворошилова Рівненського партизанського з’єднання № 1
4	Спец загін НКДБ СРСР “Переможці”	командир – Медведєв Дмитро Миколайович	червень 1942 р.	лютий 1944 р.	Визволення області частинами Червоної армії
5	Партизанський загін ім.К.Є.Ворошилова	командир – Мисюра Максим Йосипович; комісар – Плужніков Сава Макарович	вересень 1942 р.	березень 1943 р.	Підпорядковано Рівненському обласному штабу партизанського руху, а потім включено до складу Рівненського партизанського з’єднання № 1
6	З’єднання партизанських загонів особливого призначення РУ ГШ Червоної армії “Дяді Петі”	командир – Бринський Антон Петрович	листопад 1942 р.	лютий 1944 р.	Визволення області частинами Червоної армії
7	Загін спецпризначення білоруського партизанського з’єднання РУ ГШ Червоної армії “Баті” (Г.М.Луцьков)	командир – С.П.Каплун	січень 1943 р.	осінь 1943 р.	Увійшов до складу партизанського з’єднання А.П.Брянського
8	Партизанський загін Володимирецького району (ім. У.Кармалюка)	командир – Шитов Олександр Миколайович; комісар – Бельський Никифор Онуфрійович	лютий 1943 р.	травень 1943 р.	Увійшов до складу Рівненського партизанського з’єднання № 2 “За Батьківщину”
9	Партизанський загін Рафалівсь-	командир – Конча Іван	лютий	літо	Увійшов до складу Рівнен-

№ п/п	Назва загону, диверсійної групи	Прізвища командирів і комісарів	Період діяльності число, місяць, рік		Причина припинення діяльності
			початок	кінець	
	кого району (ім. І.Богуна)	Іванович; комісар – Усанов Олександр Андрійович	1943 р.	1943 р.	ського партизанського з'єднання № 2 “За Батьківщину”
10	Партизанський загін ім. Б.Хмельницького	командири – Шишмарьов Іван Сергійович (березень-липень 1943 р.), Шмат Семен Андрійович (з 1 липня 1943 р.); комісар – Шишмарьов Кузьма березень-липень 1943 р.)	лютий 1943 р.	серпень 1943 р.	Увійшов до складу Рівненського партизанського з'єднання № 2 “За Батьківщину”
11	Партизанський загін ім. В.І.Чапаєва	командир – Кабанов Василь Іванович; комісар – Зубашев Митрофан Дмитрович	березень 1943 р.	літо 1943 р.	Увійшов до складу Рівненського партизанського з'єднання № 2 “За Батьківщину”
12	Партизанський загін ім. Ф.Е.Дзержинського	командир – Ганецький Іван Іванович; комісар – Коваленко Григорій Стасович	30 квітня 1943 р.	червень 1943 р.	Спочатку увійшов до складу Рівненського партизанського з'єднання № 2 “За Батьківщину”, а потім – Рівненського партизанського з'єднання № 1
13	Партизанський загін ім. О.Невського	командир – Диковицький Сергій; комісар – Диковицький Микола	квітень 1943 р.	серпень 1943 р.	Увійшов до складу Рівненського партизанського з'єднання № 1
14	Партизанський загін місцевої самооборони ім. В.М.Молотова (с. Озеро Висоцького району)	командир – Хабінець Микола Григорович; комісар – Нестерчук Григорій Петрович	29 червня 1943 р.	вересень 1943 р.	Увійшов до складу Рівненського партизанського з'єднання № 1
15	Партизанський загін ім. Г.І.Котовського	командир – Шишмарьов Іван Сергійович; комісар – Юрков Юхим Євтихійович	14 червня 1943 р.	серпень 1943 р.	Увійшов до складу Рівненського партизанського з'єднання № 1
Волинська область					
1	Партизанський загін	командир – Собесяк Юзеф (псевдонім – “Макс”)	січень 1942 р.	жовтень 1943 р.	Переданий Рівненському обласному штабу партизанського руху
2	Партизанський загін	командир – Коні шук Микола Парамонович (псевдонім – “Крук”)	березень 1942 р.	березень 1944 р.	Визволення області частинами Червоної армії
3	Партизанський загін	командир – Філок Олександр Федорович; комісар – Алексієв Кирило Петрович	березень 1942 р.	квітень 1944 р.	Передислокувався на територію Польщі
4	Партизанський загін ім. К.Є.Ворошилова	командир – Шковорода Степан Олексійович	березень 1942 р.	серпень 1942 р.	Увійшов у Пінське з'єднання партизанських загонів Білорусі
5	Партизанський загін	командир – Шишко Іван Якович	березень 1942 р.	квітень 1943 р.	Увійшов у з'єднання партизанських загонів О.М.Сабурова
6	Партизанський загін	командир – Самчук Петро Харитонович (псевдонім – “Бондаренко”)	травень 1942 р.	березень 1944 р.	Визволення області частинами Червоної армії
7	Партизанський загін	командир – михайлівський	травень	серпень	Увійшов у Пінське

		Борис Миколайович	1942 р.	1942 р.	з'єднання партизанських загонів Білорусі
8	З'єднання партизанських загонів особливого призначення розвід-управління Червоної армії	командир – Бринський Антон Петрович (псевдонім – “дядя Петя”)	вересень 1942 р.	березень 1944 р.	Визволення області частинами Червоної армії
№ п/п	Назва загону, диверсійної групи	Прізвища командирів і комісарів	Період діяльності число, місяць, рік		Причина припинення діяльності
			початок	кінець	
9	Загін особливого призначення НКДБ СРСР “Переможець”	командир – Медведєв Дмитро Миколайович; комісар – Стехов Сергій Трохимович	квітень 1943 р.	лютий 1944 р.	Визволення області частинами Червоної армії
10	Загін особливого призначення НКДБ СРСР “Мисливці”	командир – Прокопюк Микола Архипович	квітень 1943 р.	квітень 1944 р.	Перехід на територію Польщі
11	Загін особливого призначення НКДБ СРСР “Олімп”	командир – Карасьов Віктор Олександрович	травень 1943 р.	квітень 1944 р.	Передислокувався з території області
12	Партизанський загін ім. М.О.Щорса	командир – Радько Іван Іларіонович	травень 1943 р.	грудень 1943 р.	Перейшов з місця дислокації до свого з'єднання (Рівненське з'єднання № 2 “За Батьківщину”)
13	Партизанський загін ім. С.М.Будьонного	командир – Яковлев Іван Павлович; комісар – Новіков Олексій Євменович	березень 1944 р.	квітень 1944 р.	Перехід на територію Польщі
14	Партизанський загін ім. В.В.Куйбишева	командир – І.А.Ємалдінов; комісар – Мурзагараєв	березень 1944 р.	червень 1944 р.	Визволення області частинами Червоної армії

Опубл.: Україна партизанська. Партизанські формування та органи керівництва ними (1941-1945 рр.). Наук.-довід. вид. / Авт.-упоряд.: О.В.Бажан, А.В.Кентій, В.С.Лозинський, О.С.Ткач. –К.: Парламентське вид-во, 2001. –С.157-162.

Додаток Х

Участь українців західноукраїнських земель у бойових діях Червоної Армії проти фашистської Німеччини в 1941-1945 рр.

№ п/п	Кількість українців із західних областей, які призвані на дійсну військову службу в Червону Армію за станом на 22 червня 1941 р.	Кількість українців із західних областей, які мобілізовані у Червону Армію у червні 1941 р.	Кількість українців із західних областей, які мобілізовані у Червону Армію у 1944-1945 рр.	Загальна кількість українців із західних областей, які приймали участь у бойових діях Червоної Армії в 1941-1945 рр.	Кількість українців із західних областей, які загинули у боях проти фашистської Німеччини в 1941-1945 рр.
	120 тис.	35 тис.	260 тис.	415 тис.	85 тис.

Підраховано автором на основі обробки архівних і опублікованих матеріалів